

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSADİ UNİVERSİTETİ

“MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ”

Əlyazması hüququnda

VƏLİMƏMMƏDOV MƏCİDXAN ŞAHİN OĞLU

MÖVZU: “Dövlətin investisiya siyasətinin reallaşdırılması mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri”

Mövzusunda

MAGİSTR DISSERTASIYASI

Istiqamətin şifri və adı:	060404 “İqtisadiyyat”
Ixtisaslaşmanın adı:	“İqtisadiyyatın tənzimlənməsi”
Elmi rəhbər:	i.ü.f.d. Hacıyev N.Q.
Magistr proqramının rəhbəri:	dos.İ.M.Mahmudova
Kafedra müdiri:	prof.M.A.Əhmədov

BAKİ 2016

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3-5
I FƏSİL DÖVLƏTİN İNVESTİSİYA SİYASƏTİNİN НЯЗЯРИ-МЕТОДО- ЛОБИ ЯСАСЛАРЫ	6-32
1.1. İnvestisiyanın məzmunu və iqtisadi inkişafda onun rolu	6-17
1.2. Dövlətin investisiya siyasətinin reallaşdırılması mexanizmi və investisiya siyasətinin formalaşması amilləri	17-25
1.3. Dövlət investisiya siyasətinin səmərəliliyi və onu müəyyən edən amillər	26-32
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN MÜA- SİR VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ	33-53
2.1. Azərbaycanda investisiya fəaliyyətinin mövcud vəziyyətinin təhlili	33-39-
2.2. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi mexanizminin səmərəliliyi	39-53
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA DÖVLƏT İNVESTİSİYA SİYASƏTİNİN PRIORİTETLƏRİ VƏ ONUN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	54-83
3.1. Azərbaycanda investisiya qoyuluşlarının prioritetləri	54-64
3.2. Dövlətin investisiya siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları	64-75
3.3. Dövlət tərəfindən əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması istiqamətləri	75-83
NƏTİCƏ	84-98
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	90-98

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Bazar münasibətləri şəraitində ölkədə iqtisadi inkişafın təmin olunması həyata keçirilən iqtisadi islahatların səmərəliliyindən, elmi cəhətdən əsaslandırılmış sosial-qtisadi inkişaf proqramlarının işlənməsindən və onların həyata keçirilməsindən çox asılıdır.

Müasir dövrdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı onun dünya bazarında rəqabət qabiliyyətindən asılıdır. İnzibati amirlik sistemi və dünya bazarından təcrid şəraitində formalaşmış milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi iri həcmli investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsini tələb edir. Ölkədə həyata keçirilən uğurlu neft strategiyası milli iqtisadiyyatın inkişafının maliyyələşdirilməsi üçün zəruri vəsaitlərin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Lakin bu vəsaitlərin bölgüsü, iqtisadi inkişafın davamlılığının təmin olunması və keyfiyyətinin yüksəldilməsi həyata keçiriləcək dövlət siyasətindən asılıdır. Xüsusilə, gələcəkdə neft kontraktlarından əldə edilən gəlirlər hesabına ölkədə həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının əhəmiyyətli hissəsi dövlət tərəfindən həyata keçiriləcəkdir. Belə şəraitdə investisiya qoyuluşları haqqında əsaslandırılmış qərarların verilməsinin əhəmiyyəti artır. İntestisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin əhəmiyyəti investisiyanın iqtisadi artım tempini müəyyən etməklə, iqtisadiyyatın strukturunu, iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsini müəyyən etməsi ilə əlaqədardır. Ölkə iqtisadiyyatının strukturunun optimallaşdırılması, onun yeni keyfiyyət xarakteristikası kəsb etməsi dövlətin səmərəli investisiya siyasətindən asılıdır.

Müasir dövrdə ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyası, regionların tarazlı inkişafının təmin olunması, yoxsulluğun azaldılması investisiya prosesinin aktivləşdirilməsindən asılıdır. Hazırda dövlətin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri ölkədə investisiya fəaliyyəti üçün əlverişli mühitin yaradılması və özəl bölmənin investisiya fəallığının stimullaşdırılmasından ibarətdir. Bazar münasibətləri şəraitində bu məsələlərin səmərəli həlli üçün investisiya fəaliyyətinin tənzimləmə metodlarından optimal istifadə edilməli, vergi, gömrük və s. sahələrdə həyata keçirilən tədbirlərlə dövlətin investisiya

fəaliyyəti sahəsində qarşıya qoyduğu məqsədlər əlaqələndirilməlidir. Xüsusilə, dövlət tərəfindən həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının iqtisadi inkişafa, özəl bölmədə investisiya fəallığının artırılmasına təsirinin müəyyən edilməsi və bunun əsasında səmərəli dövlət investisiya proqramının tərtibi tələb olunur.

Bütün qeyd edilənlər dövlət investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məsələlərinin tədqiqinin əhəmiyyətini müəyyən edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi bazar münasibətləri şəraitində dövlət tərəfindən həyata keçirilən investisiya siyasətinin kompleks təhlili əsasında onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi yollarını müəyyənləşdirmək və bu istiqamətdə elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi qarşıya qoyulmuşdur:

- investisiyanın mahiyyətinin açıqlanması və onun iqtisadi inkişafda rolunu müəyyən edilməsi;

- investisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsini şərtləndirən amillərinin öyrənilməsi;

- dövlət investisiya siyasətinin formalaşması xüsusiyyətlərinin və amillərinin araşdırılması;

- dövlət investisiya siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məsələlərinin öyrənilməsi;

- ölkədə investisiya siyasətinin və investisiya mühitinin mövcud vəziyyətinin kompleks təhlili əsasında dövlət investisiya siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;

- ölkədə investisiya qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;

- dövlət investisiya siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması yollarının müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını iqtisad elminin klassiklərinin və aparıcı iqtisadçı-alimlərin əsərləri, Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları, Respublika prezidentinin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları, digər hüquqi-normativ sənədlər təşkil edir.

Tədqiqat işində müqayisə, iqtisadi statistik təhlil, elmi abstraksiya, proqram məqsədli yanaşma və s. üsullardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin və İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin məlumatları, Mərkəzi Bankın və digər dövlət qurumlarının ilkin hesabatları, elmi-praktik konfransların materialları təşkil edir.

Tədqiqatın obyektini kimi Azərbaycan Respublikasında dövlətin investisiya fəaliyyəti seçilmişdir.

Tədqiqatın predmetini bazar münasibətləri şəraitində dövlətin investisiya fəaliyyəti və onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi probleminin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- bazar münasibətləri şəraitində investisiyanın iqtisadi inkişafda rolu açıqlanmış və investisiya fəallığına təsir edən amillər müəyyən edilmişdir;

- investisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin obyektiv şərtləri və əsasları açıqlanmışdır;

- dövlət investisiya siyasətinin formalaşması xüsusiyyətləri və onun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi göstəriciləri müəyyən edilmişdir;

- ölkədə dövlət investisiya siyasətinin səmərəliliyi qiymətləndirilmişdir;

- ölkədə investisiya qoyuluşlarının prioritet istiqamətləri elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır;

- dövlət investisiya siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasına dair təklif və tövsiyələr hazırlanmışdır.

İşin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqatın əsas müddəalarından və nəticələrindən, işdə irəli sürülən təklif və tövsiyələrdən istifadə edilməsi dövlət investisiya siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasına kömək edəcəkdir.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə, təklif və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL

DÖVLƏTİN İNVESTİSİYA SİYASƏTİNİN НЯЗЯРИ-МЕТОДОЛОЬИ ЯСАСЛАРЫ

1.1. İnvestisiyanın məzmunu və iqtisadi inkişafda onun rolu

Ölkənin iqtisadi sisteminin səmərəli fəaliyyətində və iqtisadi artımın təmin olunmasında investisiya qoyuluşlarının həcmi və strukturu əsas rol oynayır. Çünki uzunmüddətli dövüdə iqtisadi inkişafın təmin olunması bilavasitə həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarından asılıdır. Ölkədə investisiya fəaliyyəti hesabına milli iqtisadiyyatın struktur baxımından yenidən qurulması, texniki tərəqqinin təmin olunması, məşğulluq və gəlirlərin səviyyəsinin artırılması və s. kimi məsələlər həll edilir.

İnvestisiya, gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitlərindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir [31]. İnvestisiya fəaliyyəti, hüquqi şəxslərin, dövlətin və vətəndaşların investisiyanı reallaşdırmaq üçün praktiki fəaliyyətlərinin məcmusudur. Belə fəaliyyət maddi və maliyyə vəsaitlərinin uzunmüddətli istifadə üçün ayrılmasını nəzərdə tutur. Geniş mənada «investisiya» anlayışı gələcəkdə əlavə gəlir götürmək məqsədilə pul vəsaitləri üzərində müəyyən vaxt ərzində və müəyyən risk əsasında sərəncam hüququnun itirilməsi ilə bağlıdır. İnvestisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsi nəticəsində çəkilən xərclər gələcəkdə gəlir gətirməyə başlayır ki, bu gəlirlərin həcmi də əvvəlcədən məlum olmur. İngilis iqtisadçısı A.Marşal qeyd edirdi ki, «müdrək adam öz vəsaitlərini onun bütün təyinatları - indiki və gələcək təyinatları üzrə elə bölüşdürür ki, onlar hər bir halda eyni son hədd faydalılığına malik olsunlar. Lakin vaxta görə gələcəkdə zövq almaq mənbəyinin indiki son hədd faydalılığını qiymətləndirərkən iki dəqiqləşdirmənin nəzərə alınması məqsədəuyğundur: birincisi, onun qeyri-müəyyən olmasını (bu obyektiv xassədir ki, bütün səriştəli şəxslər bunu eyni şəkildə qiymətləndirirlər) və ikincisi, vaxta görə uzaq olan zövq almağın indiki ilə müqayisəsinin ayrı-ayrı insanlar üçün əhəmiyyətinin fərqi (bu subyektiv xassədir ki, bunu

da müxtəlif insanlar öz xarakterlərinə və həmin vaxtda maddi vəziyyətlərinə görə müxtəlif şəkildə qiymətləndirirlər) [87, s. 185-186].

İnvestisiya makroiqtisadi baxımından ölkədə çəkilən xərclərin əhəmiyyətli və dəyişən hissəsidir və onun azalması və ya artması məcmu tələbə ciddi təsir etməklə ölkədə məhsul və xidmətlərin buraxılışına və məşğulluğun səviyyəsinə təsir göstərir. Digər tərəfdən, investisiya ölkədə kapitalın yığılmasına gətirib çıxarır ki, bu da ölkənin istehsal imkanlarının artması hesabına məhsul və xidmətlərin buraxılışı potensialını artırır. Ölkədə investisiya qoyuluşları iqtisadi artımın təmin edilməsinin əsas vasitəsidir. İnvestisiya prosesinin imkanları və onun reallaşdırılması iqtisadi artımın əsas hərəkətverici qüvvəsi və tənzimləyicisidir [85, s.191]. İqtisadi artım investisiya qoyuluşları əsasında mövcud istehsal güclərinin artırılması əsasında təmin edilir. Beləliklə, investisiya qısamüddətli dövüdə məcmu tələbin, uzunmüddətli dövüdə isə məcmu təklifin artmasına təsir göstərir.

Ölkə iqtisadiyyatında struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi investisiya qoyuluşlarının istiqamətindən bilavasitə asılıdır. İnvestisiya qoyuluşlarının daha böyük hissəsinin yönəldiyi sahənin inkişaf tempi də yüksək olur. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, investisiya qoyuluşlarının sahənin inkişaf templərinə təsiri həm də sahənin fondtutumluğundan asılıdır. Müəyyən həcmdə investisiya qoyuluşu yüksək fondtutumlu sahələrə nisbətən aşağı fondtutumlu sahələrdə daha çox məhsul artımına səbəb olur. Bütövlükdə, qeyd etmək lazımdır ki, bazar qüvvələrinin təsiri nəticəsində investisiyalar əsasən gəlirli sahələrə qoyulur. Gəlirlilik investisiya qoyuluşunun istiqamətini müəyyən edən mühüm struktur əmələ gətirici amildir.

İnvestisiya iqtisadiyyatın sabitləşməsinin və perspektiv inkişafının əsas vasitələrindən biri kimi çıxış etməklə, ölkədə ümumi kapitalın artırılmasında, iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsində, bütövlükdə isə, rəqabətqabiliyyətli milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

İnvestisiya qoyuluşları real və maliyyə investisiyalarına bölünürlər. Real investisiyalar maddi cəhətdən hiss oluna bilən aktivlərə, məsələn torpaq, ava-

danlıq, zavodlara investisiyalar formasında olur. Maliyyə investisiyaları isə kağızda yazılmış kontraktları, məsələn, adi səhmləri və istiqrazları əks etdirir. Primitiv iqtisadiyyatlarda investisiyanın əsas hissəsi real investisiyaların payına, inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda isə maliyyə investisiyalarının payına düşür [109, s.1]. Qeyd etmək lazımdır ki, investisiya qoyuluşlarının real və maliyyə investisiyalarına bölünməsi və bu formada uçotu dövlətin investisiya siyasətinin işlənilib hazırlanması, maliyyə sektoru ilə real sektorun qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsi və investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi mənbələrinin qiymətləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin ümumi daxili məhsulunda məcmu investisiya xərclərinə əsas kapitalla investisiya (adətən məcmu investisiya qoyuluşlarının 70-80 faizi), mənzil tikintisinə investisiya (məcmu investisiya qoyuluşlarının 15-25 faizi) və ehtiyatların artırılmasına (məcmu investisiya qoyuluşlarının 3 faizindən çox olmur, adətən ümumi investisiyanın təqribən 1 faizi) investisiya qoyuluşları daxil edilir [54, s.214]. Ehtiyatların miqdarının dəyişməsinin investisiya kimi nəzərə alınması onunla əlaqədardır ki, onların artması mahiyyətinə görə «istehlak olunmamış məhsulu» əks etdirir [83, s.138]. Ölkədə ehtiyatların həcmi azalırsa, onda bu göstəricinin qiyməti mənfi olur və investisiya qoyuluşlarının azaldığını göstərir. Məcmu investisiya xərclərinə həm istehlak olunmuş kapitalın dəyəri, həm də kapitalın artımı daxildir. Ölkədə istehlak olunmuş kapitalın həcmi qədər investisiya qoyuluşu sadə təkrar istehsalın baş verməsinə gətirib çıxarır. Geniş təkrar istehsalın baş verməsi üçün isə istehsal prosesində istehlak edilmiş kapitaldan əlavə xərclərin çəkilməsi vacibdir. Bu əlavə investisiya xərcləri xalis investisiya adlanır. Ölkədə məhz xalis investisiyanın həcmnin artması iqtisadi artımın təmin olunmasına gətirib çıxarır.

Əsas fondların yaradılmasına və təkrar istehsalına, habelə maddi istehsalın digər formada inkişafına investisiya yönəldilməsi kapital qoyuluşları şəklində həyata keçirilir [31]. Kapital qoyuluşları real investisiyaların əsas hissəsini təşkil edir. Kapital qoyuluşlarına tikinti-quraşdırma işlərinə, müxtəlif

maşın və avadanlıqların, əsas fondlara aid olunan alət və inventarların alınmasına, tikinti obyektlərinin layihələndirilməsi ilə əlaqədar olan geoloji-kəşfiyyat, axtarış və gələcək tikintinin əsaslandırılmasına, tikinti üçün torpaq sahəsinin ayrılması, tikilən müəssisə üçün kadrların hazırlanması və onun idarə heyətinin saxlanılmasına sərf edilən xərclər daxil edilir. Qeyd edilən elementlərin kapital qoyuluşlarında payı onun texnoloji strukturunu əmələ gətirir. Kapital qoyuluşunda maşın və avadanlıqlara, yəni əsas fondların aktiv hissəsinə çəkilən xərclərin payı artdıqca, kapital qoyuluşlarının səmərəliliyi də artır. Çünki bu zaman həyata keçirilən kapital qoyuluşları hesabına daha çox məhsul istehsal etmək imkanı yaranır və buraxılan məhsul vahidinə düşən kapital qoyuluşu xərcləri azalır. Qeyd etmək lazımdır ki, kapital qoyuluşlarının texnoloji strukturuna elmi-texniki tərəqqi ilə yanaşı, kapital qoyuluşunun həyata keçirildiyi sahənin xüsusiyyəti də təsir göstərir. Bu baxımdan, ayrı-ayrı sahələrdə kapital qoyuluşlarının texnoloji strukturu fərqlənə bilər.

Kapital qoyuluşuna, onun təkrar istehsal quruluşuna görə, yeni tikintiyə, mövcud güclərin genişləndirilməsinə, müəssisənin rekonstruksiya edilməsinə, texniki cəhətdən silahlandırılmasına çəkilən xərclər aiddir. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin iqtisadi inkişafının qarşısında duran vəzifələrdən asılı olaraq kapital qoyuluşunun iqtisadi səmərəliliyi əsas fondların təkrar istehsal formalarından hansına üstünlük verilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Belə ki, elmi-texniki tərəqqinin inkişafı nəticəsində istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsinə zərurətlə əlaqədar intensiv amillər hesabına istehsalın inkişaf etdirilməsinin əhəmiyyəti artmışdır. Mövcud potensialın istifadə səmərəliliyinin, istehsal güclərinin istifadə səviyyəsinin artırılması zəruriliyini nəzərə almaqla, mövcud müəssisələrin texniki cəhətdən yenidən qurulması və rekonstruksiyası investisiyanın nisbətən az xərcli üsuludur [58, s.248]. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, yalnız texniki yenidənqurma və rekonstruksiya yolu ilə ölkədə iqtisadi artımın yüksək tempinə və iqtisadiyyatın texniki-iqtisadi səviyyəsinin artırılmasına nail olmaq mümkün deyildir. İqtisadi inkişafın yüksək tempinə nail olmaq üçün yeni müəssisələrin yaradılması zəruridir. Bu

baxımdan, kapital qoyuluşlarının təkrar istehsal quruluşunun iqtisadi inkişaf məqsədlərindən asılı olaraq optimalaşdırılmasının mühüm əhəmiyyəti vardır.

Praktikada investisiya qoyuluşları birbaşa və portifel investisiyası kimi də təsnifləşdirirlər. Bəzi iqtisadçılar birbaşa investisiyanı real aktivlərin əldə edilməsinə, istehsal vasitələrinin yaradılmasına çəkilən xərclər kimi, yəni bilavasitə real kapital yaradan investisiya kimi, portifel investisiyasını isə qiymətli kağızların alınması formasında investisiya kimi qəbul edirlər [59, s.144]. Hazırda Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi də xarici investisiya qoyuluşlarını birbaşa və portifel investisiyalarına bölərkən bu yanaşmadan istifadə edir. Fikrimizcə, bu düzgün yanaşma deyildir. Belə ki, birbaşa investisiya yaradılan və ya investorun iştirak etdiyi müəssisədə onun idarə edilməsinə təsir etmək imkanı verir, portifel investisiya isə belə təsire imkan vermir. Bu investorun müəssisənin nizamnamə kapitalındakı (səhmdar cəmiyyətlərdə adi səhmlərin ümumi sayında) payı ilə müəyyən olunur. İntestorun nizamnamə kapitalındakı payının müxtəlif vəziyyətlərdə müəssisə üzərində nəzərət səviyyəsinə müxtəlif şəkildə təsir göstərməsinə baxmayaraq, müasir dövüdə əksər ölkələrdə birbaşa investisiya ilə portifel investisiyanın sərhədi 10 faiz səviyyəsində müəyyən edilmişdir. Yəni müəssisənin nizamnamə kapitalının 10 faizindən çoxuna sahib olmaqla nəticələnən investisiya qoyuluşları birbaşa investisiyaya, 10 faizdən aşağı paya sahib olmaqla nəticələnən isə portifel investisiyasına aid edilir. İntestisiya qoyuluşlarının birbaşa və portifel investisiyalara bölünməsinin dövlət tənzimlənməsi baxımından praktiki əhəmiyyəti vardır. Belə ki, bu bölgüdən ölkədə antiinhisar tənzimlənməsində səmərəli istifadə oluna bilər.

Ölkə iqtisadiyyatında investisiya fəallığına təsir edən amillərlə əlaqədar iqtisadi ədəbiyyatda müxtəlif baxışlar mövcuddur.

Klassik nəzəriyyəyə görə ölkə iqtisadiyyatında investisiyanın həcmi faiz dərəcəsindən asılıdır və bu investisiya xərclərinin mənbəyi yığımdır (qənaətdir). Qənaət və investisiya qarşılıqlı əlaqəli kateqoriyalardır. Belə ki, qənaət potensial investisiya, investisiya isə reallaşdırılmış qənaətdir. Klassik iqtisadçılar hesab edirdilər ki, insanlar əldə etdiyi gəlirlərin bir hissəsini istehlak et-

məyib qənaət edirsə, onda bu vəsaitləri likvid formada saxlamır və ondan gəlir götürməyə çalışırlar. Bu zaman əgər faiz dərəcəsi artırsa, onda qənaətin də həcmi artır, əks halda isə azalır. Ölkədə investisiya qoyuluşlarının həcmi mənfəət norması və faiz dərəcəsinin nisbətində formalaşır. Əgər mənfəət norması faiz dərəcəsiindən yüksəkdirsə, onda qənaət edilmiş vəsaitlərin borc kimi cəlb olunmasına tələb yaranır, əks halda isə sahibkar bu vəsaitləri təsərrüfat dövryyəsinə cəlb etmir.

Klassik iqtisadçılardan D.Rikardo qeyd edirdi ki, ölkənin məcmu məhsulu həmişə istehlak olunur Qənaət onu ifadə edir ki, məcmu məhsulun əhmiyyətli hissəsi dəyərin təkrar istehsalı ilə məşğul olanlar tərəfindən istehlak olunur [97, s.194]. Göründüyü kimi, klassik iqtisadçılar ölkədə qənaətin investisiyaya bərabərləşdiyini qəbul edirdilər.

Keynis nəzəriyyəsinə görə investisiya xərcləri məcmu xərclərin tərkib hissəsi olmaqla iqtisadi inkişafın əsas amillərindən biridir. Klassik iqtisadçılardan fərqli olaraq keynisçilər qənaəti ümumi milli gəlirdən, investisiyanı isə faiz dərəcəsiindən və mənfəət normasından asılı hesab edirdilər. İntestisiya xərclərinin artımı multiplikativ səmərə yaradır ki, bunun nəticəsində də ölkədə bu artımdan çox əlavə tələb yaranır. Bu təsir aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$$\Delta Y = \frac{1}{1-c+m} \Delta I$$

Burada, ΔY – gəlirlərin (ümumi milli gəlirin) artımıdır.

ΔI – investisiya xərclərinin artımıdır.

c – istehlaka son hədd meyillik əmsəlidir.

m – idxala son hədd meyillilik əmsəlidir.

Ölkədə həyata keçirilən investisiya avtonom investisiya qoyuluşlarına və törəmə investisiya qoyuluşlarına bölünür. Avtonom investisiya milli gəlirin dəyişməsiindən asılı olmayan səbəblərə görə, yəni dövlət investisiya qoyuluşları, ixtiralar, zövqlərin dəyişməsi və s. ilə əlaqədar həyata keçirilir. Törəmə investisiya qoyuluşları isə gəlirlərin səviyyəsinin dəyişməsi ilə əlaqədardır. Elmi-

texniki tərəqqinin və istehsal amillərin qiymətinin müəyyən səviyyəsində müəyyən həcmdə məhsulun istehsalı üçün zəruri olan investisiya qoyuluşlarının həmin məhsulun həcminə olan nisbətinin sahibkarlar tərəfindən normal hesab edilən səviyyəsi mövcud olur. Məsələn, ölkədə mövcud texniki səviyyədə və istehsal amillərini qiymətinə müvafiq olaraq ildə 100 mln. ton çörək istehsalı üçün nə qədər investisiya qoyuluşunun zəruri olduğunu müəyyən etmək mümkündür. Bu baxımdan, ölkədə tələbin artımını təmin etmək üçün firmalar özlərinin istehsal gücünü artırmaq məqsədilə məhsul istehsalı həcminin investisiya qoyuluşlarına olan normal nisbəti ilə, yəni akseleratorla müəyyən olunan investisiya qoyuluşları həyata keçirəcəklər. Digər tərəfdən, firmalar investisiya qoyuluşu haqqında qərarı bazar konyukturu haqqında məlumatlar əsasında qəbul edirlər. Belə ki, əgər bazarda tələb artırsa və müəssisənin istehsal gücü bu tələbi ödəmək səviyyəsində deyilsə, onda əlavə investisiya qoyuluşu həyata keçirilə bilər. Lakin sahibkar investisiya qoyuluşunu həmişə tələb artdıqda deyil, yalnız bu tələbin sabitliyinə inam yarandıqda həyata keçirir. Buna görə də, investisiya qoyuluşunun həcmi aşağıdakı düsturla ifadə etmək olar.

$$I_t = v (Y_{t-1} - Y_{t-2})$$

Burada, v – akseleratordur.

Akseleratorun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, investisiyanın artımı əlavə istehlak tələbi yaradır. İstehlak şeylərinə yaranan bu tələb isə, öz növbəsində, istehsal vasitələrinə tələb yaradır. Əlavə investisiyalar akselerator mexanizmi vasitəsilə yeni investisiyaların həyata keçirilməsinə səbəb olur.

Ölkədə iqtisadi artım əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin təsir göstərən əsas amildir. İqtisadi artım dedikdə, ölkənin iqtisadi imkanlarının artması nəzərdə tutulur ki, buna da insan resurslarının, təbii resursların, kapitalın kəmiyyət və keyfiyyəti, o cümlədən texnologiyanın səviyyəsi təsir göstərir. Ölkədə investisiya qoyuluşları iqtisadi artımın təmin edilməsinin əsas vasitəsidir. İntestisiya prosesinin imkanları və onun reallaşdırılması iqtisadi artımın əsas hərəkətverici qüvvəsi və tənzimləyicisidir [85, s.191]. İqtisadi artım investisiya qoyuluşları əsasında mövcud istehsal güclərinin artırılması əsasın-

da təmin edilir. Bununla əlaqədar olaraq amerikalı iqtisadçı E.Domar xalis investisiya ilə iqtisadi artım arasında aşağıdakı əlaqənin olduğunu göstərmişdir.

$$\frac{Y_{t+1} - Y_t}{Y_t} = \frac{I_{t+1} - I_t}{I_t} = \alpha\beta \quad (1.1)$$

Burada, α – qənaətə son hədd meyilliyi əmsəlidir;

β – investisiyanın potensial orta ictimai məhsuldarlığıdır. Bu investisiya vahidinə istehsal imkanlarının (gücünün) artımını göstərir.

Domar modelinə görə tam məşğulluq şəraitində fəaliyyət göstərən iqtisadiyyatda tam məşğulluğun sabitliyini təmin etmək üçün yuxarıdakı asılılıq təmin olunmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis iqtisadçısı R.Xarrod Keynis nəzəriyyəindən çıxış edərək E.Domarın modelinə nisbətən iqtisadi artımın daha təkmil modelini təklif etmişdir. Onun modelinə görə sahibkarlar təklifin artımını $\frac{S}{C_r - S}$ -ə bərabər götürürlərsə (burada, S – qənaətə son hədd meyilliyi,

C_r – əmtənin miqdarının bir vahid artması üçün zəruri olan investisiya artımıdır), onların istehsal etdikləri məhsullar planlaşdırdıqları həcmdə satılacaqdır [105]. R.Xarrod bunu təmin olunmuş artım tempi adlandırmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, təmin olunmuş artım tempi ilə yanaşı R.Xarrod təbii artım tempinin də olduğunu göstərmişdir. Təbii artım tempi maksimal artım tempi olmaqla, fəal əhalinin artması və texniki tərəqqinin təsirini nəzərə alır. Bu artım tempini aşağıdakı kimi göstərmək olar:

$$G_n = d + dt + t \quad (1.2)$$

Burada, d – fəal əhalinin artım tempidir;

t – əmək məhsuldarlığının (texniki tərəqqinin) artım tempidir.

Bu modeldə R.Xarrod göstərir ki, ölkədə tam məşğulluğun təmin olunması üçün zəruri şərt investisiya qoyuluşlarının (kapitalın) texniki tərəqqinin (əmək məhsuldarlığının) artımına uyğun artırılmasıdır. Xarrod modelində tə-

min olunmuş artım tempi istehsal imkanlarından tam istifadəni, təbii artım tempi isə əhalinin tam məşğulluğunu təmin edən artım tempini göstərir. R.Xarrod bu artım templəri arasındakı fərqi mövcud ola biləcəyini göstərirdi.

Göründüyü kimi, Keynıs nəzəriyyəsinə görə iqtisadi artım tempi yığıma meyillik və investisiya qoyuluşlarının həcmi və səmərəliliyindən asılıdır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Xarrod-Domar modeli iqtisadi amillərin bir-birini əvəz etməsi halını nəzərə almır.

Müasir dövrdə neoklassik nəzəriyyədə iqtisadi artımın Solou modelinə üstünlük verilir. Bu modelə görə rəqabətli bazar şəraitində əmtəə kapital və əmək amillərinin iştirakı ilə istehsal edilir. Model rəqabətli şəraiti nəzərə aldığından potensial buraxılışın artımının təhlilinə həsr olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, neoklassik nəzəriyyəsinə görə istehsal amillərinin son hədd məhsullarının onların qiymətlərinə olan nisbətləri bir-birinə bərabərdir. Yəni, əməyin məhsulunun əmək haqqına nisbəti mənfəətin kapitalla nisbətinə bərabər olur. Əgər bu bərabərsizlik pozulursa, nisbətən ucuz başa gələn amildən istifadə həcmi, yəni bu amilə olan tələb artır və son nəticədə bu nisbətlər yenidən bərabərləşirlər. Solou modelinə görə, kapital yığımının artması ölkədə əmək məhsuldarlığının yüksəlməsinə və son nəticədə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Lakin əməyin fondlaşdırılıqlığının son həddi mövcuddur ki, bu həddən sonra, kapital yığıcı iqtisadi artıma əhəmiyyətli təsir göstərmir. Bu həddi dəyişən amil isə elmi-texniki tərəqqidir. Elmi-texniki tərəqqinin nəticəsində əməyin məhsuldarlığının artımı təmin edilir.

Beləliklə, qeyd edilənlər göstərir ki, investisiya qoyuluşlarının həcm və strukturunun tənzimlənməsi yolu ilə iqtisadiyyatın inkişafın artım tempini və proporsiyalarını tənzimləmək mümkündür.

Ölkədə investisiya fəallığına gözlənilən mənfəət norması əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Investisiya qoyuluşu haqqında qərarların əsaslandırılmasında meyarı kimi xalis cari dəyər göstəricisindən istifadə edilir. Xalis cari dəyər göstəricisi isə investisiya qoyuluşlarından gözlənilən mənfəət norması

əsasında hesablanır. Bu baxımdan, gözlənilən mənfəət norması aşağı olduqda investisiya fəallığı artır. Buna bir tərəfdən, faiz dərəcəsi, digər tərəfdən isə investisiya riskinin səviyyəsi təsir göstərir. İntestisiya riskinin səviyyəsi investisiya mühitinin əlverişlilik dərəcəsindən asılıdır. Bu baxımdan ölkədə sosial-iqtisadi və maliyyə sabitliyinin təmin olunması, təkmil qanunvericilik bazasının və qanunların icrası mexanizminin mövcudluğu, rəqabət qabiliyyətli əlaqədar istehsalların, xüsusilə ölkədə bazar və istehsal infrastrukturasının inkişaf etdirilməsi, ixtisaslı kadrları və inkişaf etmiş təhsil sisteminin olması və s. bu kimi amillər ölkədə investisiya riskinin aşağı olmasına gətirib çıxarır. Qeyd etmək lazımdır ki, investisiya mühitinin əlverişli olması təkcə investisiya riskinin aşağı düşməsinə deyil, həm də investisiya qoyuluşlarının faktiki səmərəliliyinin artmasına səbəb olur.

İntestisiya fəallığına qənaətin investisiyaya çevrilməsi mexanizminin təkmilliyi də təsir göstərir. Ölkədə maliyyə bazarlarının zəif inkişafı çox vaxt sərbəst maliyyə vəsaitlərinin səmərəli şəkildə səfərbər edilməsi və istifadəsi imkanlarını məhdudlaşdırır. Belə hal faiz dərəcəsinin yüksək olmasına və resursların səmərəli bölüşdürülməməsinə gətirib çıxarır. Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, 90-cı illərin sonlarında inkişaf etmiş maliyyə bazarlarına malik ölkələrdə maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsinin səmərəliliyi keçid iqtisadiyyatlı ölkələrə nisbətən 10 dəfədən çox olmuşdur [57, s.28].

Ölkədə yığım vəsaitlərini səmərəli şəkildə istifadə edə bilən rəqabət qabiliyyətli təsərrüfat subyektlərinin mövcud olması investisiya fəallığına ciddi şəkildə təsir göstərir. İntestisiya qoyuluşu müəyyən istehsal güclərinin yaradılmasını nəzərdə tutur ki, bu da ixtisaslı kadrlar, texnologiya, istehsal ediləcək məhsulun istehlakçıların tələblərinə cavab verən istehlak xassələrinə malik olmasını, satış kanallarının yaradılmasını və s. tələb edir. İstehsal və kommersiya biliklərinə və təcrübəsinə malik firmaların mövcud olmadığı şəraitdə sərbəst maliyyə vəsaitlərinin mənimsənilməsi imkanları azalır. Bütövlükdə, təhlil göstərir ki, keçid iqtisadiyyatı ölkələrdə təklifin elastikliyi aşağıdır. Belə şəraitdə, cəlb edilən maliyyə vəsaitlərinin də qiyməti artır. Çünki ölkədə firmaların

iqtisadi səmərəliliyi və onlarda korporativ idarəetmənin səviyyəsi aşağıdırsa, borc verilmiş vəsaitlərin də itirilməsi ehtimalı da artır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə gəlirlərin səviyyəsi aşağıdırsa, dövlətin investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində rolu artır. Çünki ölkədə qənaət norması adətən gəlirlərin səviyyəsindən asılı olduğundan, adambaşına düşən gəlirlərin səviyyəsi aşağı olan ölkələrdə yığım norması nisbətən aşağı olur. Qənaət norması isə investisiya qoyuluşlarının həcminə və iqtisadi artım tempinə birbaşa təsir göstərir [105]. Digər tərəfdən, kiçik ölkələrin iqtisadi inkişafı xarici amillərdən daha çox asılıdır. Xarici bazarlarda isə nisbətən iri müəssisələr səmərəli fəaliyyət göstərə bilirlər. Keçid dövründə sahibkarlıq təbəqəsinin zəif inkişafı və yerli sahibkarların maliyyə imkanlarının zəif olması şəraitində belə iri müəssisələrin yaradılması və fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün dövlətin səfərbəredici imkanlarından istifadə etmək məqsəddə uyğundur. Eyni zamanda, belə şəraitdə xarici investisiyanın ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunmasının əhəmiyyəti artır. Bu isə ölkədə əlverişli investisiya mühitinin mövcudluğundan asılıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bütövlükdə əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması xarici investisiyanın cəlb edilməsi məqsədilə deyil, ölkədə sahibkarlığın inkişafı məqsədilə həyata keçirilməlidir. Buna görə də, xarici investisiyanın cəlb olunması üçün xüsusi güzəştlərin verilməsi milli sahibkarlığın inkişafı baxımından düzgün deyildir.

Dövlətin investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi istiqamətlərindən biri ölkədə həyata keçirilən struktur dəyişiklikləri ilə əlaqədardır. Ayrı-ayrı sahələrdə və ərazilərdə mənfəət norması investisiya qoyuluşunun istiqamətini müəyyən edən əsas amildir. Bu baxımdan, dövlət firmaların xərclərinə və gəlirlərinə müxtlif vasitələrlə təsir etməklə iqtisadiyyatın sahə və ərazi strukturunun təkmilləşdirilməsinə nail ola bilər. Bu məqsədlə dövlət vergi, kredit, amortizasiya siyasətini həyata keçirir, ayrı-ayrı region və sahələri güzəştə maliyyələşdirir və s. vasitələrdən istifadə edir.

Bütövlükdə, ölkədə investisiya fəallığının artırılması üçün qeyd edilən amillərin nəzərə alınması və onların təsirinin qiymətləndirilməsi zəruridir. Bu

qiymətləndirmələri nəzər almaqla ölkədə investisiya fəallığının artırılması istiqamətində konkret tədbirlər planının hazırlanması və reallaşdırılması hesabına iqtisadi artımın təmin olunmasına və iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə nail olmaq olar.

1.2. Dövlətin investisiya siyasətinin reallaşdırılması mexanizmi və investisiya siyasətinin formalaşması amilləri

Müasir dövüdə dünyada iqtisadi sistemlər qarışıq iqtisadiyyata əsaslanırlar. Qarışıq iqtisadiyyat iqtisadi proseslərin həm bazar tənzimlənməsini, həm də dövlət tənzimlənməsini nəzərdə tutur. Dövlət tənzimlənməsi bazar mexanizminin fəaliyyətinə mane olmur, onu tamamlayır. Xüsusilə, dövlət tənzimlənmə mexanizminin təkmilliyindən ölkədə iqtisadi inkişaf əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bazar münasibətlərinə keçid şəraitində olan ölkələrdə dövlətin iqtisadiyyatda rolu daha böyük olur. Bu rol həm bazar mexanizminin tam formalaşmaması ilə, həm də iqtisadiyyatın tənzimlənməsi və bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar mürəkkəbləşir.

Dövlət tənzimlənməsi iqtisadiyyatın makro və mikro səviyyədə tənzimlənməsini əhatə edir və onun qarşısında konkret dövr üçün qarşılıqlı əlaqədə olan aşağıdakı makroiqtisadi məqsəd və vəzifələr durur:

- iqtisadi və sosial sabitliyin təmin edilməsi, iqtisadi artıma və iqtisadiyyatın rəşional sahə və ərazi strukturuna nail olmaq;
- məşğulluğun yüksək səviyyəsini təmin etmək;
- gəlirlərin və mülkiyyətin ədalətli bölgüsünə nail olmaq;
- ətraf mühitin qorunması və yaxşılaşdırılmasını təmin etmək.

Bütövlükdə, qeyd edilən vəzifələrin həllinə nail olmaq üçün mikro səviyyədə də tədbirlər həyata keçirilir.

Ölkənin iqtisadi inkişafında investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi mühüm rol oynayır. İntestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinə dövlət investisiyasının idarə olunması, habelə investisiya fəaliyyəti şərtlərinin tənzim-

lənməsi və bu şərtlərə investisiya fəaliyyətinin bütün subyektləri tərəfindən əməl edilməsinə nəzarət daxildir [31]. Dövlət investisiya fəaliyyətini tənzimləməklə, iqtisadiyyatın sahə və ərazi strukturunu təkmilləşdirməyə, onun texniki-iqtisadi səviyyəsini yüksəltməyə nail ola bilər. Buna görə də, dövlət ölkədə investisiya fəaliyyətinin təkmil tənzimlənmə mexanizmini formalaşdırmalıdır. Bütövlükdə, investisiya fəaliyyətinin tənzimlənmə mexanizmi dövlətin təsərrüfat subyektlərinin investisiya siyasətinə təsiretmə vasitə və metodlarının məcmusunu əks edir ki, bu vasitə və metodları da şərti olaraq makroiqtisadi, mikroiqtisadi və institusional qruplara bölmək olar.

Makroiqtisadi vasitələrə investisiya mühitinin ümumiqtisadi amillərinə, yəni faiz dərəcəsinə, valyuta kursuna, büdcə kəsrinə və s. təsir edən vasitələr, mikroiqtisadi vasitələrə vergi dərəcələri, amortizasiya ayırmalarının hesablanması qaydaları, güzəştli kreditlərin və alınmış kreditlərə təminatların verilməsi və s. daxildir. İnstitusional vasitələr isə xüsusi investorların və dövlətin investisiya proqramlarının əlaqələndirilməsini həyata keçirməyə imkan verir. Dövlətin və xüsusi bölmənin qarşılıqlı əlaqələrinin institusional formaları əsasən dövlət orqanları ilə investisiya qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi məqsədilə məşvərətçi şuraların yaradılması, sahibkar birlikləri ilə investisiya fəaliyyətinin şərtlərini müəyyən edən qanunvericilik aktlarının müzakirə edilməsi və s.-ə əsaslanır. Belə institusional vasitələrin mövcudluğu dövlət səviyyəsində qəbul edilən qərarların səmərəliliyinə təsir etməklə, ayrı-ayrı tərəflərin mənafeələrini tam nəzərə almağa imkan verir.

Ölkədə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi investisiya fəaliyyətinin zəruri şərtlərindən biridir. İnflyasiya investisiya fəaliyyətində yüksək qeyri müəyyənliklər yaradır ki, bu da riskin səviyyəsini artırır. Digər tərəfdən, nisbətən yüksək inflyasiya şəraitində təsərrüfat subyektlərinin investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi mənbələrindən olan amortizasiya ayırmalarının dəyərdən düşməsi baş verir. Bu həm təsərrüfat subyektlərinin investisiya qoyuluşlarını maliyyələşdirmək üçün daxili imkanlarının məhdudlaşmasına, həm də onların xüsusi vəsaitlərində mənfəətin payının

artmasına, amortizasiya ayırmalarının payının isə azalmasına səbəb olur. Nəticədə, təsərrüfat subyektlərinin özələrinin inkişafını maliyyələşdirmək imkanları azalmış olur. Bu baxımdan, dövlətin pul-kredit və büdcə siyasəti ölkədə investisiya mühitinin əlverişlilik səviyyəsini müəyyən edən mühüm amillərdəndir. Artıq qeyd olunduğu kimi, investisiya fəallığına faiz dərəcəsi bilavasitə təsir göstərir. Ölkədə depozit və əmanətlərin faiz dərəcələri isə Mərkəzi Bankın uçot və ya yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsindən asılıdır. Mərkəzi Bank uçot dərəcəsini tənzimləməklə ölkədə faiz dərəcəsinə təsir göstərir və bununla da iqtisadi fəallığın səviyyəsini müəyyən edir. Həmçinin Mərkəzi Bank tərəfindən valyuta kursunun tənzimlənməsi yerli istehsalçıların idxal-ixrac əməliyyatlarına ciddi şəkildə təsir göstərir. Bütövlükdə, dövlət pul-kredit və fiskal vasitələrdən istifadə etməklə həm məcmu təklifin, həm də məcmu tələbin səviyyəsinə təsir göstərməklə ölkədə investisiya fəallığının tənzimlənməsini həyata keçirmək imkanlarına malik olur.

Dövlət investisiya prosesinə birbaşa və dolayı yolla təsir göstərir. Bilavasitə təsir dövlət büdcəsindən həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının artırılması yolu ilə həyata keçirilir. Dövlət büdcəsindən investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi və bunun üçün güzəştli kreditlərin verilməsi investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinin mühüm mənbələrindən hesab edilir. Belə ki, dünya ölkələrinin çoxunda investisiya qoyuluşlarının ümumi həcmində dövlətin payı 30 faizə qədərdir. Məsələn, Böyük Britaniyada bu göstərici 40 faiz təşkil edir [63, s.79]. Dolayı yolla təsir isə investisiya fəallığının yüksəldilməsi amillərinə təsir etməklə nail olunur. Belə ki, özəl bölmənin investisiya qoyuluşları əsasən mənfəət norması nisbətən yüksək olan sahələrə yönəlir. Bu baxımdan, dövlət ayrı-ayrı prioritet sahələrdə gəlirlik səviyyəsini artırmaqla özəl bölmənin investisiya fəaliyyətini bu sahələrə istiqamətləndirə bilər. Belə ki, təsərrüfat subyektlərində rentabelliğin aşağı düşməsi nəinki onların xüsusi maliyyə vəsaitlərinin azalmasına gətirib çıxarır, həm də rentabellik norması ilə kreditlərin faiz dərəcəsi arasında nisbəti

pisləşdirərək təsərrüfat subyektlərinin borc vəsaitlərini cəlb etmək imkanlarını azaldır [63, s.52].

Ölkə iqtisadiyyatının səmərəli fəaliyyəti təkcə maddi istehsal sahələrinin inkişaf səviyyəsindən asılı deyil, həm də onlara xidmət edən infrastruktur sahələrindən də asılıdır. İnfrastruktur sahələri ölkədə mövcud müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinə və son nəticədə əhalinin həyat səviyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu sahələrin göstərdikləri istehsal və bazar xidmətləri ölkədə istehsal olunan məhsulların maya dəyərini və keyfiyyətini müəyyən edən mühüm amildir. İqtisadiyyatın ixtisaslı kadrlarla, keyfiyyətli xammal və materiallarla, dəstləşdirici məmulatlarla vaxtında təmin olunması, köməkçi və xidmətedici istehsalların işi son nəticədə istehsalın səmərəliliyini müəyyən edir. Təcrübə göstərir ki, infrastruktur sahələrin zəruri inkişaf səviyyəsinə malik olmayan ölkələrdə təkrar istehsal prosesinin subyektləri arasında qarşılıqlı əlaqələr, müəssisələrin fəaliyyətinin ahəngdarlığı və birqərarlığı pruzulur və bağlanmış müqavilələrin yerinə yetirilməsi çətinləşir. Real sektorla ona xidmət edən infrastruktur sahələrin inkişafının əlaqələndirilməsi çox mühüm məsələdir, çünki struktur proporsiyalarının pozulması maddi itkilərə və iqtisadiyyatın səmərəliliyinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Bu baxımdan, dövlət tərəfindən infrastruktur sahələrin inkişaf etdirilməsi xüsusi kapitalın mobilliyini artırır, istehsal xərclərini azaldır və bununla da, xüsusi biznesin inkişaf imkanlarını yüksəldir. Öz miqyasına görə infrastruktur sahələrə dövlət investisiya qoyuluşu sosial sferaya nisbətən çox olur. Belə ki, 20-ci əsrin 80-90-cı illərində orta inkişaf səviyyəsinə malik ölkələrdə infrastruktur sahələrə investisiya qoyuluşları orta hesabla ümumi daxili məhsulun 4 faizinə bərabər olmuşdur (bu da belə ölkələrdə ümumi investisiya qoyuluşlarının 20 faizini təşkil edirdi). Bu vəsaitlərin yarısı dövlət büdcəsindən birbaşa, 40 faizi isə bu və ya digər şəkildə dövlət tərəfindən təminatlarla əsaslanmışdır. Həmçinin sosial sferaya investisiya qoyuluşları ümumi daxili məhsulun 1,5 faizini təşkil etmişdir [70, s. 14].

Maliyyə bazarı ən səmərəli investisiya qərarlarının qəbul olunduğu mərkəz olaraq qənaət edilmiş vəsaitləri səfərbər edərək investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi və vəsaitlərin səmərəli sahələrə istiqamətlənməsinə şərait yaradır. Maliyyə bazarının inkişafı kapitalın sahələrarası axınını asanlaşdırır və bununla da ölkədə normal mənfəət normasının formalaşmasına şərait yaradır. İnvestisiya qoyuluşu haqqında qərarın qəbul edilməsində mühüm məsələlərdən biri diskontlaşdırma dərəcəsinin müəyyən edilməsi ilə əlaqədardır. Təhlil göstərir ki, maliyyə bazarlarının zəif inkişaf etdiyi ölkələrdə diskontlaşdırma dərəcəsinin müəyyən edilməsi çətin olur. Maliyyə bazarlarının inkişaf ölkədə qənaətin investisiyaya çevrilməsini asanlaşdırır, iqtisadiyyatın inkişafına yönəldilən vəsaitlərin həcmində artmasına və investisiya risklərinin səviyyəsini aşağı salmaqla investisiyanın maliyyələşdirilməsi üçün sərf edilən vəsaitlərin dəyərini aşağı salmağa imkan verir. Maliyyə bazarında maliyyə alətlərinin buraxılışı vasitəsilə ayrı-ayrı subyektlərin kiçik həcmli pul vəsaitlərini səfərbər edərək iri layihələrin reallaşdırılmasına yönəltməyə imkan verir. Bütövlükdə, təcrübə göstərir ki, maliyyə bazarlarının inkişafı, tətbiq olunan maliyyə alətlərinin sayının çoxluğu və onlarla aparılan əməliyyatların təkmilliyi ölkədə məhdud resursların səmərəli bölüşdürülməsinə, sərbəst vəsaitlərin investisiyaya qoyuluşları üçün səfərbər edilməsinə, investisiya riskinin azaldılmasına, təsərrüfat subyektlərinin menecmenti üzərində səmərəli nəzarət sisteminin qurulmasına və əmətə və xidmətlərlə mübadilənin asanlaşdırılmasına gətirib çıxarır. Buna görə də ölkədə maliyyə bazarının inkişaf etdirilməsi iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərir.

Bazar münasibətlərinin formalaşdığı iqtisadiyyatda investisiya bazarının mühüm elementlərindən biri informasiya infrastrukturunun formalaşdırılmasıdır. Ölkədə informasiya infrastrukturunun səmərəli şəkildə təşkil edilməsi iqtisadiyyatın inkişafının mühüm amili kimi çıxış edir. Bu sahə həm birja, auditor şirkətləri və s.-nin fəaliyyət dairəsinə daxil olur və həm də müstəqil qurumlarla təmsil olunur. Ölkədə investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi üçün səmərəli qərarların qəbul edilməsi üçün zəruri informasiyaya malik

olmaq tələb olur. Belə informasiya ilə təminatı həyata keçirən infrastrukturun olması ölkədə həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinə müsbət təsir göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, investisiya qərarlarının qəbul edilməsi üçün investisiya qoyuluşu ilə əlaqədar olan parametrlərdə (tələb və təklif, əmək haqqı, faiz dərəcəsi, inflyasiya və s.) gələcəkdə baş verəcək dəyişikliklər haqqında proqnozlar tələb olunur. Bu informasiyalar isə özündə həm də qeyri-müəyyənliyi və riski əks etdirir. Əldə edilmiş informasiyaların təhlili əsasında firmalar məqsədlərinə uyğun olaraq investisiya qoyuluşu haqqında qərarlar qəbul edirlər. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə bazar mexanizminin təkmil olmaması, maliyyə və əmtəə bazarlarının zəif inkişafı, xüsusilə fyuçers bazarlarının inkişaf etməməsi perspektiv inkişaf istiqamətləri haqqında bazar informasiyasını əldə etmək imkanlarını azaldır. Eyni zamanda, bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar qanunvericiliyin tez-tez dəyişməsi, ayrı-ayrı institutların formalaşma mərhələsində olması və s. amillərdə qeyri-müəyyənliyi artırır. İnvestisiya qərarlarının əsaslandırılması məqsədlə belə informasiyanın əldə edilməməsi yaranan tələbə uyğun məhsul istehsalını artırmaq üçün investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməməsinə və ya investisiyanın strukturunun sosial-iqtisadi inkişaf baxımından optimal olmamasına gətirib çıxarır. Bu baxımdan, dövlətin nisbətən uzunmüddətli dövr üzrə investisiya siyasətinin formalaşdırılması və bu siyasətin əks olunduğu indikativ planlaşdırmanın həyata keçirilməsi firmaların öz fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən etmək baxımından müəyyən həcmdə informasiya ilə təmin etmək vasitəsidir. Məsələn, Fransada indikativ planlar makro və mikro aspektlərə malikdir. Bu ölkədə nisbətən uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf planlarının hazırlanması üçün firmalardan bir neçə illik investisiya planları əldə edilir və onların investisiya və istehsal planları sahələrarası uyğunluq baxımından təhlil edilir. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında dar yerlər aşkar edilsə, bu məsələnin həlli ilə əlaqədar tədbirlər işlənib hazırlanır və sosial-iqtisadi məqsədləri əks etdirən son plan tərtib olunur və çap etdirilir [106, s. 540]. Beləliklə, ölkədə etibarlı və

əsaslandırılmış investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi ölkədə özəl bölmə tərəfindən fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və qeyri-müəyyənliyin azaldılması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi vasitələrinin səmərəliliyi müxtəlif şəraitlərdə fərqli olur. Buna görə də konkret şəraitdən asılı olaraq investisiya prosesinin tənzimlənməsi üçün konkret alətləri müəyyən etmək lazımdır. Bu baxımdan, bazar münasibətləri şəraitində investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi modellərini üç yerə bölürlər ki, bu modellərdə də investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılmasının bu və ya digər aspekti əsas götürülür [54, s. 219].

Birinci model investisiya qoyuluşu üçün vergi güzəştlərinə, ikinci model xüsusi layihələrin maliyyələşdirilməsində dövlətin iştirakına əsaslanır. Üçüncü modeldə isə, dövlət yalnız zəruri infrastruktura yaradır və insan kapitalına investisiya qoyuluşunu stimullaşdırır, eyni zamanda xüsusi investorların qərarlarının razılaşdırılmasının koordinasiyasında çatışmamazlıqların aradan qaldırılması və bu sahədə mexanizmlərin yaradılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir.

Birinci model çərçivəsində dövlətin investisiya siyasətində əsas rol vergi alətlərinin üzərinə düşür. Bu modeldə əsasən qiymət və faiz dərəcəsinin sabitliyini təmin etmək üçün liberal iqtisadi siyasət həyata keçirilir. Belə şəraitdə, investisiya resurslarının səmərəli bölüşdürülməsinə nəzarətdə banklar məhdud, fond birjası isə əsas rol oynayır. Bu modelin inkişafının zəruri şərti inkişaf etmiş qiymətli kağızlar bazarına malik olmaqdır. Dövlət iqtisadi fəaliyyətin koordinasiyası üçün ölkənin iqtisadi inkişafının vəziyyəti və proqnozu haqqında məlumatları toplayır, təhlil edir və yaymaqla məşğul olur. Dövlət həmçinin zəruri hallarda infrastruktur obyektlərə investisiya qoyuluşunu da həyata keçirir. Bu model amerika modeli adlanır. Qeyd edilən model əsasən bazar mexanizminin yüksək inkişaf etdiyi və nisbətən kütləvi daxili bazara malik ölkələrdə tətbiq olunur. Çünki belə iqtisadiyyatlarda resursların

səmərəli bölgüsü və onlardan səmərəli istifadə məsələləri bazar mexanizminin fəaliyyəti nəticəsində nisbətən yüksək səviyyədə həll edilir.

İkinci model isə dövlətin və xüsusi investorların aktiv əməkdaşlığına əsaslanır. Dövlət bank sferası üzərində nəzarəti həyata keçirir və əhalinin qənaətlərini səfərbər edir, bu vəsaitləri güzəştli şərtlərlə əməkdaşlığa və öz üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərini yerinə yetirmələrinə görə şirkətlərə təqdim edir. İnfrastruktur obyektlərə investisiya qoyuluşları özəl bölmənin konkret ehtiyacları nəzərə almaqla həyata keçirilir. Bu məsələlərdə kordinator rolunu dövlət tərəfindən təşkil edilən məşvərətçi şuralar həyata keçirirlər. Bu modelin reallaşdırılmasında zəruri şərt inkişaf etmiş xüsusi bölmənin və səmərəli aparata malik güclü dövlətin olmasıdır. Modelin üstünlüyü səmərəli investisiyalar üçün əhəmiyyətli həcmdə vəsaitlərin səfərbər edilməsi imkanının olmasıdır. Bu modelin çatışmazlığı isə investisiyaların planlaşdırılması prosesinin siyasiləşdirilməsi və siyasi dairələrdə korrupsiyanın yaranması ehtimalının artması ilə əlaqədardır. Bu model həm də Yaponiya modeli adlanır.

Üçüncü model yuxarıda qeyd edilən iki modelin elementlərini özündə əks etdirir. Burada mühüm olan dövlət tərəfindən investisiya qərarlarının kordinasiyası üçün xüsusi mexanizmlərin yaradılmasıdır. Bu modeldə qəbul edilir ki, bazarda fəaliyyət göstərən xüsusi firmalar bazarı daha yaxşı tanıyır və iqtisadiyyatın investisiya tələbatını daha yaxşı bilirlər. Eyni zamanda, ölkədə iqtisadi inkişafa əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən firmalar mövcud olur ki, belə firma ilə əlaqədar olan təsərrüfat subyektləri öz fəaliyyətlərini onun fəaliyyətinə müvafiq olaraq planlaşdırırlar. Dövlətin vəzifəsi bu qrupları aktiv şəkildə dəstəkləməkdən, həmçinin layihə-konstruktor bürolarının, texniki xidmət agentliklərinin və elmi laboratoriyaların maliyyələşdirilməsi vasitəsilə qrupa daxil olan müəssisələrin yeni texnologiyaların bərabər şəkildə əldə etməsini və onların yeni məhsulların və investisiya layihələrinin hazırlanmasında bərabər hüquqlu iştirakını təmin etməkdən ibarətdir.

Ölkədə hansı modelin tətbiqi onun sosial iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, formalaşmış investisiya mühitindən asılıdır. Bu baxımdan, ölkədə müvafiq

instutsional bazanı inkişaf etdirmədən qeyd edilən modellərin tətbiqi gözlənilən nəticəni vermir. Buna görə də, ölkədə investisiya siyasətinin səmərəli modelini formalaşdırmaq üçün səmərəli institutsional bazanın yaradılması vacibdir. Eyni zamanda, tətbiq ediləcək modelin səmərəli olması üçün bazar mexanizminin qanunauyğunluqları ilə yanaşı, milli iqtisadiyyatın güclü tərəfləri də nəzərə alınmalıdır.

Dövlət investisiya siyasətinin istiqamətlərinin nəzəri əsaslarının müəyyən edilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Belə ki, makroiqtisadi baxımdan investisiya siyasətinin müəyyən edilməsində əsasən iki yanaşma mövcuddur. Bunlardan birincisi, Keynis nəzəriyyəsinə, digəri isə monetarist nəzəriyyəsinə əsaslanır. Monetarist nəzəriyyəsinə görə investisiya qoyuluşları iqtisadi inkişafın təmin edilməsinin əsasında dayanır və qənaətin həcmi artdıqca iqtisadi artım tempi də yüksək olur. Keynis nəzəriyyəsinə görə isə səbəb-nəticə əlaqələri tərsinə olur, yəni yüksək tələb firmaları investisiya qoyuluşlarını həyata keçirməyə məcbur edir və gəlirlərin həcmi artdıqca ölkə daha çox yığım imkanına malik olur və müvafiq olaraq da investisiya qoyuluşlarını həyata keçirə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət investisiya siyasəti baxımından birinci istiqamətin tərəfdarları qənaətin artırılmasının və istehlakın məhdudlaşdırılmasının, ikinci istiqamətin tərəfdarları isə tərsinə, tələbin artırılmasının stimullaşdırılmasının vacib olduğunu qeyd edirlər. Bu baxımdan, iqtisadiyyatda kapital yığımına dövlət tərəfindən təsir vasitələrinin müəyyən edilməsində hansı nəzəriyyəyə əsaslanmağın mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Fikrimizcə, ölkədə bazar münasibətlərinin tam bərqərar olmadığı və rəqabətli mühiti əmələ gətirən rəqabət qabiliyyətli təsərrüfatsubyektlərinin sayının məhdud olduğu şəraitdə Keynis modelinə üstünlük verilməsi məqsəduyğundur. Çünki monetarist model nisbətən təkmil bazar münasibətlərinin mövcud olduğu şəraitdə daha səmərəli olur.

Beləliklə, dövlətin investisiya siyasətinin formalaşdırılması zamanı qeyd edilən məsələlərin nəzərə alınması vacibdir və bunların nəzərə alınması investisiya siyasətinin səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün zəruridir.

1.3. Dövlət investisiya siyasətinin səmərəliliyi və onu müəyyən edən amillər

Ölkədə investisiya fəallığına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən amil dövlət investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyi ilə əlaqədardır. Dövlət investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyi əsasən investisiya mühitinin əlverişliliyini əks etdirən investisiya riskinin səviyyəsindən və dövlət investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyindən asılıdır. İntestisiya fəaliyyətinin səmərəliliyi qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunma səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Bu baxımdan, investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi nəticəsində aşağıdakı vəzifələrin həllinə nail olunduqda o, səmərəli hesab edilir:

- iqtisadi inkişafın əsas istiqamətlərinə investisiya qoyuluşlarının təmərkləşməsinə nail olunduqda;
- iqtisadi artımın yüksək templərinə nail olunduqda;
- iqtisadi artımın balanslaşdırılmasını təmin etdikdə;
- iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsini təmin etdikdə [61, s. 24].

Dövlətin və cəmiyyətin malik olduğu maliyyə, təbii, istehsal və əmək resursları məhduddur. Buna görə də, ölkədə iqtisadi inkişafın yüksək tempinə və davamlılığına nail olmaq üçün bu resurslardan səmərəli istifadə ediləməlidir. Bu isə ölkədə həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Dövlət investisiya siyasəti yüksək iqtisadi artıma nail olmaqla yanaşı, iqtisadiyyatda mövcud disproporsiyaların aradan qaldırılmasını, yəni ayrı-ayrı sahələrdə qəbul edilən investisiya qərarlarının miqyas və zaman baxımından əlaqələndirilməsinə nail olmalıdır. Belə ki, ayrı-ayrı sahələrin istehsal gücləri arasında fərqlərin yaranması, məsələn infrastruktur obyektlərin gücünün tələbatdan az olması həm iqtisadiyyatın investisiyanı mənimsəməsi imkanını, həm də bəzən yaradılmış istehsal güclərindən istifadənin səmərəliliyini azaldır. Eyni zamanda, dövlətin investisiya siyasətinin səmərəliliyi investisiyanın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi ilə yanaşı, onun sahə və ərazi, texnoloji və təkrar strukturunun təkmilləşdirilməsi ilə də müəyyən edilir.

Dövlətin investisiya siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri ölkədə investisiya mühitinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədardır. Investisiya mühiti ayrı-ayrı ölkələr üçün spesifik olan və firmaların məhsuldar investisiyalar həyata keçirmək əsasında öz fəaliyyət miqyaslarını genişləndirmək, yeni iş yerlərini yaratmaq və qlobal rəqabətdə aktiv iştirak etmək imkanlarını və stimullarını müəyyən edir [119, s. 1]. Investisiya mühitinin əlverişlilik səviyyəsinin göstəricisi investisiya riskini əmələ gətirir. Ölkədə investisiya riskinin səviyyəsi yüksəkdirsə, onda investisiya fəallığı da aşağı olur. Dövlət ölkədə biznesin dövlət tənzimlənməsini həyata keçirməklə, infrastruktur sahələrinin inkişafına investisiya qoyaraq onları inkişaf etdirməklə investisiya mühitinin əlverişlilik səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə artırabilir.

Dövlət ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf proqramını hazırlamaqla inkişafın prioritet istiqamətlərini müəyyən edir. Bu prioritetlər iqtisadiyyatın ümumi səmərəliliyini yüksəldilməsinə ən çox təsir göstərən istiqamətlərin aşkar edilməsi və struktur disproporsiyaların aradan qaldırılması əsasında müəyyən olunur. Sosial-iqtisadi inkişaf proqramında dövlət və özəl bölmə tərəfindən maliyyələşdirilən investisiya layihələrinin daxil edilməsi, ilk növbədə, onların ölkənin iqtisadi inkişaf baxımından səmərəliliyinin ilkin qiymətləndirilməsi əsasında daxil edilir. Bazar münasibətləri şəraitində investisiyanın səmərəliliyi ayrıca obyektə görə hesablanır və bunun vasitəsilə ictimai istehsalın səmərəliliyini, yəni istehsal sektoru ilə yanaşı, sosial, iqtisadi və mədəni mühitin inkişafını təmin edir [66].

Dövlətin investisiya siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri dövlət investisiya qoyuluşlarının və ya dövlət tərəfindən xüsusi güzəştlərin (məsələn, alınmış kreditlərə dövlət təminatı) verildiyi investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi ilə əlaqədardır. Dövlətin investisiya fəaliyyətinə investisiya strategiyasının müəyyən olunması, sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının hazırlanması, investisiya layihələndirilməsi, layihənin və investisiyanın faktiki səmərəliliyinin təhlili daxildir.

İnvestisiya strategiyası – maliyyələşmənin mövcud xüsusi mənbələri və borc vəsaitlərinin əldə edilməsi şəraitində ölkənin uzunmüddətli prioritet inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsidir. Bu prioritet inkişaf istiqamətlərinə uyğun olaraq bir-biri ilə əlaqəli olan investisiya layihələrinin siyahısı tərtib olunur. Konkret obyektlər üzrə investisiya qoyuluşu haqqında qərarlar investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyi qiymətləndirildikdən sonra qəbul edilir. İnvestisiya layihəsinin texniki-iqtisadi əsaslandırılması müəyyən olunmuş rentabellik səviyyəsində investisiyanın həyata keçirilməsinin texniki, iqtisadi, ekoloji və maliyyə imkanlarının öyrənilməsidir.

Dövlət investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi cəmiyyətin ehtiyacı olduğu məhsullarla təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədi daşıyır. Bəzi sahələrin məhsullarının istehsalının xüsusi biznesin imkanlarından kənar olduqda və ya, özəl bölmə üçün səmərəli olmadıqda dövlət tərəfindən investisiya qoyuluşlarına ehtiyac yaranır. Eyni zamanda, dövlət iqtisadiyyatın texniki-iqtisadi səviyyəsini yüksəltmək üçün və strukturunu təkmilləşdirmək məqsədilə investisiya qoyuluşlarını maliyyələşdirir. Dövlətin investisiya qoyuluşları ölkədə biznes fəaliyyəti ilə əlaqədar çəkilən əməliyyat xərclərini azaltmağa imkan verir ki, bu da iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi ilə nəticələnir. Bütövlükdə, dövlət ölkədə ictimai mal və xidmətlərin həcmi artırmaqla, infrastruktur sahələrin, təhsilin və səhiyyənin inkişafına investisiya qoyuluşları həyata keçirməklə iqtisadi fəaliyyət üçün əlverişli mühit yaradır və biznesin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, əhəlinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına nail olur.

Dövlət investisiya qoyuluşları iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi vasitələrindən biridir. Bu investisiya qoyuluşları müəyyən layihələr şəklində həyata keçirilir ki, bunlar da iqtisadi inkişaf siyasətinə müvafiq olur və bu siyasətin icrası üçün tərtib olunan sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının tərkib hissəsi kimi çıxış edir. İnvestisiya layihəsi sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının və ayrı-ayrı proqramların müstəqil şəkildə planlaşdırılan və yerinə yetirilə bilən ilk həlqəsidir.

İnvestisiya qoyuluşlarının reallaşdırılmasının sosial-iqtisadi inkişafa təsirini qiymətləndirilməsi zamanı investisiya layihəsinin həyata keçirilməsi halı ilə layihənin həyata keçirilməməsi halı müqayisə edilir. Layihənin həyata keçirildiyi vəziyyətlə həyata keçirilmədiyi vəziyyətin müqayisə edilməsi istənilən layihənin xalis gəlirlərinin hesablanmasında əsas rol oynayır.

Dövlət investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi maliyyə və iqtisadi təhlillər əsasında həyata keçirilir. Maliyyə təhlili əsasən faktiki qiymətlər əsasında investisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə əsaslanır. İqtisadi təhlil isə iqtisadi qiymətlər əsasında layihənin cəmiyyətə verdiyi faydanı qiymətləndirməyə imkan verir. İqtisadi qiymətlərlə faktiki (maliyyə) qiymətlər arasında fərqlərin yaranmasına ölkədə makroiqtisadi parametrlərin (valyuta məzənnəsi, faiz dərəcələri və əmək haqqının) tənzimlənməsi, gömrük siyasəti, dövlət tərəfindən xüsusi maliyyə stimullarının verilməsi, bazarda inhisarçılığın səviyyəsi və s. səbəb olur. Buna görə də, belə bazar təhriflərinin aradan qaldırılması hesabına təhlillərin aparılması layihənin həm davamlılığı, həm də cəmiyyətə faktiki olaraq hansı qiymətə başa gəldiyini müəyyən etməyə imkan verir. Layihələrin iqtisadi təhlilinin aparılmasında məqsəd məhdud resurların daha yaxşı bölüşdürülməsi və investisiya və ya istehlak ilə bağlı gəlirlərin artırılmasına nail olmaqdır. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinin məqsədi nəzərdə tutulmuş nəticənin əldə olunması üçün ən az resurs tələb edən və ya sərf edilən resurslara görə ən yüksək nəticənin əldə edilməsinə imkan verən variantın seçilməsidir.

İnvestisiya qoyuluşlarının maliyyə və iqtisadi qiymətlər əsasında qiymətləndirilməsi formaca bir birindən fərqlənmir. Lakin maliyyə təhlili zamanı investisiya qoyuluşundan layihənin iştirakçılarının əldə etdiyi gəlirlər, iqtisadi təhlil zamanı isə, layihənin milli iqtisadiyyata təsiri müəyyən edilir. Belə ki, investisiya layihələri sosial-iqtisadi inkişafın müxtəlif sahələrinə, o cümlədən təchizatçı sahələrin inkişafına, birbaşa və dolaylı yolla məşğulluğun səviyyəsinə, tələb və təklifə, ayrı-ayrı qrupların gəlirlərinə təsir göstərir.

İnvestisiya qoyuluşu haqqında qərarın qəbulu üçün layihənin maliyyə cəhətdən etibarlı və iqtisadi cəhətdən səmərəli olması zəruri şərtidir.

İnvestisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində köməkçi göstəricilər kimi, onların özünü ödəmə müddəti göstəricisindən, yaradılan obyektin maliyyə vəziyyətinin müxtəlif tərəflərini əks etdirən göstəricilərdən (likvidlik əmsalı, ödəmə qabiliyyəti və s.) istifadə edilir. Özünü ödəmə müddəti göstəricisi xalis mənfəətin həcmi illər üzrə eynidirsə, ümumi investisiya qoyuluşlarının həcmi illik xalis mənfəətlə amortizasiya ayırmalarının cəminə bölməklə tapılır. Əgər həyata keçirilən investisiya qoyuluşları və əldə ediləcək pul axını illər üzrə fərqlənsə, onda ümumi investisiya xərclərin cəmindən xalis mənfəətlə amortizasiya ayırmalarının illik dəyərini çıxmaqla, investisiya qoyuluşunun özünü ödəmə müddəti müəyyən edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu göstəricilər investisiya qoyuluşu haqqında qərarların qəbulu zamanı həllədiçi əhəmiyyətə malik olmur.

Dövlət investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində mühüm məsələlərdən biri bu layihələrin reallaşdırılması nəticəsində cəmiyyətdə ayrı-ayrı qrupların əldə etdiyi xalis gəlir və zərərləri müəyyən etməkdir. Dövlət investisiya layihələri üzrə əldə olunan mənfəətin dövlət, istehlakçılar, təchizatçılar və s. arasında bölüşdürülməsinin müəyyən olunması investisiya qoyuluşu nəticəsində qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunma səviyyəsini qiymətləndirməyə imkan verir. Bu zaman, həmçinin layihənin dövlət büdcəsinə təsiri də müəyyən edilir. İnvestisiya layihələrinin təsirlərinin bölüşdürülməsinin təhlilinin bir neçə yolu var. Birincisi, layihənin təsirləri layihənin ayrı-ayrı iştirakçıları, adətən, təchizatçılar, istehlakçılar, mülkiyyətçilər, kreditorlar, işçilər və ya istehsalçılar və hökumət arasında paylana bilər. Bir qayda olaraq, qeyd edilən tərəflər layihənin xalis təsirlərinin yaranmasında iştirak edirlər. İkincisi, layihələr üzrə gəlir və xərclərin milli və xarici iştirakçılar arasında bölünməsinin təhlili ilə əlaqədardır. Belə təhlil investisiya layihəsinin ölkədə gəlirlərin artmasına və xaricə axınına təsirini qiymətləndirməyə imkan verir. Üçüncüsü, layihələr üzrə gəlir və xərclər dövlət

və özəl bölmə arasında bölünə bilər. Belə təsirlərin qiymətləndirilməsi özəl bölmənin inkişafına əlverişli şərait yaradan infrastruktur sahələrin inkişafına dövlət investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Dördüncüsü, investisiya layihəsinin xalis təsirlərinin layihənin ayrı-ayrı iştirakçılarının, o cümlədən gəlirləri müxtəlif olan iştirakçılar arasında paylanması üzrə təhlillər aparılır. Beşincisi, layihənin xalis təsirləri ondan əldə olunan xalis gəlirlərin istehlaka və qənaətə bölünməsi araşdırılır. Altıncısı isə, həyata keçirilən layihənin təsirləri onda iştirak edən ölkələr arasında paylanma bilər. Dövlət investisiya layihələrinin təsirlərinin bölüşdürülməsinin təhlili həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının məqsədlərinə nail olunma səviyyəsinin qiymətləndirməyə və həyata keçirilən siyasətdə baş verən dəyişikliklərin layihənin xalis gəlir və xərclərinin bölgüsünə göstərəcəyi mümkün təsirləri müəyyən etməyə imkan verir.

Həssaslığın təhlili layihə üzrə gəlir və xərc axınlarına təsir edə biləcək əsas parametrləri müəyyən etmək üçün həyata keçirilir. Bu zaman parametrlərin fərqli qiymətlərində layihənin nəticələrinin yenidən hesablanır. İntestisiya layihəsinin həssaslığının qiymətləndirilməsi məqsədilə bir neçə parametrin eyni anda dəyişməsi halları da araşdırılır. Həssaslığın təhlili aşağıdakı ardıcılıqla yerinə yetirilir:

- investisiya qoyuluşu üzrə qərarlara təsir edən parametrlərin müəyyən edilməsi;
- ayrı-ayrı parametrlərin dəyişmə intervallarının müəyyənləşdirilməsi;
- iqtisadi baxımdan xalis jari dəyər və iqtisadi baxımdan daxili rentabellik normasının parametrlərin dəyişmə biləcəyi qiymətlər üzrə hesablanması və bunun layihənin nəticələrinə təsirinin qiymətləndirilməsi;
- qiymətləndirmənin nəticələrinin təhlil olunması və ayrı-ayrı parametrlərin mənfə təsirlərinin azaldılması üçün tədbirlərin işlənilməsi.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edilən göstəricilərdən istifadə etməklə ölkədə səmərəli investisiya siyasətinin formalaşdırılması və cəmiyyətin malik olduğu

resursların səmərəli bölgüsünə və onlardan səmərəli istifadəyə nail olmaq olar.

II FƏSİL.

AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ

2.1. Azərbaycanı investisiya fəaliyyətinin mövcud vəziyyətinin təhlili

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı investisiya fəaliyyətinin miqyas və istiqamətlərindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Həyata keçirilən investisiya qoyuluşları istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsini, iqtisadiyyatın struktur baxımından yəni-dən qurulmasını, bütövlükdə, sosial-iqtisadi problemlərin həllini müəyyən edir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə keçidinin ilk dövrlərində iqtisadi fəallığın aşağı düşməsi ilə yanaşı ölkədə investisiya qoyuluşlarının həcmi də kəskin şəkildə azalmışdır. Belə ki, 1993-cü ildə həyata keçirilmiş kapital qoyuluşlarının həcmi 1990-cı il səviyyəsinin 28,8 faizini təşkil etmişdir. Keçid dövrünün ilk dövrlərində belə azalma əsasən iki qrup amillərin təsiri ilə baş vermişdir. Birinci qrup amillər, ölkədə istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin aşağı olması və onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya imkanlarının məhdudluğu ilə, ikinci qrup amillər isə ölkədə həyata keçirilən islahatların gedişi ilə əlaqədar olmuşdur. Bu dövürdə ölkədə baş verən siyasi və iqtisadi qeyri-sabitlik və iqtisadi islahatların ardıcıl həyata keçirilməməsi yüksək investisiya riskinin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Belə ki, 1990-1996-cı illər ərzində ölkədə qiymətlərin səviyyəsi təqribən 26 min dəfə artmışdır ki, bu da iqtisadi fəallığın aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur. Qeyd edilən dövürdə ümumi daxili məhsulun həcmində təqribən 2,4 dəfə azalması istehsal güclərinin yüklənmə səviyyəsinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarmışdır. Ölkədə məcmu təklifin azalması əsasən qiymətlərin liberallaşması nəticəsində daxili tələbin azalması, xarici rəqabətin güclənməsi hesabına ölkənin ixrac imkanlarının məhdudlaşması, istehsalçıların yeni qiymət proporsiyalarına və bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğunlaşmasında yaranan problemlərlə əlaqədar olmuşdur. Satışın həcmində azalması ilə yanaşı təsərrüfat subyektlərinin maliyyə vəziyyətlərinin pisləşməsi investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinin

daxili mənbələrini kəskin şəkildə məhdudlaşmışdır. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı investisiya fəaliyyətinin miqyas və istiqamətlərindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Həyata keçirilən investisiya qoyuluşları istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsini, iqtisadiyyatın struktur baxımından yenidən qurulmasını, bütövlükdə, sosial-iqtisadi problemlərin həllini müəyyən edir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə keçidinin ilk dövrlərində iqtisadi fəallığın aşağı düşməsi ilə yanaşı ölkədə investisiya qoyuluşlarının həcmi də kəskin şəkildə azalmışdır. Belə ki, 1993-cü ildə həyata keçirilmiş kapital qoyuluşlarının həcmi 1990-cı il səviyyəsinin 28,8 faizini təşkil etmişdir. Keçid dövrünün ilk dövrlərində belə azalma əsasən iki qrup amillərin təsiri ilə baş vermişdir. Birinci qrup amillər, ölkədə istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin aşağı olması və onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya imkanlarının məhdudluğu ilə, ikinci qrup amillər isə ölkədə həyata keçirilən islahatların gedişi ilə əlaqədar olmuşdur. Bu dövürdə ölkədə baş verən siyasi və iqtisadi qeyri-sabitlik və iqtisadi islahatların ardıcıl həyata keçirilməməsi yüksək investisiya riskinin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Belə ki, 1990-1996-cı illər ərzində ölkədə qiymətlərin səviyyəsi təqribən 26 min dəfə artmışdır ki, bu da iqtisadi fəallığın aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur. Qeyd edilən dövürdə ümumi daxili məhsulun həcmində təqribən 2,4 dəfə azalması istehsal güclərinin yüklənmə səviyyəsinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarmışdır. Ölkədə məcmu təklifin azalması əsasən qiymətlərin liberallaşması nəticəsində daxili tələbin azalması, xarici rəqabətin güclənməsi hesabına ölkənin ixrac imkanlarının məhdudlaşması, istehsalçıların yeni qiymət proporsiyalarına və bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğunlaşmasında yaranan problemlərlə əlaqədar olmuşdur. Satışın həcmində azalması ilə yanaşı təsərrüfat subyektlərinin maliyyə vəziyyətlərinin pisləşməsi investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinin daxili mənbələrini kəskin şəkildə məhdudlaşmışdır. Belə ki, sərəncamda qalan gəlirlərdə qənaətin payı 1990-cı ildə 29,8 faizdən 1996-cı ildə 2,4 faizə qədər azalmışdır (Cədvəl 2.1). Qeyd edilən dövürdə gəlirlərin təqribən 2,5 dəfə azaldığını nəzərə alsaq, onda ölkədə 1996-cı ildə investisiya qoyuluşlarının daxili mənbəyinin həcmində 1990-cı

ilə nisbətən təqribən 30 dəfə azaldığı qənaətinə gəlirik. 1990-1996-cı illərdə daxili mənbələr hesabına investisiya qoyuluşları 2,6 dəfə azalmışdır ki, bu da ölkədə ümumi daxili məhsulun kəskin şəkildə azalması nəticəsində qənaətə meyilliliyin azalması hesabına baş vermişdir.

Cədvəl 2.1
Sərəncamda qalan gəlirlərin bölgüsü (milyard manat)

Göstəricilər	İllər											
	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ümumi daxili məhsul	2,1	8,5	12,5	18,7	28,4	40,1	35,6	42,5	52,1	54,7	58,2	59,0
Sərəncamda qalan gəlirlər	2,2	5,1	12,1	17,5	25,4	37,3	34,0	40,8	49,4	52,0	55,6	12,1
o cümlədən:												
Son istehlak xərcləri	2,1	3,8	6,6	8,6	12,2	16,8	19,2	21,3	24,7	27,4	30,4	6,6
Qənaət	0,2	1,4	5,5	9,0	13,2	20,5	14,8	19,5	24,8	24,7	25,3	25,5

Əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinin əsas mənbələrindən biri bank kreditləridir. Xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsində banklar mühüm rol oynayır. 1995-2014-cü illərdə əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinə yönəldilmiş kreditin həcmi təqribən 63,9 dəfə artsa da, investisiya qoyuluşlarının ümumi həcmində payı 8,4 faizdən 6,8 faizə qədər azalmışdır. Buna da ölkədə neft kontraktlarının və Bakı-Ceyhan boru xəttinin çəkilməsi ilə əlaqədar xarici investisiya qoyuluşlarının həcmində və büdcə və büdcədən kənar fondlar tərəfindən maliyyələşmənin artması səbəb olmuşdur.

Cədvəl 2.2 -nin məlumatlarından göründüyü kimi, ölkə iqtisadiyyatına kredit qoyuluşlarının həcmi artmaqdadır. Hazırda, uzunmüddətli kreditlərin payı ümumi kredit qoyuluşlarının həcmində payı artmaqdadır. Bununla belə, uzunmüddətli kredit qoyuluşlarının heç də hamısı əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarına yönəldilmir. Bu əsasən ölkədə uzunmüddətli istifadədə olan istehlak məhsullarının kreditləşdirilməsi ilə əlaqədar olmuşdur.

Bank kreditlərinin investisiyanı maliyyələşdirilməsində və istehlak kreditlərinin isə istehlakın maliyyələşdirilməsində payı artdıqca iqtisadi fəallığın tənzimlənməsinə faiz dərəcəsinin səviyyəsinin də təsiri artır. Təhlil göstərir ki, ölkədə faiz dərəcəsinin səviyyəsi qeyri-neft sektorunun inkişafını stimullaşdırmaq

səviyyəsində deyildir. Belə ki, qeyr-neft sektorunun əksər sahələrində istehsalın səmərəliliyi aşağıdır. Belə ki, 2003-2005-ci illərdə verilmiş kreditlərin orta faiz dərəcəsi 15,6 faizə bərabər olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, kredit faizlərinin səviyyəsinə dövlət tərəfindən verilən güzəştli kreditlər əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Belə ki, dövlət tərəfindən 2003-cü ildə sahibkarlığın inkişafına 7 faizlə 10 mln. manat, 2004-cü ildə 20 mln. manat, 2005-ci ildə isə 40 mln. manat həcmində kredit yönəldilmişdir. Bu kreditlərin faiz dərəcəsinin aşağı olması ümumi kreditlərin orta faiz dərəcəsinin aşağı düşməsinə təsir göstərmişdir. Təhlil göstərir ki, kommersiya banklarını 3 ildən yuxarı müddətə verilən kreditlərinin faiz dərəcəsi 25 faizə bərabərdir. Belə yüksək faizə dərəcəsi investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində bank kreditlərindən istifadəni məhdudlaşdırır.

Cədvəl 2.2

Azərbaycan iqtisadiyyatına kredit qoyuluşları (ilin axırına, mln. manat)

	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İqtisadiyyata kredit qoyuluşları	289,8	466,4	1 440,9	2 362,7	4 681,8	7 191,3	8 407,5	9 163,4	9 850,3	12 243,7	15 422,9	18 542,6
onlardan:												
qısa müddətli	253,0	336,4	913,2	1 142	1 649,5	2 295,9	2 360,0	2 567,1	2 951,2	3 508,3	3 335,5	3 931,4
yekuna görə, faizlə	87,3	72,0	63,4	48,3	35,2	32,1	28,1	28,0	30,0	28,7	21,6	21,2
uzun müddətli	36,8	130,0	527,7	1 220,7	3 032,3	4 895,4	6 047,5	6 596,3	6 899,1	8 735,4	12 087,5	14 611,2
yekuna görə, faizlə	12,7	28,0	36,6	51,7	64,8	67,9	71,9	72,0	70,0	71,3	78,4	78,8

Ölkədə investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində dövlət büdcəsi və büdcədən kənar fondlar əhəmiyyətli rol oynayırlar. Bu da son illərdə ölkədə iqtisadi inkişafın sürətlənməsi nəticəsində dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artması ilə əlaqədardır. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət büdcəsi ölkədə investisiyanın maliyyələşdirilməsində rolu artmaqdadır.

Son illərdə ölkədə investisiya qoyuluşlarının strukturunda sənayenin payı kəskin şəkildə artmışdır (Cədvəl 2.3). Belə ki, əsas kapitala investisiya qoyuluşlarının ümumi həcmində sənayenin payı 1990-cı ildə 37,4 faizdən, 1995-ci ildə isə 46,4 faizdən 2000-ci ildə 68,2 faizə, 2005-ci ildə 72,3 faizə qədər artmış, 2014-

cı ildə isə 68,9 faizə bərabər olmuşdur. Bu artım əsasən xam neft və təbii qaz hasilatı sahəsi ilə əlaqədar olmuşdur. Belə ki, 2000-ci ildə əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının 49,7 faizi, sənayeyə investisiya qoyuluşlarının 72,9 faizi, 2005-ci ildə isə müvafiq olaraq 64,7 faizi və 89,4 faizi, 2006-cı ildə isə müvafiq olaraq 54,3 faizi və 78,8 faizi bu sahənin payına düşmüşdür. 1995-2005-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş cəmi investisiya qoyuluşlarının 76 faizi neft sənayesinin payına düşmüşdür. Bu da ölkə iqtisadiyyatında bu sahənin payının artmasına gətirib çıxarmışdır. Belə ki, xam neft və təbii qaz hasilatı (kəşfiyyat işlərindən başqa), neft və qaz hasilatı ilə əlaqədar xidmətlər sahəsinin ümumi daxili məhsulda payı 2000-ci ildə 27,6 faizdən 2004-ci ildə 29,0 faizə, 2005-ci ildə 39,3 faizə, 2006-cı ildə isə 50,8 faizə qədər artmışdır. Sənaye məhsulunda xam neft və təbii qaz hasilatı sahəsinin payı 1990-cı ildə 4,8 faizə, 2000-ci ildə 53,4 faizə, 2005-ci ildə isə 67,3 faizə bərabər olmuşdur. 2000-2006-cı illərdə ölkədə neft hasilatı 14 mln. tondan 32,3 mln. tona qədər artmışdır ki, bu artımın da əsas hissəsi 2005 və 2006-cı illərdə baş vermişdir. Azəri-Çıraq-Günəşli yataqlarının tammiqyaslı işlənməsinin “Faza-1” (Mərkəzi Azəri) layihəsi üzrə tikinti işləri tamamlanmış və hazırda neftin çıxarılması həyata keçirilir. 2006-2008-ci illərdə Azəri-Çıraq-Günəşli yataqlarının “Faza-2” (Qərbi və Şərqi Azəri), 2008-2010-cu illərdə isə “Faza-3” (“Günəşli”-nin dərin hissəsi) layihələri həyata keçiriləcəkdir. Bu layihələrə ümumi məbləği 10-12 milyard ABŞ dolları həcmində sərmayə qoyuluşu gözlənilir. 2006-cı ildə Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri istifadəyə verilmiş və bu yataqlardan çıxarılan neft əsasən Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri vasitəsilə ixrac edilir. Nəticədə, ölkənin ixracında neft və neft məhsullarının payı 1990-cı ildə 13 faizdən az olduğu halda, 2005-ci ildə bu göstərici 86,5 faizə bərabərdir. Proqnozlar göstərir ki, ölkədə neft hasilatı 2007-ci ildə 41,7 mln. tona, 2008-ci ildə isə təqribən 50 mln. tona bərabər olacaqdır.

Təhlil göstərir ki, neft və qaz hasilatı sahəsində yaradılan əsas fondlar istifadəyə verildikcə, bu sahənin ölkə iqtisadiyyatında payı daha artacaqdır. Belə ki, iqtisadi artım əsasən əlavə istehsal güclərinin yaradılması hesabına baş verir.

Əlavə istehsal gücləri isə əsas fondların istifadəyə verilməsi nəticəsində yaranır. Həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının əsas hissəsi neft və qaz hasilatının payına düşdüyündən, bu sahədə gələcəkdə əlavə istehsal güclərinin istifadəyə verilməsi gözlənilir.

Cədvəl 2.3.

İqtisadiyyat üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiya qoyuluşlarının həcmi (mln manat)

	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlər, cəmi	967,8	5769,9	9905,7	12799,1	15407,3	17850,8	17618,6
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	6,5	40,7	431,0	437,3	648,8	574,3	363,9
Sənaye	670,1	4176,0	4276,2	5369,8	6039,9	7499,6	7639,5
Mədəncixarma sənayesi	481,1	3730,3	2951,9	3244,5	3857,2	5095,2	5947,9
Emal sənayesi	80,1	115,8	510,2	847,9	861,2	888,9	644,6
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	83,9	299,9	422,6	768,9	565,8	489,4	423,8
Su təchizatı; tullantıların təmizlənməsi və emalı	25,1	30,1	391,5	508,5	755,7	1026,1	623,3
Tikinti	3,4	46,1	113,8	225,9	499,0	707,8	2221,7
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	32,3	83,2	235,1	307,9	544,1	517,3	586,6
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	44,1	517,2	2449,1	2515,7	2621,1	3570,0	2440,6
Nəqliyyat	44,0	515,5	2434,8	2509,4	2610,3	3559,7	2432,4
Poçt və kuryer fəaliyyəti	0,1	1,7	14,3	6,3	10,8	10,3	8,2
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	3,6	2,7	221,0	303,7	138,2	68,5	120,5
İnformasiya və rabitə	45,3	158,0	212,0	310,8	329,5	200,7	157,5
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	0,1	1,5	14,2	38,7	77,2	15,5	19,6
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	110,6	561,7	825,4	944,8	1390,8	1206,0	11,8
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	0,2	1,8	11,3	17,1	27,8	57,1	34,0
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	3,6	28,6	81,9	230,5	261,7	254,1	293,3
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	6,5	61,4	381,1	761,4	1067,6	1370,6	1198,4
Təhsil	3,5	39,2	140,9	295,3	794,3	770,9	507,4
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	29,2	15,5	167,8	309,2	254,4	365,9	323,7
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	6,7	26,3	334,9	723,6	691,4	619,1	1645,1
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	2,0	9,9	9,9	7,4	21,5	53,6	54,9

Son illərdə ölkədə həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının əsas hissəsi yeni tikintiyə yönəldilir. Məsələn, investisiya qoyuluşlarının əsas hissəsinin yönəldiyi sənayedə 2014-cü ildə fondların yeniləşmə əmsalı 13,2-ə bərabər olduğu halda, sıradan çıxma əmsalı 0,4-ə bərabər olmuşdur. Bu da əsasən neft və qaz hasilatı sahəsi hesabına olmuşdur. Belə ki, bu sahədə illik yeniləşmə əmsalı 2005-

2014-cı illər ərzində 29,4-dən 15,5 arasında, sıradan sıxma əmsalı isə 0,1 və 0,2 arasında dəyişmişdir. Bunun nəticəsində də 2014-cı ildə bu sahədə əsas fondların dəyəri 2005-ci ilə nisbətən 4,2 dəfə artmış və əsas sənaye istehsal fondlarının strukturunda neft və qaz hasilatı sahəsinin payı qeyd edilən dövüdə 51 faizdən 74 faizə yüksəlmişdir.

Son illərdə infrastruktur sahələrə, o cümlədən elektrik enerjisi istehsalına investisiya qoyuluşlarının artması qeyri-neft sektorunun inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir. Bununla belə, sənayenin qeyri-neft sektorunun son 15 il ərzində lazımi səviyyədə maliyyələşməməsi və bu sahəyə investisiya qoyuluşlarının məhdud olması nəticəsində istehsalın bərpa edilməsi nisbətən uzun müddət tələb edəcəkdir. Çünki ölkə sənayesinin əsasən elmtutumlu və emallıq dərəcəsi yüksək olan sahələrində istehsalın kəskin şəkildə azalmış, bu sahədə mövcud kommersiya, istehsal və texnoloji biliklərin böyük hissəsi ya itirilmiş, ya da köhnəlmişdir.

Investisiya qoyuluşlarının ərazi strukturu məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsinin optimallığına bilavasitə təsir göstərir. Hazırda ölkədə istehsalın əsas hissəsi Bakı şəhəri və onun ətrafında cəmləşmişdir və həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının ərazi strukturu göstərir ki, bu meyil yaxın gələcəkdə də davam edəcəkdir.

2.3. Investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi mexanizminin səmərəliliyi

Ölkədə investisiya prosesinin vəziyyəti iqtisadi inkişaf imkanlarını və iqtisadiyyatın strukturunu müəyyən edir. Bu baxımdan, dövlətin investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi məqsədləri investisiya fəallığının artırılması və onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində olmalıdır. Təcrübə göstərir ki, iqtisadi artım tempi bilavasitə investisiya qoyuluşlarının həcmindən və onların səmərəliliyindən asılıdır.

Ölkədə dövlətin investisiya siyasəti təkcə dövlətin investisiya fəaliyyətini deyil, bütövlükdə investisiya fəaliyyətinin məqsədyönlü tənzimlənməsini əhatə edir. Bu isə sosial-iqtisadi inkişaf qarşısında duran vəzifələrin reallaşdırılması

və ölkənin iqtisadi potensialından səmərəli istifadə etmək məqsədilə mövcud imkanların hərəkətə gətirilməsi ilə əlaqədardır. Bu baxımdan, investisiya siyasəti investisiya qoyuluşlarının maliyyə mənbələrinin genişləndirilməsi, mövcud mənbələrin investisiyaya çevrilməsi üçün səmərəli mexanizmlərin formalaşdırılması, mövcud müəssisələrin səmərəliliyinin yüksəldilməsi vasitəsilə onların investisiyanı mənimsəmək imkanlarının artırılması, investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və investisiya fəallığının səmərəli tənzimlənməsi məqsədilə mövcud tənzimlənmə vasitələrindən rəasional istifadə olunmasını əhatə etməlidir.

Hökumətin məqsədi ölkənin malik olduğu məhdud və potensial ehtiyatlardan səmərəli şəkildə istifadə olunmasını, yəni, məhdud resurslardan istifadə etməklə əhalinin tələbatının maksimum ödənilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Bu baxımdan, investisiya qoyuluşlarının həcmi və strukturunun iqtisadi inkişafa və əhalinin sosial vəziyyətinə böyük təsir göstərdiyinə görə, bu sahədə səmərəli dövlət siyasətinin formalaşdırılması vacibdir. Bütövlükdə, ölkənin malik olduğu resurslar istehlak və investisiya məqsədləri üçün istifadə edilir. Əhalinin hazırkı maddi rifah səviyyəsi onun istehlakının həcmindən və istehlak üçün nəzərdə tutulmuş resursların bölgüsündən asılıdır. Ölkənin malik olduğu resursların həcmində əhalinin istehlakına gedən hissəsinin payı artdıqca və bu pay əhali arasında nisbətən bərabər bölgüsü təmin edildikcə, əhalinin hazırkı sosial səviyyəsi artır. Lakin, əhalinin hazırkı maddi rifah səviyyəsi ilə yanaşı, onun gələcək inkişafı da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu isə cəmiyyətin gələcək inkişafına sərf edilən resursların, yəni investisiya qoyuluşlarının həcmindən asılıdır. Hazırda istehlakın məhdudlaşdırılması hesabına investisiya qoyuluşlarının artırılması gələcəkdə istehlakın həcmi artırmağa imkan verir. Bu baxımdan, iqtisadi resursların istehlaka və investisiyaya optimal bölgüsünün təmin edilməsinin iqtisadi inkişaf üçün mühüm əhəmiyyəti vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda 1990-cı ildə mövcud resursların 30 faizi, 1995-ci ildə 16,8 faizi, 2000-ci ildə 21 faizi, 2005-ci ildə isə

53 faizi investisiya qoyuluşlarına yönəldilmişdir. Son illərdəki belə yüksək artım əsasən neft sektoru hesabına baş vermişdir.

Azərbaycanın investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinin daxili mənbələrinin məhdud olduğu şəraitdə investisiya siyasətinin əsas istiqaməti xarici investisiya vəsaitlərinin cəlb edilməsi olmuşdur. Belə ki, 1997-ci il yanvar ayının 1-nə qədər nizamnamə kapitalında xarici investitorların payı 30 faizdən çox olan müəssisələr 2 illik mənfəət vergisindən azad edilirdi. Xarici investisiyanın cəlb olunması əsasən hasilat sahələrinin və xidmət sahələrinin inkişafına səbəb olmuşdur. Bu sahələrin inkişafı investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üçün zəruri vəsaitlərin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması nəticəsində 2005-ci ildən başlayaraq ümumi daxili məhsulun artım tempi 20 faizdən yüksək olacaqdır ki, bu da dünyada ən yüksək göstəricilərdən biridir. Artıq sərəncamda qalan gəlirlərin həcmində qənaətin payı 30 faizi keçmişdir ki, bu da investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üçün mühüm mənbədir. Digər tərəfdən, qənaətin payının artması ümumi daxili məhsulun yüksək artım tempi ilə yanaşı baş verir. Bu da investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üçün daxili mənbənin artdığını göstərir. Belə şəraitdə dövlətin qeyri-neft sektorunun inkişafını səmərəli şəkildə tənzimləmək imkanları artır və ölkə iqtisadiyyatı iqtisadi resurslara əsaslanan inkişaf mərhələsindən investisiya-ya əsaslanan inkişaf mərhələsinə keçir.

Bütövlükdə, hazırda ölkədə dövlət, investisiya qoyuluşlarının həcminə, tərkibinə və strukturuna təsir göstərmək və bununla da, davamlı iqtisadi inkişafı təmin etmək imkanlarına malikdir.

Bununla belə, hazırda qeyri-neft sektorunun inkişafına mane olan amillərdən biri bu sahənin istehsal-texniki səviyyəsinin aşağı olması ilə əlaqədardır. Emal sənayesinin əksər müəssisələrində istehsal texnikası və texnologiyası köhnəlmişdir. Belə şəraitdə ayr-ayrı istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi uzunmüddətli tədbirlərin və iri həcmli investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi hesabına mümkündür ki, bu da uzunmüddətli inkişaf siyasətinin işlənib hazırlanmasını tələb edir.

Ölkədə investisiya fəallığının tənzimlənməsi vasitələrindən biri Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilən faiz siyasətidir. Mərkəzi Bank yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsini müəyyən etməklə ölkədə faiz dərəcəsinə birbaşa təsir göstərir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, hazırda yenidən maliyyələşdirmə faiz dərəcəsi investisiya fəallığına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmir. Digər tərəfdən, təhlil göstərir ki, yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsinin dəyişdirilməsi depozit və kreditlərin faiz dərəcəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərməmişdir. Bütövlükdə, faiz dərəcələrinin investisiya fəallığına təsirinin zəif olması bank kreditlərinin əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində payının az olması və istehlak kreditlərinin geniş inkişaf etməməsi ilə əlaqədardır. Əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində bank kreditlərinin payının az olması investisiyanın həcminə, istehlak kreditlərinin məhdud olması isə tələbin həcminə faiz dərəcəsinin təsirini azaldır. Belə şəraitdə, ölkədə uçot dərəcəsinin iqtisadi fəallığın tənzimlənməsinin makroiqtisadi alət kimi rolu çox məhdud olur.

Hazırda ölkədə sərbəst vəsaitlərin maliyyə qurumları vasitəsilə real sektora cəlb olunması imkanları məhduddur. Fikrimizcə, bu əhalinin maliyyə vasitəçilərinə olan inamsızlığından irəli gəlir. Dövlətin bu sahədə tədbirlər həyata keçirməsi vacibdir. Belə tədbirlər həm maliyyə vasitəçilərinin məsuliyyətlərinin artırılması, həm də əmanətlərin dövlət tərəfindən sığortalanması sahəsində həyata keçirilə bilər. MDB ölkələrinin bəzilərində əmanətlərin sığortalanması mexanizminin tətbiq olunmasına baxmayaraq Azərbaycanda bu sahədə tədbirlər görülməmişdir.

Əhalinin sosial vəziyyətinin aşağı olması, yoxsulluğun yüksək olması yoxsulluğun azaldılmasını investisiya siyasətinin prioritet istiqamət kimi qəbul edilməsini zəruri etmişdir.

Ölkədə investisiya qoyuluşlarının həcmində neft sektoru və Bakı şəhərinin payı yüksəkdir.

Hazırda Azərbaycan hökuməti ölkədə iqtisadi islahatların davam etdirilməsi, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, neft sektoru ilə bərabər,

qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı tədbirlər həyata keçirir. Dövlət Proqramının əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasının rayonlarında mövcud potensialdan səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına, istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsinə, ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılmasına, yerli sahibkarlığın inkişafı yolu ilə əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına, məşğulluğun səviyyəsinin, xüsusilə gənclərin faydalı əməklə məşğulluğunun artırılmasına və ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafının təmin edilməsinə nail olmaqdır. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur:

- müəssisələrin istehsal fəaliyyətini bərpa etmək və yeni istehsal müəssisələri yaratmaq;
- yerli resurslardan istifadənin səmərəsini artırmaq;
- regionların inkişafı üçün zəruri infrastrukturun yaradılmasını və inkişafını təmin etmək;
- aqrar sektorda islahatların ikinci mərhələsini sürətləndirmək, bunun üçün regionlarda fermerlərə və digər kənd təsərrüfatı işçilərinə kömək məqsədilə müxtəlif servis mərkəzləri yaratmaq, toxumçuluq bazasını genişləndirmək, texnika ilə təminatı yaxşılaşdırmaq və digər zəruri tədbirləri həyata keçirtmək;
- investorların regionlara cəlb olunması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını təmin etmək;
- yeni iş yerlərinin yaradılmasını həvəsləndirmək;
- əhalinin kommunal xidmətlərlə təminatını yaxşılaşdırmaq [4].

Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün dövlət tərəfindən məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Belə tədbirlərin həyata keçirildiyi sahələrdən biri vergi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsidir. Son on ildə ölkədə sahibkarlığın vergi yükü azaldılmış, vergilərin sayı 15-dən 10 qədər azaldılmış, mənfəət vergisi 35 faizdən 22 faizə, əlavə dəyər vergisi 20 faizdən 18 faizə qədər aşağı salınmışdır. «Vergi Məcəlləsi»nə görə vergi sistemi sahibkarlıq və investisiya

fəaliyyətini təşviq etməlidir və vergilər haqqında qanunvericiliyin bütün ziddiyyətləri və aydın olmayan məqamları vergi ödəyicisinin xeyrinə şərh edilməlidir [10]. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda mənfəət vergisinin hesablanması zamanı əvvəllər nəzərə alınan vergi güzəştləri ləğv edilmişdir. Xüsusilə, müəssisələrin illik investisiya qoyuluşlarının illik amortizasiya ayırmaları məbləğindən çox olan hissəsi qədər vergiyə tutulan mənfəətin azaldılması formasında vergi güzəşti ləğv edilmişdir. Eyni zamanda, hazırda vergiyə cəlb edilən gəlirlərdən çıxılmalı olan təmir xərclərinin məbləği binalar, tikintilər və qurğuların ilin sonuna qalıq dəyərinin 2 faizi, maşınlar, avadanlıq, hesablama texnikası və nəqliyyat vasitələrinin ilin sonuna qalıq dəyərinin 5 faizi, digər əsas vəsaitlərinin sonuna qalıq dəyərinin 3 faizi və köhnəlmə (amortizasiya) hesablanmayan əsas vəsaitlər üzrə sıfır faizi həddi ilə məhdudlaşdırılmışdır. Təmir xərclərinin faktiki məbləği bu hədd ilə müəyyənləşdirilən məbləğdən az olduqda, gəlirdən təmir xərclərinin faktiki məbləği çıxılır. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövüdə regionların sosial-inkişafı iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərindən biridir. Bununla əlaqədar vergi qanunvericiliyində edilmiş dəyişikliklərə görə mənfəət vergisi regionlar və sahələr üzrə differensiallaşdırılmışdır. Belə ki, Gəncə, Sumqayıt, Mingəçevir və Əli-Bayramlı şəhərlərində (həmin şəhərlərin tabeliyində olan qəsəbələr də daxil olmaqla) 22 faiz vergi dərəcəsi ilə hesablanmış mənfəət vergisinin 80 faizinin, dağ rayonlarında və Naxçıvan Muxtar Respublikasında 40 faizinin, digər rayonlarda (Bakı şəhəri və Abşeron rayonu istisna olmaqla) 60 faizinin, turizm fəaliyyəti üzrə 80 faizinin, sənətkarlığın misgərlik, qalayçılıq və saxsı məmulatlarının, təsərrüfat müxəlləfatının, bağçılıq-bostançılıq alətlərinin, xalq musiqi alətlərinin, oyuncaqların, suvenirlərin, qamışdan və qarğıdan məişət əşyalarının düzəldilməsi, keramika məmulatlarının bədii işlənməsi, bədii tikmə, əl üsulu ilə xalçaçılıq, ağac materiallarından məişət alətlərinin hazırlanması sahəsində fəaliyyət üzrə 40 faizinin ödənilməsi nəzərdə tutulurdu. Lakin Beynəlxalq Valyuta Fondunun tələbi ilə bu güzəştlər tətbiq edilmədən ləğv edildi.

Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını artırmaq və bu sahədə sahibkarlığın inkişafını sürətləndirmək məqsədi ilə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları 2009-cu il yanvarın 1-dək torpaq vergisindən başqa, bütün vergilərdən azad edilmişlər. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatının inkişafının stimullaşdırmaq məqsədilə ölkə prezidentinin 18 iyun 2002-ci il «Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanuna əsasən kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsulları, kənd təsərrüfatı heyvanları, ev quşları, dovşanlar, xəz dərilili vəhşi heyvanlar, arı ailələri, habelə kənd təsərrüfatı təyinatlı binalar, tikililər, qurğular, avadanlıqlar, maşınlar, nəqliyyat vasitələri və digər əmlak (azqiymətli və tezköhnənlən əşyalar və təbii biçənəklərin məhsulları istisna olmaqla) sığortanın obyektləridir. Kənd təsərrüfatında bütün sığorta obyektləri bir qayda olaraq yanğın, dolu, sel, daşqın, tufan, şaxta və ildırım vurması, zəlzələ, torpaq sürüşməsi, dəmyə torpaqlarında quraqlıq kimi təbii fəlakətlərdən, habelə kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsulları, kənd təsərrüfatı heyvanları, ev quşları, dovşanlar, xəzdərilili vəhşi heyvanlar, arı ailələri müvafiq olaraq xüsusi təhlükəli ziyanvericilərin yayılmasından və hücumundan, yoluxucu xəstəliklərdən, kənd təsərrüfatı təyinatlı binalar, tikililər, qurğular, avadanlıqlar, maşınlar, nəqliyyat vasitələri isə qəza hadisələrindən sığortalanır. Hər bir sığorta hadisəsi üzrə sığorta haqqının hesablanması üçün istifadə olunan tarif müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş maksimum sığorta tarifindən çox ola bilməz. Əmlakını üç ildən az olmayaraq ardıcıl sığorta etdirmiş, lakin həmin müddətdə sığorta ödənişi almamış sığortalıya sonrakı illər üçün hesablanmış sığorta haqqından dördüncü il üçün 10 faiz, beşinci il üçün 20 faiz, beş ildən artıq müddətə isə 30 faiz həcmində güzəşt edilir. Sığorta müqaviləsi üzrə sığorta məbləği kənd təsərrüfatı bitkiləri üzrə məhsulun dəyərinin azı 70 faizi, kənd təsərrüfatı heyvanları, ev quşları, dovşanlar, xəzdərilili vəhşi heyvanlar, arı ailələri üzrə hüquqi şəxslərdə – onların balans dəyərinin, fiziki şəxslərdə isə bazar qiymətinin azı 80 faizi, kənd təsərrüfatı təyinatlı binalar, tikililər, qurğular, avadanlıqlar, maşınlar, nəq-

liyyat vasitələri və digər əmlak üzrə isə əmlakın bazar qiymətinin tam məbləği miqdarında müəyyən edilir. Sığortalanmasına maliyyə yardımı göstərilən kənd təsərrüfatı əmlakının və sığorta hadisələrinin növləri, habelə sığorta haqqının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilmiş hissəsi büdcə vəsaiti hesabına ödənilir. Kənd təsərrüfatında əmlakın təbii fəlakətdən sığortalanmasının stimullaşdırılması müvafiq il üçün "Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi haqqında" Qanununda nəzərdə tutulmuş maliyyə yardımları həddində həyata keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatında sığortanın inkişafı ilə əlaqədar qanun 2002-ci ildə qəbul edilməsinə baxmayaraq, hökumət bu sahədə əsaslı tədbirlər görməmişdir.

Hazırda ölkədə investisiya fəaliyyətinə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Belə ki, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi şəraitində özəl bölmənin istehsal güclərinin artırılması istiqamətində fəaliyyəti məhdud olur. Çünki, özəl bölmənin vəsaitlərinin əhəmiyyətli hissəsi dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinə yönəldilir ki, bu da əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsini məhdudlaşdırır. Bununla belə, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi ölkəyə xarici investisiyanı cəlb edilməsinə şərait yaradır. "Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı"nda özəlləşdirmənin başlıca məqsədləri aşağıdakılar hesab edilmişdir:

- iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi və rəqabət mühitinin formalaşdırılması əsasında milli iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- bazar münasibətlərinin iqtisadi əsası kimi özəl mülkiyyətçilər təbəqəsinin genişləndirilməsi;
- iqtisadiyyata investisiyalar, o cümlədən xarici investisiyalar cəlb etmək yolu ilə onun inkişafına nail olunması;
- dövlət əmlakını dövlət özəlləşdirmə çəklərinə satmaqla özəlləşdirmə prosesinə əhalinin maksimum geniş təbəqələrinin cəlb edilməsi;
- I Dövlət Proqramı çərçivəsində özəlləşdirmə üçün açıq elan edilmiş müəssisə və obyektlərin özəlləşdirilməsinin başa çatdırılması.

Proqramda özəlləşdirmənin başlıca məqsədlərinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr nəzərdə tutulmuşdur:

- bazar münasibətləri şəraitində sərbəst təsərrüfat subyektləri arasında iqtisadi münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik və digər normativ aktların hazırlanması və təsdiq edilməsi;

- dövlət müəssisələrinin kommersionlaşdırılması və səhmləşdirilməsi, onların daxili və xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- milli iqtisadiyyatın əsas inkişaf istiqamətlərinin müəyyənəşdirilməsi və texnoloji sıçrayışı təmin etmək məqsədilə investisiya layihələrinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi;

- müəssisələrin yenidən qurulması və təkmilləşdirilməsinin həyata keçirilməsi;

- investisiya müsabiqələri vasitəsilə milli iqtisadiyyata kapitalın cəlb edilməsi;

- özəlləşdirilən müəssisələrin qiymətli kağızlarının satışının həyata keçirilməsi;

- fond bazarında və investisiya prosesində bütün hüquqi və fiziki şəxslərin sərbəst iştirakı və fəaliyyəti üçün şəraitin təmin edilməsi;

- depozitçilərin yaradılması və milli fond birjasının səmərəli işinin təşkili;

- özəlləşdirmə prosesinin fasiləsiz və tarazlaşdırılmış şəkildə aparılmasını təmin edən müvafiq strukturların dövlət tərəfindən dəstəklənməsi;

- xüsusi mülkiyyətçilərin (səhmdarların) hüquqlarının müdafiəsi sahəsində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- respublika vətəndaşlarının həyat səviyyəsinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, əhalinin səmərəli sosial müdafiə sisteminin təşkili və sosial infrastruktura obyektlərinin inkişafı [9].

Göründüyü kimi, qeyd edilən vəzifələrin əksəriyyətinin həyata keçirilməsi investisiya fəaliyyəti ilə əlaqədardır. Hazırda dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi iqtisadi inkişafa, o cümlədən investisiya fəaliyyətinə əhəmiyyətli təsir göstərməmişdir. Xüsusilə, kütləvi hərraclarda özəlləşdirilən müəssisələrin

səmərəliliyi aşağı olmuşdur. Təcrübə göstərir ki, investisiya müsabiqələri vasitəsilə özəlləşdirilmiş və strateji investorlara satılmış müəssisələrə əhəmiyyətli həcmdə investisiya cəlb etmək və onları inkişaf etdirmək mümkün olmuşdur. Məsələn, Qaradağ sement zavodu, Bakı Tütün Kombinatı, Xırdalan pivə zavodu, Bakı Marqarin zavodu, Baku Steel Company və s. Özəlləşdirildikdən sonra səmərəli fəaliyyət göstərirlər ki, bu müəssisələr də əsasən daxili bazarda tələbin ödənilməsinə istiqamətlənmişlər.

Dövlət investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi dövlətin ölkə iqtisadiyyatının inkişafına birbaşa təsir vasitələrindən biridir. Dövlət sektoru tərəfindən istifadə edilən vəsaitlərin ümumi həcmi və artım tempini müəyyənləşdirməklə, dövlət bu vəsaitləri iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri arasında bölüşdürür. Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin istehlaka və investisiya bölgüsü iqtisadi artıma əhəmiyyətli təsir göstərir. Eyni zamanda, dövlət investisiyalarının həcmi və tərkibi, onun artım tempi özəl sektorun da investisiya qoyuluşlarının həcmi və strukturunu, həmçinin də səmərəliliyini müəyyən edən mühüm amildir.

Müasir dövüdə Azərbaycan Respublikasında dövlət investisiya qoyuluşlarının planlaşdırılması və onun səmərəliliyinin təmin edilməsi mexanizmi təkmil deyildir. Hazırda investisiya proqramının layihəsinin hazırlanması və ölkədə investisiya fəallığının qiymətləndirilməsi qanunla tələb olunur. Belə ki, dövlət büdcəsinin layihəsi ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının makroiqtisadi proqnozları, məqsədli proqramlar, iqtisadiyyatın sahələrin, inzibati rayonların, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssisələrin cari və növbəti il üzrə maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi əsasında hazırlanır (maddə 11.2) [18]. Dövlət büdcəsi layihəsinin tərtibi prosesinə yanvar ayının üçüncü on günlüyü ərzində Nazirlər Kabinetinin mətbuatda dərc olunan qərarı ilə başlanılır. Bu qərara uyğun olaraq fevral ayının sonunadək İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən tərtib edilmiş ölkənin orta müddətli iqtisadi və sosial inkişaf proqramı dəqiqləşdirilir. Dəqiqləşdirilmiş ortamüddətli iqtisadi və sosial inkişaf proqramına müvafiq olaraq, cari ilin

mart ayında növbəti il üçün ilkin ortamüddətli büdcə proqnozu (gəlirlər, xərclər, kəsir və maliyyələşmə) və investisiya proqramı tərtib edilir. Cari ilin aprel ayının 15-dək dövlət büdcəsinin və investisiya proqramının ilkin layihəsi hazırlanaraq büdcə-vergi siyasətinin əsas istiqamətləri, büdcə təsnifatının bölmələri səviyyəsində gəlir və xərclərin yuxarı həddi, dövlət borcları, prioritet xərclər, növbəti büdcə ili və sonrakı üç il üçün icmal büdcə proqnozu ilə birlikdə baxılmaq üçün Nazirlər Kabinetinə təqdim olunur. Cari ilin may ayının 1-dək Maliyyə Nazirliyi tərəfindən növbəti il üzrə dövlət büdcəsinin layihəsi və sonrakı üç il üçün icmal büdcə göstəricilərinin tərtibinə dair təlimat məktubu hazırlanır və büdcənin tərtibində iştirak edən təşkilatlara göndərilir. Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin icrasını təmin edən orqanlar və Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatlar təlimata uyğun olaraq hazırlanmış büdcə layihəsini cari ilin iyul ayının 1-dək Maliyyə Nazirliyinə təqdim edirlər. Avqust ayının 1-dək İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən cari ilin altı ayının faktiki nəticələri nəzərə alınmaqla növbəti il üzrə və orta müddətli makroiqtisadi göstəricilər, habelə sosial, iqtisadi və investisiya proqramları dəqiqləşdirilir. Maliyyə Nazirliyi makroiqtisadi göstəricilərin dəqiqləşdirilmiş proqnozuna və hazırlanmış proqramlara əsasən dövlət büdcəsinin layihəsində gəlirləri və xərcləri yenidən hesablayır. Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin layihəsi və sonrakı üç il üçün icmal büdcənin göstəriciləri cari ilin sentyabr ayının 15-dək Nazirlər Kabinetinə təqdim edilir. Nazirlər Kabineti dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin layihəsi, sonrakı üç il üçün icmal büdcənin göstəriciləri sentyabr ayının 25-dək ölkə prezidentinə təqdim edir. Bundan sonra dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsi ona əlavə edilmiş digər sənədlərlə birlikdə cari ilin oktyabr ayının 15-dən gec olmayaraq Milli Məclisinin müzakirəsinə və təsdiqinə təqdim edilir. Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin layihəsi Milli Məclisdə cari ilin dekabr ayının 20-dən gec olmayaraq təsdiq edilir.

Beləliklə, dövlət investisiya proqramının təsdiqi və dövlət investisiya xərclərinin müəyyən edilməsi dövlət büdcəsinin hazırlanması prosesində həya-

ta keçirilir. Lakin fikrimizcə, hazırda tərtib olunan ölkənin ortamüddətli sosial-iqtisadi inkişaf proqramının keyfiyyəti aşağıdır. Belə ki, ölkədə 2003-2005-ci illərdə həyata keçirilmiş “Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı” və hazırda həyata keçirilən “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)”nın maliyyə təminatı lazımi səviyyədə olmamışdır, yəni nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan vəsaitlərin cəlb edilmə mənbələri tam şəkildə müəyyən edilməmişdir. Eyni zamanda, müxtəlif nazirliklər tərəfindən sahə inkişaf proqramları hazırlanır. Bu proqramlarda sahənin inkişafı ilə əlaqədar problemlərin həlli prioritetləşir. Qeyd etmək lazımdır ki, 1990-2006-cı illər ərzində qeyri-neft sektorunun inkişafına qoyulan investisiya qoyuluşları bu sahələrin tələbatından çox geri qalmışdır. Belə şəraitdə məhdud iqtisadi resurslardan səmərəli istifadə etmək məqsədilə sahələrarası prioritetlərin müəyyən edilməsi və ayrı-ayrı sahələrdə həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının bir-biri ilə əlaqələndirilməsi vacibdir. Belə əlaqələndirmənin zəif olması nəticəsində təsdiq olunmuş proqramlarda nəzərdə tutulmuş tədbirlər üçün lazım olan vəsaitlərin həcmnin mümkün maliyyə mənbələrindən çox olması nəticəsində proqramlarda nəzərdə tutulmuş bir çox tədbirlərin həyata keçirilməsi mümkün olmamışdır. Belə halların yaranmasının səbəbləri kimi makroiqtisadi və sahələrarası proporsiyaların düzgün müəyyən edilməməsi ilə əlaqədardır. Ölkədə səmərəli investisiya siyasətinin formalaşdırılması üçün uzun və orta müddətli inkişaf məqsədləri və strategiyalarının müəyyən edilməsi və orta müddətli hədəflərin və onlara nail olmaq üçün lazımi siyasət və layihələrin işlənilib hazırlanması vacibdir. Bu işə ölkə iqtisadiyyatının kəmiyyət və keyfiyyət parametrlərini əks etdirən çoxlu sayda məlumatların toplanmasını, iqtisadi inkişafın potensial imkanlarının qiymətləndirilməsini tələb edir. Baxmayaraq ki, Maliyyə Nazirliyi ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin perspektiv 4 illik fəaliyyətinə dair məlumatları toplasa da, bu məlumatların həcmi və keyfiyyəti ölkənin tam şəkildə əsaslandırılmış sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının tərtibinə imkan vermir. Bu da sosial-iqtisadi

inkişaf proporsiyalarının düzgün müəyyən olunmasını çətinləşdirir. Nəticədə, tərtib edilən proqramlarda nəzərdə tutulan tədbirlərin maliyyə təminatı ilə əlaqədar problemlər yaranır.

2004-2007-ci illər üçün Dövlət investisiya proqramı çərçivəsində energetika sahəsinin inkişafına 820,6 mln. manat, nəqliyyat sektorunun inkişafına 696,1 mln. manat, kommunal infrastrukturun inkişafına 595,9 mln. manat, sosial infrastrukturun inkişafı üçün isə 236,9 mln. manat investisiya qoyuluşu həyata keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 27 avqust tarixli «Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə» Fərmanı ilə sahibkarlara dövlət maliyyə köməyi sistemi, sahibkarların investisiya layihələrinin güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi mexanizmləri təkmilləşdirilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» 10 sentyabr 2002-ci il tarixli Fərmanı ilə 2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsi layihələrində sahibkarlığın inkişafına 50 milyon manat ayrılmışdır.

Ölkədə özəl sahədə investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması məqsədilə «İnvestisiya fəaliyyətinin təşviqi üzrə əlavə tədbirlər haqqında» ölkə prezidentinin 30 mart 2006-cı il tarixli sərəncamı ilə ölkədə «Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti» açıq səhmdar cəmiyyəti yaradılmışdır. Şirkətin investisiya fəaliyyətinin məqsədi kimi, ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələrində fəaliyyət göstərən səhmdar cəmiyyətlərinin və digər kommərsiya təşkilatlarının nizamnamə kapitalındakı iştirak payını, o cümlədən səhmlərini almaqla müddətli investisiya həyata keçirilməsi çıxış edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin yaradılması əsasən qeyri-neft sektorunda investisiya fallğının stimullaşdırılmasına yönəldilmişdir. Belə ki, şirkət investisiya qoyduğu kommərsiya təşkilatının nizamnamə kapitalında üstün iştiraka malik ola bilməz (maddə 2.3.2). Eyni zamanda kommərsiya təşkilatının nizamnamə kapitalına qoyulan investisiya üçün şirkətin ali idarəetmə orqanının müəyyən etdiyi

müddət bitdikdə, şirkət əldə etdiyi iştirak payını bazar qiymətləri ilə sataraq kommersiya təşkilatındakı iştirakına xitam verir [30]. Beləliklə, hazırda Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin yaradılması özəl bölmənin maliyyələşdirilməsinə və investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına əlavə imkanlar yaradır.

Ölkədə investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi mənbələrinin artırılması istiqamətlərindən biri də lizinq xidmətinin inkişaf etdirilməsidir. Hazırda ölkədə lizinq fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması ləğv edilmiş və lizinqlə məşğul olan müəssisə və firmaların sayı artmaqdadır. Ən iri lizinq təşkilatlarından biri «Azərlizinq» dövlət müəssisəsidir. «Azərlizinq» müəssisəsi mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisə və təşkilatlara lizinq xidmətləri göstərməklə məşğuldur.

Ölkədə kənd təsərrüfatının inkişafının mühüm yollarından biri bu sahənin zəruri maşın və texniki ilə təhcizatının yaxşılaşdırılmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatı sahəsində 1990-1999-cu illər ərzində kənd təsərrüfatında traktorların sayı 1,4 dəfə, taxılıyığan kombaynların sayı 1,3 dəfə, kottanların sayı təqribən 2 dəfə, otbiçənlərin sayı 2,5 dəfə azalmışdır. Kəmiyyət azalması ilə yanaşı, kənd təsərrüfatının maddi texniki bazasının keyfiyyət parametrlərində də ciddi geriləmələr olmuşdur. Kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasını yaxşılaşdırmaq məqsədilə «Aqrar bölmədə lizinqin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 oktyabr 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə səhmlərinin nəzarət zərfinin 100 faizi də dövlətə məxsus olan «Aqrolizinq» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradılmışdır. Bu lizinq təşkilatı dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlə kənd təsərrüfatı texnikasını alır və bu texnikanı hüquqi və fiziki şəxslərə lizinqə verir. «Aqrolizinq» Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin fəaliyyətinin təşkili üçün 5 ildən gec qaytarılmamaq şərti ilə 2005-2006-cı illər ərzində dövlət büdcəsindən 50 mln. manat vəsait ayrılmışdır.

Beləliklə, aparılmış təhlil göstərir ki, hökumət tərəfindən sistemli şəkildə tərtib edilmiş və kompleks hesablamalara əsaslanan investisiya siyasəti formalaşdırılmamışdır. Son illərdə iqtisadi inkişafın sistemli və əlaqəli şəkildə apa-

rılması istiqamətində tədbirlər görülməsinə baxmayaraq, nəinki özəl sektorda, hətta dövlət sektorunda həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının ölkə iqtisadiyyata təsiri cəm halında hesablanmır. Fikrimizcə, investisiya proqramı ayrı-ayrı layihələrdən ibarət olmamalı, müxtəlif əlaqəli layihələrin sistemi olmalıdır. Belə əlaqəli layihələrin əks olunduğu investisiya proqramlarının müxtəlif variantlarının iqtisadi inkişafa təsiri müxtəlif ola bilər. Buna görə də, investisiya proqramlarının müxtəlif variantlarının ümumi səmərəliliyinin hesablanması bu sahədə həyata keçirilən investisiya siyasətinin səmərəliliyi baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır.

FƏSİL 3

AZƏRBAYCANDA DÖVLƏT İNVESTİSİYA SIYASƏTİNİN PRIORİTETLƏRİ VƏ ONUN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycanca investisiya qoyuluşlarının prioritetləri

Ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsinə investisiya qoyuluşlarının həcm və strukturu birbaşa təsir göstərir. Buna görə də, investisiya qoyuluşlarının prioritetləşdirilməsinin iqtisadi inkişaf istiqamətlərinin müəyyən olunması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. İstənilən ölkədə iqtisadi resursların məhdudluğu iqtisadi inkişafın əhəmiyyətli və səmərəli istiqamətləri içərisindən məhdud sayda prioritet istiqamətlərin seçilməsini zəruri edir. Bu baxımdan, investisiya qoyuluşları sahəsində prioritet istiqamətlərin seçilməsi ölkədə bütün sahələrin inkişafı üçün investisiya resurslarının məhdudluğu ilə əlaqədardır.

Ölkənin iqtisadi inkişafının prioritet istiqamətlərinin müəyyən olunması haqqında qərarın verilməsi kompleks təhlil və ciddi qiymətləndirmələr əsasında qəbul edilir. Çünki, ayrı-ayrı dövürlərdə iqtisadi inkişafın prioritet istiqamətləri bir-birindən fərqlənir. Adətən, inkişafın aşağı səviyyələrində iqtisadiyyatın ixtisaslaşması onun təbii üstünlüklərinə əsaslanır. Belə üstünlüklərin mövcudluğu iqtisadi inkişaf üçün əlverişli şərait yaradır. Lakin elmi-texniki tərəqqinin sürətli inkişafı və ictimai tələbatların dəyişməsi belə üstünlüklərin uzunmüddətli təsirini məhdudlaşdırır. Buna görə də, investisiya faliyyətinin prioritet istiqamətlərinin müəyyən olunması metodikasının hazırlanmasının iqtisadi siyasətin hazırlanması və həyata keçirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyəti var. Ölkə iqtisadiyyatında investisiya qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərinin sosial-iqtisadi inkişafın və ayrı-ayrı sahələrin inkişaf məqsədlərinə uyğunluğu, xüsusilə də yoxsulluğun və regional bərabərsizliyin azaldılmasına təsiri baxımından seçilməsi üçün həm mikro, həm də makro səviyyədə prioritetləşdirilməlidir. Lakin hazırda ölkədə investisiya siyasətinin

həyata keçirilməsi üçün investisiya qoyuluşlarının prioritetləşdirilməsinin xüsusi metodikası hazırlanmamışdır. Bu, ilk növbədə, dövlətin investisiya qoyuluşlarında birbaşa iştirakı ilə əlaqədar qəraların qəbul edilməsi üçün hazırlanmalıdır. Çünki dövlət büdcədən investisiya proqramına daxil edilən layihələri maliyyələşdirilməsini, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu vasitəsilə sahibkarların investisiya layihələrinin güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsini, «Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti» açıq səhmdar cəmiyyəti vasitəsilə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələrində fəaliyyət göstərən səhmdar cəmiyyətlərinin və digər kommersiya təşkilatlarının nizamnamə kapitalında iştirak etməklə, o cümlədən səhmlərini almaqla müddətli investisiya qoyuluşlarını həyata keçirir. Eyni zamanda, dövlət lizinq fəaliyyətini stimullaşdırmaq və sahibkarlığın inkişafı üçün güzəştli şərtlərlə maşın və avadanlıqların lizinq verilməsini təşkil edir. Bu zaman məhdud vəsaitlərin alternativ variantlar arasında bölüşdürülməsini həyata keçirmək üçün müəyyən metodlardan istifadə edilməsi vacibdir. İnvestisiya qoyuluşu haqqında qərarın verilməsi müəyyən prioritetləşdirmə meyarlarına təklif olunan layihənin hansı səviyyədə cavab verməsindən asılı olur. Bu meyarlar layihənin gəlirlik səviyyəsi, risk səviyyəsi, məşğulluğa təsiri, iqtisadiyyatın ərazi strukturuna təsiri səviyyəsi və s. ola bilər.

Son illərdə ölkədə neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması iqtisadi artıma səbəb olmaqla yanaşı, iqtisadiyyatın xammal yönümlülüüyünün artmasına səbəb olmuşdur. Neft strategiyasının reallaşması nəticəsində iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi üçün zəruri vəsaitlərin formalaşdığı şəraitdə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və iqtisadiyyatın diversifikasiyasına nail olmaq iqtisadi inkişafın prioritet istiqamətinə çevrilmişdir.

İstənilən ölkənin iqtisadi inkişafında sənaye əhəmiyyətli yer tutur. Çünki, sənaye istehsalına xüsusiyyətlərə: a) onun elmi-texniki tərəqqi əsasında öz istehsal həcmi maddi istehsal sahələrinə nisbətən sürətlə artırılmalı, b) əmək qüvvəsinin təsiri ilə onun sahə ayrılışının dəyişməsindəki dinamizm, c) maddi istehsal sahələri ilə müəyyisədə daha yüksək əmək məhsuldarlığına nail olmağa imkanının genişliyi aiddir [28, s.15].

Bu baxımdan, ölkədə sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsi investisiya fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri olmalıdır.

20-ci əsrin 80-cı illərində ölkənin sənaye məhsullarına tələbatının 65 faizi daxili istehsal hesabına ödənirdi [67, s.85]. Hazırda Azərbaycanın müstəqillik qazanması və bazar münasibətlərinin təşəkkülü ilə əlaqədar sənayenin strukturunda dəyişikliklərin baş verməsi labüddür. Lakin belə şəraitdə mövcud istehsal potensialının saxlanması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Bununla belə, bazar münasibətləri şəraitində sənayenin bir sıra sahələrinin inkişafının təmin edilməsi imkanları məhduddur. Təhlil göstərir ki, 1990-2006-cı illər ərzində xarici təchizat mənbələrinə əsaslanan və satış bazarları isə əsasən xarici bazarlar olan, nisbətən mürəkkəb məhsullar istehsalı ilə məşğul olan bir sıra sənaye müəssisələri rəqabət üstünlüklərini itirmişdir. Buna görə də, sənayenin inkişafında ilk növbədə, yerli xammal və materiallardan istifadəyə imkan verən istehsal növlərinə üstünlük verilməlidir. Bu baxımdan, ölkədə neft emalı, neft-kimya, tikinti materialları, yeyinti və yüngül sənayesi sahələri, alimium məmulatlarının istehsalı kimi sahələrin inkişaf etdirilməsi imkanları böyükdür.

Ölkədə inkişaf perspektivləri yüksək olan sahələrdən biri neft emalı və neft-kimya sahəsidir. Bu sahələrin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradan amillərdən biri ölkədə neft və qaz ehtiyatlarının olmasıdır. Ölkədə bu sahələrin inkişaf imkanlarının mövcud olmasına baxmayaraq, 1990-2006-cı illər ərzində neft emalı və neft-kimya məhsullarının istehsalı azalmışdır. Belə ki, neftayırma məhsullarının istehsalı qeyd edilən dövüdə təqribən 2,6 dəfə, neft-kimya məhsullarının istehsalı isə təqribən 2,4 dəfə azalmışdır. Bu azalma əsasən neft emalı və neft-kimya müəssisələrində istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin və istehsal edilən məhsulların keyfiyyətinin aşağı olması hesabına baş vermişdir. Bu baxımdan, nisbətən kapitaltutumlu belə sahələrin inkişaf etdirilməsi məqsədilə dövlət və özəl investisiyaların cəlb edilməsi vacibdir. Bununla əlaqədar olaraq ekoloji cəhətdən əlverişli hesab olunan iondəyişdirici membran üsullu müasir texnologiyalı xlor və kaustik soda, dixloretan və bunun əsasında mo-

nomer vinilxlorid və son mərhələdə polivinilxlorid (PVX) istehsalına, benzol/toluol, stirol, polistirol zəncirinin və polipropilen istehsalına, etilen və propilen istehsalına və bunlar əsasında son istehlak məhsullarının istehsalına investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur. Eyni zamanda, ölkədə polietilen, polipropilen və polivinilxlorid əsasında inşaat məmulatları və istehlak şeylərinin istehsalı investisiya qoyuluşlarının perspektiv istiqamətlərindəndir.

Kənd təsərrüfatı sahəsi regionların iqtisadiyyatının əsasını təşkil etdiyindən bu sahənin inkişaf etdirilməsinin məhsuldar qüvvələrin rəşional yerləşdirilməsi və məşğulluğun təmin edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyəti vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin kənd rayonlarının iqtisadiyyatında əsas yeri kənd təsərrüfatı tutur. Bununla əlaqədar kənd təsərrüfatının və onun məhsullarının emalı sahələrinin yaradılması ölkənin iqtisadi inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bununla əlaqədar «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nda aşağıdakılar nəzərdə tutulmuşdur:

- kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisələrinin inkişaf etdirilməsi;
- dövlət investisiyalarının əsasən istehsal müəssisələrinin bərpasına, regionların infrastruktur və kommunal xidmət təminatının yaxşılaşdırılmasına, sosial obyektlərin inşasına yönəldilməsi;
- kənd təsərrüfatı istehsalçılara vergi tətillərinin tətbiq edilməsi;
- aqrar-sənaye kompleksi müəssisələrinə, fermer təsərrüfatlarına dövlətin maliyyə yardımı proqramlarının davam etdirilməsi, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən əhalinin müxtəlif təbəqələrinə mikrokreditlərin verilməsi sxeminin hazırlanması və bu sektorda layihələri maliyyələşdiriləcək mikrokredit banklarının, kredit ittifaqlarının yaradılmasının dəstəklənməsi, kənd təsərrüfatında bazar prinsiplərinə əsaslanan sığorta sisteminin təşkilinin stimullaşdırılması;
- fermerlər tərəfindən yetişdirilən məhsulların həm daxili, həm də xarici bazarlarda satışına dövlət tərəfindən hərtərəfli dəstəyin göstərilməsi, İxrac

Yardım Fondunun, birjaların, topdansatış anbarlarının, auksionların yaradılması;

- baytar-sanitar, texniki nəzarət, fitosanitar, toxumçuluğun və damazlıq işlərinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və maliyyələşdirilməsi;
- aqrotexservis xidmətləri şəbəkəsinin yaradılmasının dəstəklənməsi;
- mövcud meliorasiya-irriqasiya sistemlərinin bərpası və yenidənqurulması, yeni sistemlərin tikilməsi hesabına suvarılan torpaqların su təminatının yaxşılaşdırılması, torpaqların şoranlaşmasının qarşısının alınması, magistral kollektorlar vasitəsilə şor suların maneəsiz Xəzər dənizinə axıtılması;
- su çatışmazlığının aradan qaldırılması, bu məqsədlə yeni su anbarlarının, magistral kanalların və digər su təsərrüfatı obyektlərinin tikilməsi;
- torpaqların eroziyasına qarşı müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- torpaqların rekultivasiyası layihələrinin hazırlanması;
- torpaq kadastrının yaradılması;
- ölkədə torpaq bazarının yaradılması;
- torpaq sahələri üzərində mülkiyyət, istifadə və icarə hüquqlarının rəsmiləşdirilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi.

Beləliklə, hazırda kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olmalıdır.

Beləliklə, investisiya qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərini müəyyən edərkən, ilk növbədə, iqtisadi resursların iqtisadiyyatın real sektoruna yönəldilməsi və onun digər sahələrin inkişafı üçün əsas olmasını nəzərə almaq zəruridir. Bununla belə, investisiya qoyulularının istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə əlaqədar sahələrin inkişaf səviyyəsi əhəmiyyətli şəkildə təsir göstərir. Ölkədə iqtisadiyyatın səmərəli inkişafını təmin etmək üçün yüksək səviyyəli enerji kompleksinin, nəqliyyat sisteminin, sənaye və kənd təsərrüfatının satışı sisteminin və s. mövcud olması vacibdir.

Ölkənin maddi istehsal sahələrinin inkişafı infrastruktur sahələrin inkişafından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Buna görə də, gələcəkdə istehsala xid-

mət sahələrinin inkişaf səviyyəsi ölkədə həyata keçiriləcək investisiya qoyuluşlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərəcəkdir.

Bazar iqtisadiyyatı istehsal infrastrukturuna xüsusi tələblər irəli sürür, çünki ölkənin müəssisə və təşkilatlarının iqtisadi fəaliyyəti, dolayısı yolla iş əhalinin həyat səviyyəsi bu sahənin inkişafından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. İstehsala xidmət sahələrinin inkişaf səviyyəsi ölkədə istehsal olunun məhsulun maya dəyərinə, istehsalın səmərəliliyinə, iş vaxtı itkisinin azaldılması və əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə bilavasitə təsir göstərir.

Təhlil göstərir ki, hazırda ölkədə istehsala xidmət sahələrinin əsas fondlarının əhəmiyyətli hissəsi köhnəlmişdir və yenidən qurulmaya ehtiyac vardır. Bu sahələrin texniki-texnoloji bazası keyfiyyətli xidmət göstərilməsi imkanlarını məhdudlaşdırdığından, bu amil iqtisadi inkişafa mənfi təsir göstərməklə investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyini aşağı salır. Ölkədə istehsala xidmət sahələrinin texniki-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması bu sahədə sahibkarlığın və rəqabət mühitinin inkişafına yönəldilmiş kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi hesabına mümkündür. Məhsul istehsalı sahələri ilə infrastruktur sahələrinin qarşılıqlı əlaqədə inkişafını nəzərə alaraq bu sahələrin sinxron inkişafının təmin olunması məqsəduyğundur. Maddi istehsal və istehsala xidmət sahələri arasında sıx qarşılıqlı əlaqə onların inkişafının struktur proporsiyalarının müəyyən olunması və bu proporsiyaların təmin olunmasını mühüm məsələ kimi qarşıya qoyur. Ölkədə struktur proporsiyalarının formalaşdırılması real sektorla ona xidmət edən istehsala xidmət sahələri arasında nisbət təmin edilməsinə istiqamətlənir. Bu sahələrin inkişafının əlaqələndirilməsi çox mühüm məsələdir, çünki struktur proporsiyalarının pozulması maddi itkilərə və iqtisadiyyatın səmərəliliyinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Dünya təcrübəsi göstərir ki, yalnız maddi istehsalın inkişafına yönəldilmiş birtərəfli tədbirlər arzu olunan nəticənin əldə olunmasına gətirib çıxarmır. İnkişaf etmiş ölkələr sənayedə, kənd təsərrüfatında və tikintidə inkişafa nail olaraq, hər şeydən əvvəl istehsala xidmətlər bazarınının genişlənməsinə və burada rəqabətin inkişafına nail olmuşlar. Çünki çox vaxt maddi istehsal sahəsində böhran vəziyyətinin yaranması səbəblərindən biri istehsala xidmət

sahələrinin inkişaf səviyyəsinin maddi istehsalın təlabatlarına cavab verməməsi olmuşdur. Məsələn, kənd təsərrüfatı məhsullarının rəqabət qabiliyyətlərinin aşağı olmasının səbəblərindən biri istehsalçı ilə istehlakçını əlaqələndirən informasiya sisteminin olmaması, soyuducu qurğuların istifadə olunması əsasında onların saxlanması sisteminin inkişaf etməməsi, alıcılar üçün servis xidmətlərinin məhdud olması və s. ilə əlaqədardır. Digər misal, yolların pis vəziyyətdə olmasından daşınan məhsullarda itkilər artır, nəqliyyat vasitələrinin xidmət müddəti azalır. Buna görə də, infrastruktur sahələrin inkişafı investisiya qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərindən olmalıdır.

Bütövlükdə, istehsala xidmət sahələrinin təkmilləşdirilməsinin bir neçə yolu vardır. Birinci variant dövlətin aktiv rəhbərliyi nəzərdə tutur. Dövlət infrastruktur sahələrin inkişafına böyük həcmdə investisiya vəsaitləri qoymalı, bu sahələrin inkişafını stimullaşdırmalıdır. İkinci variant, xüsusi sektorun istehsala xidmət sahələrinin inkişafına cəlb olunmasının stimullaşdırılması ilə əlaqədardır. Praktikada istehsala xidmət sahələrinin inkişafı həm dövlətin, həm də xüsusi sektorun iştirakı ilə təmin olunur.

Müasir dövüdə respublikada istehsala xidmət sahələrinin inkişafı qarşısında duran əsas məsələ maya dəyərinin aşağı salınması, xidmət çeşidlərinin artırılması və keyfiyyətin yüksəldilməsidir. Ölkədə infrastruktur sahələrin inkişafı sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri kimi aşağıdakılar qəbul edilmişdir:

- müasir tipli elektrik stansiyalarının, elektrik paylayıcı şəbəkələrin, qaz paylayıcı qurğuların, yolların, su kəmərlərinin və kanalizasiya sistemlərinin, suvarma kanallarının, istilik sisteminin, kommunikasiya xətlərinin və digər infrastruktur obyektlərinin inşası, yenidənqurulması və inkişafı;

- informasiya və telekommunikasiya infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, bu sahədə restrukturizasiya tədbirlərinin başa çatdırılması, informasiya və telekommunikasiya şəbəkələrinin texniki imkanlarının müntəzəm sürətdə artırılması.

Ölkədə yaxın gələcəkdə elektrik enerjisi, qaz, su təhcizatı və digər xidmət göstərən şəbəkələrdə dünya standartlarına cavab verən daxili informasiya sistemləri yaradılacaqdır.

Dəniz nəqliyyatı ölkənin nəqliyyat sisteminin mühüm sahələrindən biridir. Xəzər dənizində beynəlxalq daşımaların, xüsusilə xam neftin tranzit nəqlinin kəskin artımı şəraitində dəniz daşımaları sahəsində rəqabətin səviyyəsi də artmaqdadır. Belə şəraitdə Azərbaycanın hövzədə, xüsusilə Şərqi-Qərbi dənizində neft yüklərinin daşınmasında aparıcı mövqeyini saxlaması və gücləndirməsi üçün ölkənin dəniz nəqliyyatının inkişafına iri həcmli investisiyalar qoyulmalıdır. Bununla əlaqədar olaraq 2007-2009-cu illərdə Xəzər Gəmiçiliyinin ticarət donanmasının yeniləşdirilməsi və modernləşdirilməsi, xüsusilə neft yüklərini daşıyan tankerlərin və bərə gəmilərin alınması nəzərdə tutulur. Eyni zamanda, Xəzər dənizinin Abşeron akvatoriyasında liman infrastrukturunun yenidənqurulması yeni limanları, neft terminallarının inşası planlaşdırılır.

Bazar münasibətləri şəraitində əsas istehsalın normal fəaliyyət göstərməsində informasiya axınları, öz növbəsində də bu axını təmin edən infrastruktur sistemi xüsusi rol oynayır. Müasir dövüdə informasiya xidmətinin və işgüzar xidmətlərin göstərilməsi səmərəliliyi çox vaxt müəssisədə idarəetmə qərarlarının səmərəliliyinə təsir göstərir. Bu baxımdan, ölkədə rabitənin inkişaf etdirilməsi, göstərilən xidmətlərin çeşidinin və keyfiyyətinin artırılması vacibdir.

Hazırda ölkədə kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi anbar təsərrüfatının təkmilləşdirilməsini tələb edir. Respublikada kənd təsərrüfatı məhsulları ilə özünü ilboyu təmin etmək üçün soyuducu qurğulara malik anbarların yaradılması məqsəduyğundur. Bu həm təsərrüfatlara məhsullarını nisbətən uzun müddət saxlamağa, həm də daxili bazarı nisbətən fasiləsiz və itkisiz təmin etməyə imkan verir. Belə ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının əksəriyyətinin adi şəraitdə nisbətən qısa dövr ərzində saxlanıla bildiyindən uzunmüddət saxlanma imkanı olmadığı şəraitdə bu məhsulların qiyməti yığım mövsümü ucuz, qalan vaxtlarda isə baha olur. Bu baxımdan, soyuducu qurğuların yaradılması kəndlilərin və təsərrüfatların bununla əlaqədar olan itkilərini azaltmağa imkan verir.

Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində təhsil və səhiyyənin inkişafının mühüm əhəmiyyəti vardır. 1990-cı ildən sonra təhsil və səhiyyənin maddi-texniki təminatında ciddi problemlər olmuşdur. Hazırda təhsil və tibbi xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsinin və onları əldə etmək üçün bərabər imkanların yaradılmasının cəmiyyətin inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyəti vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə neft və qaz gəlirlərindən istifadənin əsas istiqamətlərindən biri kimi, insan kapitalının inkişafı qəbul edilmişdir. İqtisadiyyatın davamlı inkişafını təmin etmək üçün təhsil sisteminin kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmalıdır. Son illərdə təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsi, bu istiqamətdə yeni tədris proqramları, dərsliklər və dərs vəsaitlərinin hazırlanması, təhsilin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi, təhsil müəssisələrinin maddi-texniki və tədris bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməkdədir.

Əhalinin mənzil təminatının yaxşılaşdırılması, elektrik enerjisi, qaz, istilik, su, kanalizasiya, lift təsərrüfatlarının inkişaf etdirilməsi, məişət tullantılarının yığılması və zərərsizləşdirilməsi istiqamətində investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi zəruridir. Belə ki, elektrik enerjisinin istehsalının ilbəl artmasına baxmayaraq, hələ də istehlakçıların tələbatlarının tam şəkildə təmin edilməsinə nail olunmamışdır. Belə şəraitin yaranmasına səbəb olan amillərdən biri də istilik təminatının aşağı olması və enerji itkilərinin olması ilə əlaqədardır. Ölkədə istilik təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi elektrik enerjisinə olan tələbatın da azalmasına gətirib çıxaracaqdır. Eyni zamanda, ölkədə şəhərlərin əksəriyyətində kanalizasiya sistemi köhnəlmiş və müasir tələblərə cavab vermir. Su təsərrüfatının maddi-texniki bazasına köhnəlmişdir. Bütövlükdə, hazırda ölkədə komunal xidmətlərin kəmiyyət və keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinə böyük ehtiyac var.

Hazırda ölkədə həyata keçirilən ekoloji siyasətin əsas məqsədi mövcud ekoloji sistemlərin, iqtisadi potensialın qorunmasından və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsindən ibarətdir. Bu isə təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində

meydana çıxan ekoloji problemlərin məhdudlaşdırılmasını, onların aradan qaldırılmasını, ətraf mühiti, o cümlədən atmosfer havası, su ehtiyatları, yerin təki, torpaq, bitki və heyvanlar aləminin təbii və antropogen amillərin təsiri nəticəsində yaranan təhlükələrdən qorunmasını nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikasında bazar münasibətlərinə keçidin ilk illərində yaranmış böhran ölkənin hərtərəfli sosial-iqtisadi inkişafını məhdudlaşdırmışdır. Uğurlu neft strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində yaranmış imkanlar uzun illər ərzində yığılıb qalmış problemlərin həllini tələb edir. Sosial-iqtisadi inkişaf qarşısında duran problemlərin çoxluğu həyata keçirilən investisiya qoyuluşları arasında tam əlaqəliliyin və kompleksliliyin təmin olunmasını çətinləşdirir. Ölkənin maliyyə imkanlarının artması və son illərdə həyata keçirilmiş tədbirlər gələcəkdə investisiya qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərinin seçilməsini də asanlaşdıracaqdır. Eyni zamanda, sosial-iqtisadi problemlərin nisbətən azalması həyata keçirilən investisiya layihələrinin bir-birləri ilə tam şəkildə əlaqələndirilməsinə imkan verəcəkdir.

Hazırda hökumətin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən bir də məhsuldar qüvvələrin ərazi üzrə rəşional yerləşdirilməsinə nail olmaqdır. Təcrübə göstərir ki, bazar qüvvələri məhsuldar qüvvələrin ərazi üzrə optimal bölgüsünə gətirib çıxarır. Buna görə də, iqtisadiyyatın ərazi strukturunun təkmilləşdirilməsi məqsədilə dövlət tərəfindən tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir.

Təcrübə göstərir ki, kiçik ölkələrdə iqtisadi inkişafa xarici iqtisadi əlaqələr əhəmiyyətli şəkildə təsir göstərir. Belə şəraitdə ölkədə ixracçıönlü istehsalların inkişaf etdirilməsi və istehsal edilən məhsulun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərindəndir. Bu isə bilavasitə istehsalının texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsindən asılıdır. Buna görə də, istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi və elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin istehsala tətbiqi istiqamətində tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi vacibdir. Fikrimizcə, perspektivdə ölkədə

innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması prioritet istiqimət kimi müəyyən edilməlidir.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edilən sahələrin inkişaf etdirilməsi ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının yeni səviyyəyə qalxmasına imkan verir və inkişafın davamlılığının təmin olunması üçün zəruri iqtisadi potensialın formalaşmasına gətirib çıxarar.

3.2. Dövlətin investisiya siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları

Ölkədə dövlətin investisiya siyasətinin reallaşdırılması həm birbaşa dövlət investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi ilə, həm də ayrı-ayrı tənzimləmə vasitələrindən istifadə etməklə həyata keçirilir. Bu siyasət əsasən prioritet istiqamətlərdə investisiya qoyuluşlarının dəstəklənməsinə yönəldilir.

Fikrimizcə, ölkədə investisiya fəaliyyəti sahəsində dövlətin həyata keçirdikləri tədbirlər prioritet istiqamətlərdə investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılmasına və ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasına istiqamətlənməlidir.

Ölkədə səmərəli investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi iqtisadiyyatın məqsədyönlü inkişafını təmin etmək, onun strukturunu təkmilləşdirmək və əhlinin həyat səviyyəsini yüksəltmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün həyata keçirilən tədbirlərin vahid proqram əsasında həyata keçirilməsi tələb olunur. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf proqramı dövlət büdcəsinin tərtibi prosesində hazırlanır. Belə ki, “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununa görə ölkənin ortamüddətli sosial-iqtisadi inkişaf proqramı hazırlanmalıdır (maddə 11.3). Bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi sistemdə özəl sahənin üstünlük təşkil etməsi və dövlətin onların perspektiv inkişafına müdaxilə imkanlarının məhdud olması sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının tərtibi və əsaslandırılması üçün zəruri olan məlumatların toplanmasında çətinliklər yaradır. Bununla əlaqədar «Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununa görə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən dövlət büdcəsinin tərtibi üçün lazım olan

əsaslandırıcı materiallar və hesablamalar mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarından, habelə onların struktur bölmələrindən, dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən büdcə təşkilatlarından, zərurət yarandıqda mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq, digər hüquqi şəxslərdən, bələdiyyələrdən və büdcəkənar dövlət fondlarından tələb oluna bilər (maddə 11.13). Lakin qeyd etmək lazımdır ki, sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının tərtibi üçün zəruri olan informasiyanın toplanmasına ölkədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin zəif inkişafı, onlarda planlaşdırma işinin aşağı olması mənfi təsir göstərir. Çünki tələb olunan məlumatların böyük hissəsi təsərrüfat subyektlərində ya olmur, ya da verilmiş məlumatların keyfiyyəti aşağı olur. Belə ki, 4 illik sosial-iqtisadi inkişaf proqramının əsaslandırılmış tərtibi dövlət və özəl sektorda fəaliyyət göstərən subyektlərin gələcək 4 il ərzində fəaliyyət proqramları haqqında zəruri məlumatların olmasını tələb edir. Belə informasiyalar həm investisiyaların təşviqi məqsədilə güzəştlər sisteminin formalaşdırılması, həm də dövlət investisiya qoyuluşlarının istiqamətlərinin dəqiq müəyyən edilməsi üçün vacibdir. Məsələn, energetika sahəsində generasiya güclərinin yaradılmasının enerjiyə olan tələbatla dəqiq əlaqələndirilməsi həm iqtisadi inkişaf potensialından tam istifadə olunmasına, həm də həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsinə səbəb olur. Araşdırmalar göstərir ki, hazırda ölkədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin əksəriyyəti 4 illik inkişaf proqramlarına malik deyillər və ortamüddətli dövür üçün öz fəaliyyətləri ilə əlaqədar əsaslandırılmış proqnozlar vermək iqtidarında deyillər. Bu da sahələrarası proporsiyaların planlaşdırılması işini çətinləşdirir və iqtisadiyyatda disproporsiyaların yaranma ehtimalını, nəticə olaraq da investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin aşağı olması ilə bağlı riskləri artırır. Bununla əlaqədar, ölkədə biznesin idarəedilməsi və təşkilinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir.

Dövlət investisiya proqramı ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf proqramının tərkib hissəsi olmaqla, dövlət tərəfindən investisiya siyasətinin reallaşdırılmasının səmərəli vasitəsi kimi çıxış edir. Dövlət investisiya proqramına dövlət orqanları

tərəfindən sifariş edilən və nəzarət paketi dövlətə məxsus olan müəssisələrin həyata keçirdikləri investisiya layihələri daxil edilir. Hazırda dövlətin investisiya siyasətinin formalaşdırılmasında dövlətin iştirakı ilə həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının həcm və strukturu əhəmiyyətli rol oynayır. Ortamüddətli perspektivdə qarşıda duran başlıca məqsəd yoxsulluğun azaldılmasından və əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsindən ibarətdir. Bu baxımdan, 2013-2018-ci illəri əhatə edən Dövlət İnvestisiya Proqramına daxil edilən investisiya layihələri bu məqsədlərin əldə edilməsinə yönəldilmişdir.

Dövlət investisiya proqramının əsas məqsədinə nail olmaq və ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafını təmin etmək üçün qarşıya aşağıdakı vəzifələrin həll edilməsi qoyulmuşdur:

- sosial -iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi;
- dövlət və özəl investisiyalarının həcmnin artırılması;
- yeni iş yerlərinin yaradılması;
- xarici investisiyaların cəlb edilməsi və investisiya imkanlarının genişləndirilməsi;
- investisiya prosesinin maliyyə bazasının inkişaf etdirilməsi və onun informasiya bazasının təkmilləşdirilməsi;
- ölkədə beynəlxalq maliyyə təşkilatları tərəfindən həyata keçirilən investisiya proqramlarının səmərəli şəkildə əlaqələndirilməsi.

Bununla əlaqədar olaraq infrastruktur sahələrinin inkişafı, sosial obyektlərin inşası, istehsal sahələrinin inkişafı və ixrac potensialının genişləndirilməsi dövlət investisiya qoyuluşlarının əsas istiqamətləri kimi müəyyən olunmuşdur.

Fikrimizcə, dövlət investisiya siyasətinin ayrı-ayrı əmtəə və xidmətlər bazarına və iqtisadi regionlara təsirinin nəzərə alınması vacibdir. Hazırda dövlət investisiya proqramının iqtisadi inkişafa təsiri qiymətləndirilmir. İnvestisiya siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və investisiya layihələrinin optimal dəstənin müəyyən edilməsi üçün ilk növbədə, proqramın səmərəliliyinin qiymətlən-

dirilməsi metodikasının hazırlanması vacibdir. Hazırda investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsində istifadə edilən xalis cari dəyər metodundan istifadə etməklə belə qiymətləndirmə aparmaq mümkündür. İstənilən layihədə maliyyə qiymətləri ilə investisiya xərclərini müəyyən etmək çətinlik törətmir. Lakin iqtisadi qiymətlərlə layihə xərclərini müəyyən etmək üçün çevrilmə əmsallarının hesablanması tələb edilir. Çevrilmə əmsalları maliyyə qiymətlərinin iqtisadi qiymətlərə çevrilməsi üçün istifadə edilir. Bu əmsallar qiymətlərin bazar tərifləri, dövlət tənzimlənməsi və s. amillərin təsiri ilə rəqabətli bazar şəraitində formalaşan qiymətlərdən kənarlaşmaları aradan qaldırmağa imkan verir və cəmiyyətdən baxımından layihənin gəlir və xərclərini dəqiq müəyyən etməyə imkan verir. Ölkə üzrə çevirmə əmsallarının hesablanması həm də özəl sektorda həyata keçirilən layihələrin iqtisadiyyata təsirini cəmiyyətdən baxımından qiymətləndirməyə imkan verir. Fikrimizcə, investisiya layihələrini iki qrupa bölmək lazımdır. Birinci qrupa, faydaları dəyər ifadəsində göstərilə bilən layihələri, ikinci qrupa isə, faydaları dəyər ifadəsində göstərilə bilməyən layihələri daxil etmək olar. Birinci qrup layihələrin gəlir və xərclərinin cari dəyərlərinin müqayisəsi əsasında xalis cari dəyər metodu ilə səmərəliliyini müəyyən etmək olar. Belə layihələr dəstənin alternativ variantları arasında xalis cari dəyəri yüksək olan dəstə üstünlük verilir. İkinci qrup layihələrin faydalarını dəyər ifadəsində hesablamaq mümkün olmadığına görə belə layihələrin səmərəliliyini ən az xərc metodu əsasında müəyyən edirlər. Buna görə də, faydaları dəyər göstəricisi ilə ifadə edilə bilməyən layihə dəstələrinin alternativ variantları arasında xərclərin cari dəyərinin ən az olduğu variantla üstünlük verilməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, bir çox hallarda layihə, xarici mənbələr hesabına güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi mümkün olduqda dövlət investisiya proqramına daxil edilir. Hazırda ölkənin sosial və istehsal infrastrukturunun yenidən qurulmasına böyük ehtiyac vardır. Bu sahələrdə həyata keçirilən tədbirləri həcmi maliyyə vəsaitlərinin çatışmazlığı məhdudlaşdırır. Buna görə də xarici mənbələr hesabına güzəştli şərtlərlə investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi imkanları yarandıqda, belə imkandan istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

İnvestisiya siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə dövlətin iştirakı ilə həyata keçirilən investisiya qoyuluşları haqqında qərarların əsaslandırılması üçün diskont dərəcəsinin müəyyən edilməsi vacibdir. Çünki diskont dərəcəsinin müxtəlif qiymətlərində müqayisə edilən layihələrdən hansının seçilməsi haqqında qərar müxtəlif ola bilər. Hazırda Dünya Bankı və Asiya İnkişaf Bankı tərəfindən Azərbaycanda maliyyələşdirilən layihələr üçün istifadə edilən diskont dərəcəsi dövlət investisiya proqramına daxil edilən investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün əsas götürülmüşdür. Dünya Bankı və Asiya İnkişaf Bankı güzəştli şərtlərlə və dövlət təminatı ilə Azərbaycana kreditlər verir. Bankların verdiyi kreditlərə dövlət tərəfindən təminat verildiyindən risk səviyyəsi də aşağı olur. Belə şəraitdə, layihələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün standart diskont dərəcəsindən istifadə edilə bilər. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, diskont dərəcəsi ölkədə faiz dərəcəsindən, inflyasiya səviyyəsindən və s. amillərdən asılıdır. Bu amillər isə dəyişir və nəticədə diskont dərəcəsi də dəyişməlidir. Buna görə də, diskont dərəcəsinin hesablanması metodikasının hazırlanması və layihələrin səmərəliliyinin bu diskont dərəcələri əsasında həyata keçirilməsi zəruridir. Belə hesablamalar iqtisadi resursların bölgüsünün səmərəliliyini yüksəltməyə imkan verir.

Hazırda dövlətin investisiya siyasətinin reallaşdırılmasında «Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti mühüm rol oynaya bilər. Bu səhmdar cəmiyyət özəl bölmədə investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması məqsədilə yaradılmışdır və şirkətin kommersiya təşkilatının nizamnamə kapitalında üstün iştiraka malik ola bilməz [30]. Fikrimizcə, İnvestisiya Şirkətinin hüquqlarının genişləndirilməsinin investisiya fəallığının artırılması baxımından mühüm əhəmiyyətə vardır. Belə ki, ölkədə formalaşmış təsərrüfatçılıq ənənələri portifel investisiyası həyata keçirməklə özəl bölmənin inkişafını dəstəkləməyə imkan vermir. Bu baxımdan, İnvestisiya Şirkətinə ilkin dövrlərdə nizamnamə kapitalında üstün paya malik yeni müəssisələrin yaradılması hüquqlarının verilməsi məqsədəuyğundur. Hazırda dövlət investisiya proqramına daxil edilən layihələr əsasən dövlət orqanları və dövlət müəssisələri tərəfindən sifariş edilir.

Bu layihələr əsasən özəl bölmənin iştirakını nəzərdə tutmur və əsasən infrastruktur sahələrin inkişafını əhatə edir. Hazırda ölkədə özəl bölmə nisbətən zəif inkişaf etmişdir. Mövcud təcrübə, texnologiya, maliyyə vəsaitləri və kommersiya biliklərin səviyyəsi, özəl bölmə tərəfindən xarici ticarətlə məşğul ola bilən iri müəssisələrin yaradılması imkanlarını məhdudlaşdırır. Belə şəraitdə, dövlət, səfərbəredici imkanlarından istifadə etməklə özəl bölmənin inkişaf etdirə bilmədiyi və iqtisadi inkişaf üçün əhəmiyyətli sahələrdə nisbətən iri müəssisələr yarada və gələcəkdə bu müəssisələri özəlləşdirə bilər. Fikrimizcə, İnvestisiya Şirkətinin fəaliyyət istiqamətlərindən biri də qeyd edilən istiqamət təşkil etməkdir. Belə halda, dövlət və özəl bölmə əməkdaşlığının səmərəliliyini yüksəltmək mümkündür. İnvestisiya şirkətinin iştirakı və yerli və xarici investorların cəlb edilməsilə xammal və materialların emallıq səviyyəsini yüksəldən, rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təşkilinə səbəb olan, mövcud müəssisələrin yenidənqurulması və modernləşdirilməsini nəzərdə tutan layihələr həyata keçirilə bilər. Belə layihələr ölkədə nisbətən mürəkkəb məhsulların istehsalını nəzərdə tutmaqla əlaqədar sahələrdə investisiya fəallığının artırılması və ya rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə həyata keçirilə bilər.

Hazırda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsində əsas mərhələlərdən biri dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsidir. Dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsinin səmərəli təşkili iqtisadi inkişaf üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Fikrimizcə, dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi məqsəd yox, iqtisadiyyatda müsbət dəyişiklərə nail olmaq vasitəsi olmalıdır. Bu baxımdan, dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi zamanı onların perspektiv inkişaf imkanları qiymətləndirilməli və maliyyə vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılması, bu müəssisələrdə istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi yolları müəyyən edilməlidir. Təhlil göstərir ki, özəlləşdirmə prosesində ölkə iqtisadiyyatına əhəmiyyətli həcmdə investisiya qoyuluşları cəlb edilmişdir. Lakin öz fəaliyyətlərini bərpa etmiş müəssisələrin əksəriyyəti investisiya müsbiqəsində özəlləşdirilmiş müəssisələrdir. Fikrimizcə, iqtisadi inkişaf prioritetlərinə müvafiq sahələrdə fəaliyyət göstərən və iqtisadi inkişafa əhəmiyyətli dərəcədə təsir

göstərən dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi şərtlərinin cəlbədicə edilməsi üçün tədbirlərin görülməsi vacibdir. Digər tərəfdən, təcrübə göstərir ki, bəzi istehsal birliklərinə daxil olan müəssisələr ayrı-ayrılıqda özəlləşdirilmişlər. Fikrimizcə, belə şirkətlərin bütöv şəkildə özəlləşdirilməsi məqsədəuyğundur və onların inkişafında dövlətin bilavasitə iştirakı vacibdir. Bu iştirak özəlləşdirilən şirkətin restrukturizasiyası və onun inkişafına investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi formasında ola bilər.

Ölkədə sahibkarlığın maliyyə imkanlarının artırılması və prioritet istiqamətlər üzrə inkişafın təmin olunması vasitələrindən biri güzəştli kreditlərin verilməsidir. Fikrimizcə, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən verilən güzəştli kreditlərin həcmnin və verilən bir kreditin minimal həcmnin artırılması zəruridir. Çünki investisiya sferasında dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri real sektorun maliyyələşdirilməsinin yaxşılaşdırılmasına istiqamətləndirilməlidir. Ölkədə maliyyə bazarında formalaşan faiz dərəcəsi ilə real sektorda formalaşan mənfəət norması arasında fərq iqtisadi fəallığı məhdudlaşdırır. Faiz dərəcəsi maliyyə bazarında pul vəsaitlərinin tələb və təklif əsasında formalaşdığı halda, real sektorda mənfəət norması infrastruktur sahələrin inkişaf səviyyəsindən, ixtisaslı kadrların mövcud olmasından, əlaqədar sahələrin inkişafından və s. amillərdən asılıdır. Hazırda ölkədə qeyd edilən amillərin təsiri nəticəsində mənfəət norması aşağıdır. Belə şəraitdə dövlət, infrastruktur sahələrin inkişaf etdirilməsi, təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi və s. istiqamətlərdə dövlət investisiya qoyuluşları ilə güzəştli kreditlərin verilməsini əlaqələndirməlidir. Dövlət, qeyd edilən amillərin təsiri nəticəsində mənfəət normasının aşağı düşməsinə güzəştli kreditlər verməklə kompensasiya edə bilər. Belə kreditlərin verilməsi üçün dövlətin imkanları formalaşmaqdadır. Neft strategiyasının uyğunla reallaşması dövlət tərəfindən iri layihələrin, o cümlədən də özəl bölmənin güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi imkanlarını artırır. Hazırda dövlət güzəştli kreditləşmə mexanizminin təkmilləşdirilməli və onun sosial-iqtisadi inkişaf prioritetləri ilə əlaqələndirilməlidir. Fikrimizcə, Investisiya şirkəti iri müəssisələrin yaradılması və

inkişafında, güzəştli kreditləşmə mexanizmi isə kiçik və orta müəssisələrin yaradılmasında və inkişafında səmərəli vasitə ola bilər.

Müasir dövüdə Azərbaycanda neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması nəticəsində ölkənin iqtisadi inkişafı yeni mərhələyə keçir. Bu, iqtisadi inkişafın iqtisadi resurslara əsaslanan inkişafdan investisiyaya əsaslanan inkişaf mərhələsinə keçidilə əlaqədardır. Yeni mərhələdə ölkənin iqtisadi inkişafını tənzimlənməsi ilə əlaqədar əlavə imkanlar yaranır. Bununla belə, bu mərhələdə yeni inkişaf mərhələsinə keçid üçün əsasların yaradılması istiqamətində tədbirlərin də həyata keçirilməsi vacibdir. Bu baxımdan, ölkədə innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması və istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi dövlətin investisiya siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri olmalıdır. İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin mənimsənilməsi iqtisadi artımın həlledici amilinə çevrilmişdir [27, s. 394]. İnnovasiya təsərrüfat subyektlərinin öz rəqabətqabiliyyətlilik səviyyələrini yüksəltmələrinin və bazarda rəqabət aparmalarının zəruri şərtinə çevrilmişdir. Buna görə də, ölkədə məhsul və proses innovasiyalarının yaradılmasına yönəldilmiş layihələrin maliyyələşdirilməsi mexanizminin formalaşdırılmasının iqtisadi inkişaf üçün mühüm əhəmiyyəti vardır. Ölkədə innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının yollarından biri vençur fondlarının yaradılmasıdır. Dövlət tərəfindən yaradılan vençur fondlarının məqsədi innovasiya fəaliyyətini maliyyələşdirməkdir. Bu zaman fond layihədə payçı çıxış edir. Belə maliyyələşmə zamanı risklər yüksəkdir. Lakin innovasiya layihəsi müvəffəqiyyətlə başa çatdıqda əldə olunan səmərə də iqtisadiyyat üçün böyük olur. Belə ki, təcrübə göstərir ki, inovasiyanın sosial səmərəsi (yəni cəmiyyətin yeni məhsul və texnologiyanın yaradılmasından əldə etdiyi səmərə) ixtiraçının əldə etdiyi səmərədən təqribən üç dəfə çoxdur [100, s. 215].

Ölkədə lizinqin inkişafı investisiya qoyuluşlarının maliyyələşməsinin alternativ mənbələrinin formalaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bunla əlaqədar dövlət tərəfindən lizinq təşkilatlarının inkişafı dəstəklənməli və dövlət lizinq təşkilatlarının fəaliyyəti genişləndirilməlidir.

Hazırda ölkədə həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının böyük hissəsi müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri tərəfindən həyata keçirilir. 2005-ci ildə bu göstərici 85,6 faizə bərabər olmuşdur. Belə şəraitdə prioritet sahələrdə fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların investisiya potensialını genişləndirmək məqsədilə mənfəətdən güzəştlərin verilməsi məqsədəuyğundur. Bu güzəştlər sahələrin prioritetlik səviyyəsindən asılı olaraq fərqlənə bilər. Məsələn, özünün istehsal bazasının inkişafını həyata keçirən müəssisələrə həyata keçirdikləri investisiya qoyuluşlarının hesabat dövründə hesablanmış və istehsal xərclərinə aid edilmiş amortizasiya ayırmaları məbləğindən artıq olan hissəsi məbləğində mənfəətdən güzəşt verilə bilər. Belə güzəşt 1997-ci ildən müəssisə və təşkilatlara verilirdi. Digər tərəfdən, ölkədə kömrük siyasəti ilə investisiya siyasətinin əlaqələndirilməsi vacibdir. Hazırda kömrük siyasəti ölkədə istehsal olunmayan bəzi hazır məhsul, xammal və materialların idxalını stimullaşdırmaqla yanaşı, yerli xammal və materiallardan səmərəli istifadəni və kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafını stimullaşdırmağa yönəldilib. Bununla belə, istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olan idxal edilən maşın və avadanlıqların kömrük rüsumundan və əlavə dəyər vergisindən azad olunması məqsədəuyğundur. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi prioritet sahələrdə investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsinə səbəb olar.

Müasir şəraitdə dövlət investisiya siyasətinin əsas məqsədi kapital bazasında elə bir təklifin yaradılması və formalaşmasıdır ki, onun səviyyəsi iqtisadiyyatı müəyyən həcmdə investisiya resursları ilə təmin edə bilsin. Bu isə ölkədə maliyyə bazarının formalaşmasından və investisiya qoyuluşlarının mənimsənilməsinə təmin edən təsərrüfat subyektlərinin mövcudluğundan asılıdır. Maliyyə bazarının inkişaf səviyyəsi investisiya fəallığına əhəmiyyətli şəkildə təsir göstərir. Maliyyə bazarı ölkədə ev təsərrüfatlarının qənaət etdiyi vəsaitləri səfərbər edərək onları investisiyaya çevirməklə, bu vəsaitlərin milli iqtisadiyyatın inkişafında səmərəli istifadə edilməsinə gətirib çıxarır. Eyni zamanda, inkişaf etmiş maliyyə bazarlarının olması investisiya resurslarının sahələr və regionlar arasında səmərəli bölgüsü və səmərəli istifadəsi haqqında qərarların verilməsinə səbəb

olur. Bununla əlaqədar, ölkədə maliyyə vasitəçiləri şəbəkəsinin inkişaf etməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu vasitəçilər arasında banklar əsas rola malikdir. Azərbaycanda banklar çox kiçikdir və onlar iri layihələrin maliyyələşdirilməsi imkanlarına malik deyillər. Bununla yanaşı, neft strategiyasının reallaşması ilə əlaqədar iri maliyyə vəsaitlərinin yaranması bankların aktivlərini artırmaq üçün böyük imkanlar yaradır. Hazırda ölkədə normal maliyyə bazarının əsasını təşkil edən bank sektorunun formalaşdırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır. Belə ki, ölkədə iqtisadiyyatın inkişafının maliyyələşdirilməsində bank sektorunun rolu inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən çox geri qalır. Bununla əlaqədar hazırda Milli Bank tərəfindən bank sektorunda maliyyə xidmətlərinin genişləndirilməsi və keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə əlaqədar tədbirlər planı hazırlanmışdır. Yerli bankların maliyyə imkanlarının, maliyyə xidmətlərinin növlərinin sayının, banklar arasında rəqabət səviyyəsinin, korporativ şəffaflığın artırılması real sektorun maliyyələşdirilməsinin yaxşılaşmasına gətirib çıxaracaqdır. Fikrimizcə, yerli bankların maliyyə imkanlarının artırılmasında və ev təsərrüfatlarının əmanətlərinin banklara cəlb edilməsində əmanətlərin sığortalanması sisteminin tətbiqinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu sistemin tətbiqi banklara cəlb edilən əmanətlərlə əlaqədar riskləri aşağı salmağa imkan verir.

Rəqabət qabiliyyətinə malik firmaların mövcud olması düzgün və səmərəli investisiya qərarlarının verilməsi və ölkənin iqtisadi potensialından səmərəli istifadə edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Çünki investisiya qoyuluşları son nəticədə təsərrüfat subyektləri tərəfindən həyata keçirilir. Monetar təsir metodları ilə yalnız istehsalın inkişafı üçün zəruri makroiqtisadi əsaslar yaradıla bilər [63, s. 75]. Amerika iqtisadçısı M.Porter qeyd edir ki, siyasi, hüquqi və sosial və digər makroiqtisadi amillər milli inkişaf üçün potensial imkanlar yaradır. Lakin sərvət faktiki olaraq mikroiqtisadi səviyyədə yaradılır, bu, firmaların səmərəli metodlardan istifadə edərək faydalı məhsul və xidmətlər yaratmaq qabiliyyətindən asılıdır [117, s. 31]. Təsərrüfat subyektləri investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi zərurətini müəyyən edir, bu vəsaitlərin həyata

keçirilməsi üçün qərarın həyata keçirilməsi üçün təhlillər aparır və investisiyanı həyata keçirir. Hazırda investisiya qərarlarının əsaslandırılması və qəbulu sahəsində ölkənin biznes subyektlərinin təcrübə və bilikləri məhduddur. Bununla əlaqədar olaraq ölkədə zəruri ixtisasa malik kadrların hazırlanması sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi lazımdır.

Ölkədə iqtisadi fəallıq artdıqca müxtəlif ixtisaslar üzrə kadrlara tələbat artacaqdır. Buna görə də, ölkə iqtisadiyyatının perspektiv inkişaf istiqamətlərinə müvafiq olaraq kadr hazırlığı işi təşkil olunmalıdır. Ölkədə biznes sahəsində kadr hazırlığı həm xarici ölkələrin biznes məktəblərində ölkə vətəndaşlarının təhsil almasının maliyyələşdirilməsi, həm də ölkə daxilində mövcud təhsil müəssisələrində təhsilin səviyyəsinin yüksəldilməsi və zəruri bilikləri verə bilən və güclü maddi-texniki bazaya malik biznes məktəbinin yaradılması hesabına təşkil edilə bilər. Müasir dövüdə investisiya fəaliyyətinə mane olan mühüm problemlərdən biri əlaqədar sahələrin inkişaf etməməsi və sahələrarası əlaqələrin pozulması ilə bağlıdır. İstənilən məhsulun istehsalı müxtəlif sahələrin iştirakı ilə həyata keçirildiyindən, təhcizatçı müəssisələrin məhsul və xidmətlərinin keyfiyyəti və qiyməti istehsal edilən məhsulun keyfiyyətinə və qiymətinə birbaşa təsir göstərir. Ölkədə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalını təmin etmək üçün bu istehsalın yüksək keyfiyyətli xammal və materiallarla təmin olunması, ixtisaslı kadrların olması zəruridir. Belə şəraitdə optimal sahələrarası əlaqələrin formalaşması və istehsalın təşkili üçün əlaqədar sahələrin mövudluğu investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsini asanlaşdırır və onun səmərəliliyini yüksəldilməsinə səbəb olur. Təcrübə göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sahəsində investisiya layihələrinin hazırlanması və reallaşdırılması prosesində mühüm problemlərdən biri kimi, yaradılacaq müəssisənin kənd təsərrüfatı xammalı ilə təminatı olur. Belə ki, investisiya qoyuluşunun texniki-iqtisadi əsaslandırılması zamanı xammal təminatının hansı kanallar vasitəsilə həyata keçiriləcəyi və onun qiyməti müəyyən edilməlidir. Ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarük-satış müəssisələrinin olmaması bu problemin həllini çətinləşdirir. Eyni zamanda, kəndli təsərrüfatlarının kiçik olması tədarükün müstəqil şəkildə həyata keçirilməsi xərclərini və ris-

kini artırır. Əgər ölkədə bu sahədə ixtisaslaşmış müəssisələr mövcud olarsa, onda yeyinti sənayesində investisiya fəallığını da artırmaq olar. Buna görə də, İnvestisiya Şirkəti və ya Sahibkarlığa Kömək Fondu belə müəssisələrin yarıdılmasını öz fəaliyyətlərinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi qəbul etməlidirlər. Fikrimizcə, hazırda ayrı-ayrı sahələrin inkişaf proqramlarının hazırlanması və bu proqramda dövlətin və özəl bölmənin rolunun dəqiq müəyyən edilməsi əsasında həmin sahələrin kompleks inkişaf etdirilməsi zəruridir. Beləliklə, ayrı-ayrı sahələrin inkişaf etdirilməsində klaster yanaşmasından istifadə edilməlidir. Klaster dedikdə, müəyyən sahələrdə qarşılıqlı əlaqəli şirkətlərin, ixtisaslaşmış təchizatçıların, xidmət göstərən firmaların, həm də onların fəaliyyəti ilə əlaqəli olan müəyyən sahələrə məxsus təşkilatların (məsələn, universitetlərin, ticarət birliklərinin və s.) qrupu nəzərdə tutulur ki, bunlar da bir-biri ilə rəqabət aparmaqla yanaşı müştərək fəaliyyət də həyata keçirirlər [95, s. 207]. Belə şəraitdə ayrı-ayrı investisiya layihələrinin bir-biri ilə əlaqələndirilməsinə nail olunur ki, bu da bir sahənin zəif inkişafının digər sahənin də inkişafına mane olması amilini aradan qaldırır.

Bütövlükdə, ölkədə dövlət tərəfində investisiya fəaliyyəti sahəsində həyata keçirdiyi tədbirləri bir-birləri ilə səmərəli şəkildə əlaqələndirməlidir. Dövlət investisiya siyasətinin səmərəliliyi bu əlaqələndirmənin optimallıq səviyyəsindən asılıdır.

3.3. Dövlət tərəfindən əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması istiqamətləri

Azərbaycanda iqtisadi inkişafa nail olmağın və iqtisadi fəallığın artırılmasının zəruri şərtlərindən biri investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasına nail olmaqdır. Ölkədə investisiya mühiti nə qədər əlverişsizdirsə, investor investisiya riskinin səviyyəsini bir o qədər yüksək qiymətləndirir, bu da investisiya fəallığının aşağı düşməsinə səbəb olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, investisiya mühiti əlverişsiz olduğu halda dövlətin investisiya fəallığını stimullaşdırmaq istiqamətində həyata keçirdiyi

tədbirlərin də səmərəliliyi aşağı olur. Təcrübə göstərir ki, investisiya fəaliyyətində dövlət tərəfindən verilən vergi və kömrük güzəştləri investisiyanın həcmi və strukturunu müəyyən edən birinci dərəcəli amil deyildir. Ölkədə siyasi və iqtisadi sabitlik, işçilərin ixtisas səviyyəsi, infrastrukturunun inkişaf səviyyəsi və s. bu kimi amillər investisiya fəallığına daha çox təsir göstərir. Bu amillər isə ölkədə investisiya mühitini formalaşdırır. Buna görə də investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir. Bunun üçün isə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir:

- şəxsi mülkiyyətin qorunması və korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi;
- stabil hüquqi normativ rejimin təmin edilməsində dövlətin rolunun artırılması;
- investisiya fəaliyyətinin hüquqi normativ bazasında mövcud olan ziddiyyətlərin aradan qaldırılması;
- mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investorlar üçün daha əlverişli rəqabət mühitinin yaradılması;
- investisiya obyektlərinin seçimi və təhlili məqsədilə müəssisələr haqqında investorların məlumatlandırılması sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- əmanətlərin investisiyalara səmərəli transformasiyasını təmin edən müasir institusional infrastrukturun inkişafına yardımın artırılması;
- biznesin informasiya təminatının yaxşılaşdırılmasına, mühasibat uçotunun və statistikanın beynəlxalq standartlar əsasında təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin davam etdirilməsi.

Ölkənin investisiya mühitinin əlverişlilik səviyyəsinə iqtisadi artım tempi və inflyasiyanın səviyyəsi birbaşa təsir göstərir. Bu baxımdan, ölkədə iqtisadi artım tempi investisiya fəallığına müsbət təsir göstərir. Neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması ölkədə məcmu tələbin artmasına səbəb olmuşdur ki, bu da investisiya mühitinin əlverişliliyinə müsbət təsir göstərir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün hökumət tərəfindən aşağıdakı məsələlərin həll edilməsi nəzərdə tutulur:

- makroiqtisadi sabitliyin qorunması üçün məqbul inflyasiya səviyyəsinin və real səmərəli məzənnənin səviyyəsinin qeyri-neft sektoruna mənfi təsirini məhdudlaşdırmaqla holland sindromunun aradan qaldırılmasının təmin olunması;

- davamlı iqtisadi artımın təmin olunması üçün neft və qaz satışından əldə olunan gəlirlər hesabına iqtisadiyyatın diversifikasiyasının həyata keçirilməsi, vergi dərəcələrinin optimal səviyyədə azaldılması siyasətinin davam etdirilməsi, gömrük ödənişlərinin dərəcələrinin yerli istehsalın maraqları və istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılması nəzərə alınmaqla tənzimlənməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafının stimullaşdırılması üçün dövlət tərəfindən bu sahəyə güzəştli kreditlərin ayrılması, restrukturizasiya və özəlləşdirmə prosesinin sürətləndirilməsi,

aqrar sektorun inkişafının dəstəklənməsi üçün suvarma, meliorasiya və irriqasiya sistemlərinin bərpası və yenidənqurulması; kənd təsərrüfatı məhsullarının bazarlara çıxışını təmin etmək üçün nəqliyyat, anbar, topdansatış və sair bazar infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi; texniki, kimyəvi, toxumçuluq, damazlıq və baytarlıq xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi.

İnflyasiyanın səviyyəsi ölkədə investisiya mühitinin əlverişlilik səviyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Yüksək inflyasiya şəraitində uzunmüddətli investisiya layihələrinin səmərəliliyini qiymətləndirmək çətinləşir. Ölkə iqtisadiyyatının liberallaşdırılması şəraitində əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün əmək haqqının artırılması tələb olunur. Bu isə tələbin həcmində artmasına gətirib çıxarır və nəticədə inflyasiya meyillərinin yaranmasına təsir göstərir. Eyni zamanda, ölkədə enerjidaşıyıcıların, infrastruktur sahələrin xidmətlərinin qiymətlərinin artırılması istehsal xərclərinin artmasına və bunun nəticəsində də inflyasiyanın səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olur. Hazırda qiymətlərin liberallaşdırılması və infrastruktur sahələrin iqtisadiyyatının bazar prinsiplərinə uyğunlaşdırılması ilə əlaqədar bu sahələrin xidmətlərinin qiymətlərinin yüksəldilməsi proqnozlaşdırılır.

Qeyd etmək lazımdır ki, özəl bölmədə iqtisadi fəallığa mənfi təsir göstərən mühüm amillərdən biri enerjidaşıyıcılarının və infrastruktur xidmətlərin qiymətlərinin artması olacaqdır. Bu qiymət artımı resursların səmərəsiz bölgüsünü məhdudlaşdırsa da, bir çox istehsalların rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olacaqdır. Bununla əlaqədar, qeyri-neft sektorunun vergi yükünün azaldılması məqsədəuyğundur.

Neft strategiyasının reallaşdırılması ilə əlaqədar ölkəyə gələcəkdə iri həcmli valyuta vəsaitləri daxil olacaqdır. Belə şəraitdə hökumət iqtisadi inkişafın yalnız neft hasilatı və qeyri-ticari məhsullar hesabına baş verməməsi üçün, yəni holland sindromunun aradan qaldırılması üçün səmərəli struktur siyasəti həyata keçirməli və iqtisadiyyatın diversifikasiyasına nail olmalıdır. Belə ki, orta müddətli dövüdə milli valyutanın möhkəmlənməsi davam edəcəkdir. Belə şəraitdə ixarçyonümlü sahələrə investisiya qoyuluşunun səmərəliliyi aşağı düşür. Bununla əlaqədar hökumət ixarçyonümlü sahələrin inkişafını dəstəkləməli, neft sektorunda yaranan gəlirlərin qismən qeyri-neft sektorunun xeyrinə bölüşdürülməsini təmin etməlidir.

İnvestisiya riskinin yüksəlməsinə təsir göstərən amillərdən biri də ölkədə valyuta və maliyyə risklərindən qoruma imkanlarının məhdud olmasıdır. Bazar infrastrukturunun formalaşması investisiya mühitinin əlverişliliyinin artmasına müsbət təsir göstərir. Lakin hazırda qiymətli kağızlar və valyuta bazarlarının inkişaf səviyyəsi aşağıdır. Fikrimizcə, hökumət bu istiqamətdə tədbirlər həyata keçirilməli və biznes fəaliyyətinin səmərəliliyini yüksəltməyə imkan verən maliyyə alətlərinin bazarda dövriyyəsinin təşkilini stimullaşdırmalıdır.

Ölkədə investisiya mühitinin əlverişlilik səviyyəsinə istehsal xərclərinin həcmi müəyyən edən amilər əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu baxımdan, infrastruktur sahələrin inkişaf səviyyəsi biznes fəaliyyətinin səmərəliliyini müəyyən edən əsas amillərdəndir. Artıq qeyd olunduğu kimi, ölkədə orta müddətli perspektivdə infrastruktur sahələrin, o cümlədən energetikanın, nəqliyyatın və digər sahələrin inkişaf etdirilməsinə iri həcmli investisiya qoyuluşları həyata keçiriləcəkdir. Xarici ölkələrlə alternativ nəqliyyat yollarının inki-

şafı ölkənin nəqliyyat asılılığının azalmasına gətirib çıxaracaqdır. Hazırda Şimal-Cənub və Şərq-Qərb nəqliyyat yollarının inkişaf etdirilməsi, Bakı-Tbilisi-Kars dəmir yolunun çəkilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir. Bütövlükdə, gələcəkdə infrastruktur sahələrin inkişafı investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin yüksəlməsinə səbəb olacaqdır ki, bu da investisiya fəallığının artmasına gətirib çıxaracaqdır.

Azərbaycan iqtisadi inkişafın təmin edilməsi və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması şərtlərindən biri mülkiyyət hüquqlarının qorunması hesabına iqtisadi azadlığı təmin edən mexanizmin formalaşdırılmasıdır. Bazar münasibətləri şəraitində mülkiyyət münasibətlərinin reallaşdırılması mexanizmi mürəkkəbləşir. Belə ki, müəssisələrin müxtəlif təşkilati-hüquqi formalarda yaradılması, qiymətli kağızlar bazarının inkişafı əmlakın satışı və girovu ilə əlaqədar yaranan münasibətlərin mürəkkəbləşməsinə səbəb olur. Ölkədə mülkiyyət hüququnun bir şəxsdən digərinə keçidinin, daşınmaz əmlakın, qiymətli kağızların və s. qeydiyyatına alınmasının səmərəli mexanizminin formalaşması sövdələşmə xərclərinin azalmasına gətirib çıxarır. Bütövlükdə, xüsusi mülkiyyətin qorunması sahəsində problemlərin olması investisiya riskini artıran amildir. Bununla əlaqədar olaraq, bu sahədə mövcud qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və onun reallaşdırılma mexanizminin səmərəliliyi artırılmalıdır.

Hazırda səhmdarların hüquqlarının qorunması xüsusi aktualıq kəsb edir. Bu isə bilvasitə ölkədə korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Korporativ idarəetmə müəssisənin fəaliyyətində maraqlı olan subyektlər arasındakı təşkilati-iqtisadi, hüquqi və idarəetmə münasibətləri sistemini əks etdirir [110, s. 4]. Korporativ idarəetmənin inkişaf səviyyəsi ölkədə investisiya mühitinin əsas amillərindən biri olmaqla, investisiya fəallığına bilavasitə təsir göstərir. Təkmil korporativ idarəetmə müəssisənin menecmenti üzərində səmərəli nəzarətə imkan verir, onun fəaliyyətində maraqlı olan subyektlərin böyük hissəsinin mənafeyini nəzərə alır, şirkətin fəaliyyətinin səmərəliliyinə və onun əlavə rəqabət üstünlüklərinin formalaşmasına əhəmiyyətli şəkildə təsir göstərir. Bu da investorların şirkətə olan

etibarını formalaşdırmağa və nəticədə uzunmüddətli investisiya vəsaitləri cəlb etməyə imkan verir [20, s. 4-5]. Fikrimizcə, ölkədə korporativ idarəetmənin səviyyəsinin aşağı olmasının obyektiv səbəbləri mövcuddur. Çünki, biznesin investisiya cəlb edilməsinin zəruri şərti onun səmərəli olmasıdır. Hazırda real sektorun səmərəlilik səviyyəsi aşağıdır. Belə halda korporativ idarəetmənin inkişafı üçün stimullar məhdud olur. Bununla belə, korporativ idarəetmənin inkişaf etdirilməsi və investitorların hüquqlarının qorunması məqsədilə korporativ münasibətləri tənzimləyən korporativ idarəetmə məəcəlləsinin nümunəvi formasının hazırlanması və açıq tipli səhmdar cəmiyyətləri tərəfindən qəbul edilməsi vacibdir. İnvestorların hüquqlarının qorunması məqsədilə onların müəssisə üzərində nəzarətinin gücləndirilməsi məqsədilə informasiya təminatının yaxşılaşdırılmasının mühüm əhəmiyyəti vardır.

Ölkədə investisiya riskinin azaldılması və biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasında mühüm məsələlərdən biri müqavilələrin yerinə yetirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi və buna görə təsərrüfat subyektlərinin məsuliyyətinin artırılmasıdır. Bununla əlaqədar «Müflisləşmə və iflas haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununun təkmilləşdirilməsi və onun icra mexanizminin hazırlanmasıdır. Bu sahədə həyata keçirilən tədbirlər bir tərəfdən, kreditorların qanuni mənafehlərinin reallaşmasına imkan verir, digər tərəfdən isə, iflas prosedurasının düzgün tətbiq edilməsi nəticəsində mülkiyyətçilərin mənafehlərinin qorunmasına gətirib çıxarar. Qeyd etmək lazımdır ki, iflas prosedurası biznes subyektinin ləğv edilməsi ilə nəticələnməyə bilər. Bir çox hallarda iflas prosedurasından biznes subyektinin sanasiyası üçün, yəni onun maliyyə cəhətdən sağlamlaşdırılması üçün istifadə edilir. Məsələn, səhmdar cəmiyyətlərinin səhmdarları müəssisənin öhdəliklərinə cavabdehlik daşımır. Belə halda, onların səhmdar cəmiyyətindəki payları müəssisənin borclarının ödənilməsinə birbaşa yönəldilə bilməz. Müəssisə iflas edildikdə isə, onun əmlakı borcların ödənilməsi məqsədilə yenidən bölüşdürülür. Nəticədə, müəssisənin səhmdarları dəyişsə də, onun maliyyə vəziyyəti yaxşılaşır. Fikrimizcə, iflas vəziyyətində olan mövcud müəssisələrin perspektiv inkişaf istiqamətlərinin dəqiqləşdiril-

məsi ölkədə biznes mühitinin sağlamlaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə müəssisələrin mövcudluğu təsərrüfat əlaqələrində intizam-sızlığın yaranması nümunəsi kimi çıxış edir. Buna görə də, ölkədə vergi intizamının yüksəldilməsi (xüsusilə, əmlak və torpaq vergisi ilə əlaqədar) belə müəssisələrin ya səmərəli sahibkarın mülkiyyətinə keçməsinə, ya da ləğv edilməsinə səbəb olar.

Müasir dövüdə investisiya riskinin artmasına təsir edən amillərdən biri qanunvericiliyin tez-tez dəyişməsi və hüquqi bazada mövcud olan çatışmazlıqlardır. Qanunların təkmilləşdirilməsi uzunmüddətli proses olsa da, bu sahədə dəyişikliklərin tez-tez baş verməsi qeyri-müəyyənlik yaradır. Nəticədə, investisiya layihələrində gəlir və xərclərin proqnozlaşdırılması çətinləşir. Bu da investisiya risklərinin artmasına səbəb olur. Buna görə də, qanunvericilik bazasının, xüsusilə vergi və kömrük qanunvericilik aktlarında dəyişikliklər ciddi şəkildə əsaslandırılmalıdır ki, bu sahədə tez-tez dəyişikliklər edilməsin. Eyni zamanda, dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf siyasəti sosial-iqtisadi inkişaf proqramları əsasında aparılmalıdır. Qanunvericilikdə investisiya fəaliyyətinin şərtlərinə təsir göstərən dəyişikliklər həyata keçirilməsi bu proqramda nəzərdə tutularsa, biznes subyektləri öz fəaliyyətlərini planlaşdırmaq imkanı qazanar. Eyni zamanda, hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və qanunların reallaşma mexanizminin yaradılması vacibdir. Hazırda biznesin təşkilati-hüquqi formalarının hər birinin yaradılması, fəaliyyəti, ləğvi və s. tərəflərini tənzimləyən qanunların qəbul edilməsi zəruridir.

Daxili bazarda rəqabət mühitinin formalaşması cəmiyyətin malik olduğu iqtisadi resursların səmərəli bölgüsünə və onlardan səmərəli istifadəyə gətirib çıxarır. Bazar münasibətləri şəraitində bazarda rəqabətin qorunması məqsədilə antiinhisar qanunvericiliyinə əməl olunmasına və dempiq hallarının qarşısının alınmasına yönəldilmiş tədbirlərin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasının mühüm istiqamətlərindəndir. Dövlətin rəqabət siyasəti bazarda rəqabət üçün bərabər şəraitin yaradılmasına yönəldilmiş tədbirləri əhatə edir. Bu tədbirlər ayrı-ayrı

firmaların daxili bazarda hökmran mövqe tutması və haqsız rəqabət nəticəsində rəqabət üstünlükləri əldə etməsinin qarşısının alınmasına yönəldilir. Firmanın bazarda hökmran mövqeyi dedikdə, əmtəə və xidmətlər bazarında onun müstəqil və ya digər firmalarla birgə öz şərtlərini istehlakçılara və rəqiblərə məcburi qəbul etdirmək, əlavə firmaların bazara daxil olmasını çətinləşdirmək və ya başqa tərzdə rəqabətə həlledici təsir etmək və onu məhdudlaşdırmaq imkanı yaradan müstəsna vəziyyəti nəzərdə tutulur [25]. «Antiinhisar fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununda qeyd edilir ki, bazarda payı 35 faizdən çox olan təsərrüfat subyekti hökmran mövqe tutan hesab olunur.

Fikrimizcə, ölkədə antiinhisar orqanı inhisarçı təsərrüfat subyektlərinin məhsullarının qiymətləri üzərində dövlət nəzarətinin müəyyən olunmasını təmin etməli, zəruri hallarda isə məhsulun bazar qiymətinin yuxarı həddini müəyyən etməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, antiinhisar orqanı inhisarçı meyilləri məhdudlaşdıran və rəqabət münasibətlərini stimullaşdıran fəaliyyəti bilavasitə inhisarın qadağan edilməsinə yönəldilmir. Belə ki, inhsar istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, məhsulun maya dəyərinin aşağı salınmasına gətirib çıxarırsa, belə inhisarın yaranmasının qadağan edilməsi iqtisadi inkişaf baxımından məqsədəuyğun deyildir. Çünki, maya dəyəri aşağı olan məhsulu ucuz qiymətə satmaq mümkündür. Buna görə də, antiinhisar orqanın fəaliyyəti bazarda yarışı dəstəkləyən, investisiya fəallığını stimullaşdıran, biznes subyektləri üçün bərabər imkanların təmin olunmasına yönəldilmiş tədbirlər həyata keçirməlidir. Hazırda ölkədə rəqabət haqqında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Fikrimizcə, rəqabət siyasətinin bütün tərəflərini əhatə edən «Rəqabət Məcəlləsi»nin hazırlanması və qəbul edilməsi zəruridir. Digər mühüm məsələ, daxili bazarda rəqabətin səviyyəsinin monitorinqi qaydalarının hazırlanmasıdır. Belə qaydaların mövcudluğu və bu qaydalar əsasında ayrı-ayrı məhsullar bazarında rəqabətin səviyyəsinin qiymətləndirilməsi antiinhisar tədbirlərinin hazırlanması və həyata keçirilməsinin səmərəliliyini artırır.

Fikrimizcə, ölkədə dövlət müəssisələrinin islahatı başa çatdırılmalı, onların idarəedilməsi bazar tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Bu istiqamətdə hökumət tərəfindən tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Bununla belə, hazırda dövlət müəssisələrinin bir çoxu kommersiya şirkəti kimi müstəqil qurum kimi fəaliyyət göstərmirlər. Onların səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi və buna müvafiq olaraq da idarəetmə strukturlarının formalaşdırılması məqsədəuyğundur.

Azərbaycan kiçik ölkələr qrupuna daxil olduğundan onun sosial-iqtisadi inkişafına xarici iqtisadi amillər birbaşa təsir göstərir. Buna görə də, iqtisadiyyatı səmərəliliyinin yüksəldilməsi beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya səviyyəsindən asılıdır. Belə şəraitdə mühasibat uçotun beynəlxalq standartlara keçidinin təmin edilməsi zəruridir. Mühasibat uçotun beynəlxalq standartlara əsaslanması həm xarici investisiyanın cəlb edilməsi, həm də yerli müəssisələrin xarici ölkələrdə fəaliyyəti baxımından əhəmiyyətlidir. Fikrimizcə, bu istiqamətdə tədbirlərin həyata keçirilməsi sürətləndirilməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə mühasibat uçotun beynəlxalq standartlarının tətbiqinin metodiki təminatı və kadrların yenidən hazırlanması ilə əlaqədar kompleks tədbirlərin yerinə yetirilməsini tələb edir ki, bu da müəyyən vaxt tələb edəcəkdir.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edilən tədbirlərin həyata keçirilməsi ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşmasına gətirib çıxarar və iqtisadi fəallığın artmasına səbəb olar.

NƏTİCƏ

Dissertasiya işində Azərbaycanda investisiya fəaliyyətinin mövcud vəziyyətinin və həyata keçirilən investisiya siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məsələlərinin kompleks tədqiqi əsasında aşağıdakı nəzəri və praktikii əhəmiyyət kəsb edən nəticə və təkliflər irəli sürülmüşdür:

Dissertasiya işində Azərbaycanda investisiya fəaliyyətinin mövcud vəziyyətinin və həyata keçirilən investisiya siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məsələlərinin kompleks tədqiqi əsasında aşağıdakı nəzəri və praktikii əhəmiyyət kəsb edən nəticə və təkliflər irəli sürülmüşdür:

1. Dövlətin investisiya siyasəti investisiya fəallığını stimullaşdıran və əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılmasına istiqamətləndirilən tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsindən ibarət olur. Dövlət ölkədə birbaşa investisiya qoyuluşlarını və investisiya xarakterli dövlət sifarişləri, büdcə-vergi və bank-kredit siyasəti vasitəsilə investisiya fəaliyyətinə aktiv təsir göstərir. Cəmiyyətin malik olduğu maliyyə, təbii, istehsal və əmək resursları məhduddur. Buna görə də, ölkədə iqtisadi inkişafın yüksək tempinə və davamlılığına nail olmaq üçün bu resurslardan səmərəli istifadə edilməlidir. Bu isə ölkədə həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Dövlət investisiya siyasəti yüksək iqtisadi artıma nail olmaqla yanaşı, iqtisadiyyatda mövcud disproporsiyaların aradan qaldırılmasına, yəni ayrı-ayrı sahələrdə qəbul edilən investisiya qərarlarının miqyas və zaman baxımından əlaqələndirilməsinə nail olmalıdır.

Dövlətin investisiya siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri dövlət investisiya qoyuluşlarının və ya dövlət tərəfindən xüsusi güzəştlərin (məsələn, alınmış kreditlərə dövlət təminatı) verildiyi investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi ilə əlaqədardır. Dövlət investisiya qoyuluşlarının həm iqtisadi, həm də maliyyə səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində xalis cari dəyər göstəricisinə üstünlük verilir. Xalis cari dəyər göstəricisi, müəyyən dövüdə həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının iqtisadiyyata təsirini qiymətləndirməyə imkan verir. Çünki ayrı-ayrı investisiya layihə-

lərinin xalis cari dəyərini toplamaq mümkündür. Belə halda maliyyə məhdudyyətləri şəraitində iqtisadi qiymətlərlə ən böyük səmərənin əldə edilməsinə imkan verən investisiya layihələrinin kombinasiyasının seçilməsi mümkün olur.

3. Azərbaycanın investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinin daxili mənbələrinin məhdud olduğu şəraitdə investisiya siyasətinin əsas istiqaməti xarici investisiya vəsaitlərinin cəlb edilməsi olmuşdur. Digər tərəfdən, qənaətin payının artması ümumi daxili məhsulun yüksək artım tempi ilə yanaşı baş verir. Bu da investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üçün daxili mənbənin artdığını göstərir. Belə şəraitdə dövlətin qeyri-neft sektorunun inkişafını səmərəli şəkildə tənzimləmək imkanları artır və ölkə iqtisadiyyatı iqtisadi resurslara əsaslanan inkişaf mərhələsindən investisiyaya əsaslanan inkişaf mərhələsinə keçir.

Əhalinin sosial vəziyyətinin aşağı olması, yoxsulluğun yüksək olması yoxsulluğun azaldılmasını investisiya siyasətinin prioritet istiqamət kimi qəbul edilməsini zəruri etmişdir.

4. Ölkə iqtisadiyyatında investisiya qoyuluşlarının istiqamətləri sosial-iqtisadi inkişafın və onun ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf məqsədlərinə uyğunluğu, xüsusilə də yoxsulluğun və regional bərabərsizliyin azaldılmasına təsiri baxımından seçilməsi üçün həm mikro, həm də makro səviyyədə prioritetləşdirilməlidir. Buna görə də, investisiya fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərinin müəyyən olunması metodikasının hazırlanmasının iqtisadi siyasətin hazırlanması və həyata keçirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyəti var.

Neft strategiyasının reallaşması nəticəsində iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi üçün zəruri vəsaitlərin formalaşdığı şəraitdə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və iqtisadiyyatın diversifikasiyasına nail olmaq iqtisadi inkişafın prioritet istiqamətinə çevrilmişdir.

İstənilən ölkənin iqtisadi inkişafında sənaye əhəmiyyətli yer tutur. Bu baxımdan, ölkədə sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsi investisiya fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri olmalıdır. Buna görə də, sənayenin inkişafında ilk növbədə, yerli xammal və materiallardan istifadəyə imkan verən istehsal növlərinə

üstünlük verilməlidir. Bu baxımdan, ölkədə neft emalı, neft-kimya, tikinti materialları, yeyinti və yüngül sənayesi sahələri, aliminium məmulatlarının istehsalı kimi sahələrin inkişaf etdirilməsi imkanları böyükdür.

Belə halda gələcəkdə üzüm və çay istehsalının artırılması iri investisiya qoyuluşları tələb edəcəkdir. Üzümçülük və üzümün emalı sahələrinin inkişaf etdirilməsi dövlətin investisiya siyasətinin əsas məqsədlərindən biri olmalıdır. Bu sahələrin inkişafı məqsədilə həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi, kəndli təsərrüfatlara təşkilati-texniki yardımın göstərilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

İnvestisiya qoyuluşlarının istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə əlaqədar sahələrin inkişaf səviyyəsi əhəmiyyətli şəkildə təsir göstərir. Ölkədə iqtisadiyyatın səmərəli inkişafını təmin etmək üçün yüksək səviyyəli enerji kompleksinin, nəqliyyat sisteminin, sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı sisteminin və s. mövcud olması vacibdir.

Hazırda təhsil və tibbi xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsinin və onları əldə etmək üçün bərabər imkanların yaradılmasının cəmiyyətin inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyəti vardır. Qeyd etmək lazımdır ki ölkədə neft və qaz gəlirlərindən istifadənin əsas istiqamətlərindən biri kimi, insan kapitalının inkişafı qəbul edilmişdir. İqtisadiyyatın davamlı inkişafını təmin etmək üçün təhsil sisteminin kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmalıdır.

Əhalinin mənzil təminatının yaxşılaşdırılması, elektrik enerjisi, qaz, istilik, su, kanalizasiya, lift təsərrüfatlarının inkişaf etdirilməsi, məişət tullantılarının yığılması və zərərsizləşdirilməsi istiqamətində investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi zəruridir. Hazırda ölkədə komunal xidmətlərin kəmiyyət və keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinə böyük ehtiyac var.

Müasir dövürdə ölkədə həyata keçirilən ekoloji siyasətin əsas məqsədi mövcud ekoloji sistemlərin, iqtisadi potensialın qorunmasından və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsindən ibarətdir. Bu isə təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində meydana çıxan ekoloji problemlərin məhdudlaşdırılmasını, onların aradan

qaldırılmasını, ətraf mühiti, o cümlədən atmosfer havası, su ehtiyatları, yerin təki, torpaq, bitki və heyvanlar aləminin təbii və antropogen amillərin təsiri nəticəsində yaranan təhlükələrdən qorunmasını nəzərdə tutur.

6. Ölkədə səmərəli investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulan tədbirlərin vahid proqram əsasında həyata keçirilməsi tələb olunur. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf proqramı dövlət büdcəsinin tərtibi prosesində hazırlanır. 4 illik sosial-iqtisadi inkişaf proqramının əsaslandırılmış şəkildə tərtibi dövlət və özəl sektorda fəaliyyət göstərən subyektlərin gələcək 4 il ərzində fəaliyyət proqramları haqqında zəruri məlumatların olmasını tələb edir. Belə informasiyalar həm investisiyaların təşviqi məqsədilə güzəştlər sisteminin formalaşdırılması, həm də dövlət investisiya qoyuluşlarının istiqamətlərinin dəqiq müəyyən edilməsi üçün vacibdir. Araşdırmalar göstərir ki, hazırda ölkədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin əksəriyyətinin 4 illik inkişaf proqramları yoxdur və ortamüddətli dövr üçün öz fəaliyyətləri ilə əlaqədar əsaslandırılmış proqnozlar vermək iqtidarında deyillər. Bu da sahələrarası proporsiyaların planlaşdırılması işini çətinləşdirir və iqtisadiyyatda disproporsiyaların yaranma ehtimalını, nəticə olaraq da investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin aşağı olması ilə bağlı riskləri artırır. Bununla əlaqədar, ölkədə biznesin idarəedilməsi və təşkilinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir.

Fikrimizcə, ölkənin investisiya siyasətinin ayrı-ayrı əmtəə və xidmətlər bazarına və iqtisadi regionlara təsirinin nəzərə alınması vacibdir. Hazırda dövlət investisiya proqramının iqtisadi inkişafa təsiri qiymətləndirilmir. Investisiya siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və investisiya layihələrinin optimal dəstinin müəyyən edilməsi üçün ilk növbədə, proqramın səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodikasının hazırlanması vacibdir. Investisiya layihələrinin iqtisadi cəhətdən qiymətləndirmək üçün çevrilmə əmsallarının hesablanması vacibdir. Çevrilmə əmsalları maliyyə qiymətlərinin iqtisadi qiymətlərə çevrilməsi üçün istifadə edilir.

Investisiya siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə dövlətin iştirakı ilə həyata keçirilən investisiya qoyuluşları haqqında qərarların əsaslan-

dırılması üçün diskont dərəcəsinin müəyyən edilməsi vacibdir. Çünki diskont dərəcəsinin müxtəlif qiymətlərində müqayisə edilən layihələrdən hansının seçilməsi haqqında qərar müxtəlif ola bilər. Hazırda Dünya Bankı və Asiya İnkişaf Bankı tərəfindən Azərbaycanda maliyyələşdirilən layihələr üçün istifadə edilən diskont dərəcəsi dövlət investisiya proqramına daxil edilən investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün əsas götürülmüşdür. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, diskont dərəcəsi ölkədə faiz dərəcəsindən, inflyasiya səviyyəsindən və s. amillərdən asılıdır. Bu amillər isə dəyişir və nəticədə də diskont dərəcəsi dəyişməlidir. Diskont dərəcəsinin hesablanması metodikasının hazırlanması və layihələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin bu diskont dərəcələri əsasında aparılması iqtisadi resursların bölgüsünün səmərəliliyini yüksəltməyə imkan verir.

Hazırda dövlətin investisiya siyasətinin reallaşdırılmasında «Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti mühüm rol oynaya bilər. Bu səhmdar cəmiyyət özəl bölmədə investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması məqsədilə yaradılmışdır və kommertiya təşkilatının nizamnamə kapitalında üstün iştirakə malik ola bilməz. Fikrimizcə, İnvestisiya Şirkətinin hüquqlarının genişləndirilməsi ölkədə investisiya fəallığının artırılması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, ölkədə formalaşmış təsərrüfatçılıq ənənələri portifel investisiyası həyata keçirməklə özəl bölmənin inkişafını dəstəkləməyə imkan vermir. Bu baxımdan, İnvestisiya Şirkətinə ilkin dövürlərdə nizamnamə kapitalında üstün payə malik yeni müəssisələrin yaradılması hüquqlarının verilməsi ölkənin iqtisadi inkişafı baxımından əhəmiyyətli olardı. Hazırda ölkədə özəl bölmənin nisbətən zəif inkişafı, onun tərəfindən xarici ticarətlə məşğul ola bilən iri müəssisələrin yaradılması imkanlarını məhdudlaşdırır. Belə şəraitdə dövlət səfərbəredici imkanlarından istifadə etməklə özəl bölmənin inkişaf edirə bilmədiyi və iqtisadi inkişaf üçün əhəmiyyətli sahələrdə nisbətən iri müəssisələr yarada və gələcəkdə bu müəssisələri özəlləşdirə bilər. Fikrimizcə, İnvestisiya Şirkətinin fəaliyyət istiqamətlərindən biri də qeyd edilən istiqamət ola bilər. Belə halda, dövlət və özəl bölmə əməkdaşlığının səmərəliliyini yüksəltmək mümkündür.

7. Ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir:

- şəxsi mülkiyyətin qorunması və korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi;
- stabil hüquqi normativ rejimin təmin edilməsində dövlətin rolunun artırılması;
- investisiya fəaliyyətinin hüquqi normativ bazasında mövcud olan ziddiyyətlərin aradan qaldırılması;
- mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investorlar üçün daha əlverişli rəqabət mühitinin yaradılması;
- investisiya obyektlərinin seçimi və təhlili məqsədilə müəssisələr haqqında investorların məlumatlandırılması sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- əmanətlərin investisiyalara səmərəli transformasiyasını təmin edən müasir institusional infrastrukturun inkişafına yardımın artırılması;
- biznesin informasiya təminatının yaxşılaşdırılmasına, mühasibat uçotunun və statistikanın beynəlxalq standartlar əsasında təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin davam etdirilməsi.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Allahverdiyev H.B. Keçid iqtisadiyyatının struktur problemləri və tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri //"İctimai elmlər: nəzəriyyə və praktika" jurnalı, 2001, № 1-2, s. 23-27;
2. "Antiinhisar fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası qanunu, 4 mart 1993-cü il;
3. Azərbaycan Mərkəzi Bankı. İllik hesabat. 2005-2015, 206 s.;
4. "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)", 11 fevral 2004-cü il;
5. "Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 sentyabr 2002-ci il tarixli fərmanı;
6. "Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 27 avqust tarixli fərmanı;
7. "Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 noyabr 2003-cü il tarixli Fərmanı;
8. "Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı" 14 fevral 2005-ci il;
9. Azərbaycan Respublikasında Dövlət Əmlakının Özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı, 16 may 2000-ci il;
10. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının 21 oktyabr 2005-ci il tarixli Qanunu;
11. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi islahatlar: ilkin nəticələr, problemlər və perspektivlər. Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, Bakı: 2003, 372 s.;
12. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, 28 dekabr 1999-cu il;

13. Azərbaycanın regionları. Statistik məcmuə. 2006, Bakı: "Səda", 2006, 768 s.;
14. Azərbaycan sənayesi. Statistik məcmuə. Bakı: Səda, 2006, 546 s.;
15. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2006, Bakı: "Səda", 2006, 804 s.;
16. Balayev R.Ə. Urbanizasiya zonalarının ərzaq problemi. Bakı: Azərnəşr, 1998, 168 s.;
17. Bayramov Ə. İnhisarizm. Bakı: Elm, 2002, 390 s.;
18. «Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunu, 2 iyul 2002-ci il;
19. Cəbiyev R.M. Azərbaycanda bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı. Bakı, 2000, 238 s.;
20. Əhmədov B.S.. Sənaye müəssisələrində korporativ idarəetmənin təşəkilü xüsusiyyətləri. Korporativ idarəetmə icmalı. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının rüblük bülleteni, 4-cü buraxılış (oktyabr 2005- yanvar 2006), s.4-5;
21. Əlirzayev Ə. Azərbaycanda sahibkarlığın inkişaf problemləri və həlli yolları: nəzəriyyə və təjribə. Bakı, «Elm», 2000;
22. Əlirzayev Ə., Əliyev M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin normativ əsasları və metodologiyası. Bakı, Azərnəşr, 1996;
23. Əliyev A., Şəkərəliyev A. Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti. B., 2002, 441 s.;
24. Əliyev R., Zeynalov T. Sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinin tənzimlənməsinin metodoloji əsasları. Bakı: 2001, 150 s.;
25. Haqsız rəqabət haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu, 2 iyun 1995-ci il;
26. Həsənov R.T. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modelinin yaradılmasının konseptual əsasları. Bakı, "Elm", 1998, 343 s.;
27. Hüseynov T.Ə. Müəssisənin iqtisadiyyatı. B., Azərnəşr, 2005, 394 s.;
28. Hüseynov T.Ə. Sənayenin iqtisadiyyatı. B. 2000, 540 s.;
29. Xalq qəzeti, 30 dekabr 2006-cı il;

30. «İnvestisiya fəaliyyətinin təşviqi üzrə əlavə tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 mart 2006-cı il tarixli sərəncamı;
31. "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 13 yanvar 1995-ci il;
32. "İnvestisiya fondları haqqında" Azərbaycan Respublikası qanunu, 30 noyabr, 1999-cu il;
33. "Kredit ittifaqları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2 may 2000-ci il;
34. "Qiymətli kağızlar haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu, 14 iyul 1998-ci il;
35. Quliyev F.T. Millət və dövlət gəlirləri (Gəlir nəzəriyyəsi). Bakı, "Nağıl evi", 2004, 328 s.;
36. Musayev A., Kəlbəliyev Y., Hüseynov A. Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi. Bakı, «Təfəkkür», 2002. 324 s.;
37. "Müflisləşmə və iflas haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu, 13 iyun 1997-ci il;
38. Nadirov A. Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri. Bakı, «Elm», 2001;
39. Nadirov A.A., Hüseynov S.K. Azərbaycan iqtisadiyyatında böhranı şərtləndirən əsas amillər və onların aradan qaldırılması yolları haqqında. Azərbaycan EA Xəbərləri, iqtisadiyyat seriyalı, 1995, №1-4;
40. «Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli Strategiya», Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 sentyabr 2004-cü il fərmanı;
41. Nuriyev Ə.X. Azərbaycan Respublikasının böhran vəziyyətindən çıxması və inkişafının prinsipal məsələləri. Bakı, 1992, 120 s.;
42. Nuriyev Ə.X. Azərbaycanın açıq iqtisadiyyata keçməsi problemləri //AMEA-nın xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası, 1998, №3, s.35-45;

43. Sadıqov K.F. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin konseptual əsasları. Bakı: Azərneşr, 1999, 72 s.;
44. Sadıqov M., Bədəlov Ş., Sadıqova Q. Maliyyə resursları və maliyyə bazarı. B., 2003, 75 s.;
45. Sadıqov M.M. Azərbaycan Respublikasının maliyyə potensialının formalaşma problemləri. Bakı, Elm, 2002, 150 s.;
46. Sadıqov M.M. Maliyyə potensialının formalaşmasında dövlətin borc siyasətinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi problemləri. Bakı: Ünsiyyət, 80 s.;
47. Salahov S.V. «Aqrar iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi problemləri». Bakı, «Nurlan» poliqrafiya mərkəzi, 2004, 503 s.;
48. "Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 sentyabr 2002-ci il tarixli fərmanı;
49. Səmədzadə Z. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi islahatların strategiyası və taktikası haqqında. Tezislər toplusu: «Keçid dövründə iqtisadiyyatın mahiyyət dəyişiklikləri və onun metodoloji-nəzəri problemlər. B., 1995, 12-13 s.;
50. Şahbazov K.A. və b. Antiböhranlı idarəetmə: müflisləşmə, iflas və sanasiya. Bakı: AzDİİ, 1996, 121 s.;
51. Şəkərəliyev A., Vəkilov M. Pul-kredit siyasəti və onun sağlamlaşdırılması yolları. «Azərbaycan iqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə uyğun qurulması və tənzimlənməsinin sosial-iqtisadi, hüquqi problemləri» mövzusunda elmi-praktik konfransın tezisləri, Bakı, s. 206-208;
52. «Yoxsuluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı (2003-2005-ci illər)». Bakı, «Qapp-Poliqraf» Kooperasiyası, 2003, 288 s. ;

Rus dilində

53. Албегова И. М., Емцов Р. Г., Холопов А. В. Государственная экономическая политика. М.: Дело и Сервис, 1998, 446 с.;

54. Алиев Б.Х. Промышленная политика и экономика. М.: Экономика, 2000, 103 с.;
55. Андрианов В.Д. Россия: экономический и инвестиционный потенциал. М.: Экономика, 1999, 662 с.;
56. Анисимов А.Н. Переходная экономика как особый тип разбалансированного рыночного хозяйства. Журнал "Экономическая наука современной России", № 2, 1999, с. 28.;
57. Бабашкин А.М. Государственное регулирование национальной экономики. М.: Финансы и статистика, 2005. 628 с.;
58. Банковское дело. Под ред. Ю.А. Бабичевой. М.: Экономика, 1994, 426 с.;
59. Бард В.С. Инвестиционные проблемы российской экономики. М.: Экзамен, 2000, 284 с.;
60. Бард В.С. Финансово-инвестиционный комплекс: теория и практика в условиях реформирования российской экономики. М.: Финансы и статистика, 1998, 356 с.;
61. Березной А.В. и др. Производственный процесс выходит за национальные границы, М., "Наука", 1991, 448 с.;
62. Булатов В.В. Фондовый рынок в структурной перестройке экономики. М.: Наука, 2002, 416 с.;
63. Витин А. Мобилизация финансовых ресурсов для инвестиций. Вопросы экономики. 1994. №7. с.13-21;
64. Гаджиев Ш. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития. Киев: Экспресс-объява, 2001, 503 с.;
65. Герчикова И.И. Регулирование предпринимательской деятельности. М., Консалтбанкир, 2002, 602 с.;
66. Гусейнов С.К. Эффективность структуры промышленного производства в условиях его интенсификации, Б., "Элм", 1987, 184 с.;

67. Денисова Л. Анализ инвестиционных проектов: подход зарубежных инвесторов. ЭКО, 1994, №10, с.81-94;
68. Джабиев Р.М. Ориентация хозяйственного механизма на улучшение конечных результатов производства. Баку: Азернешр, 1990, 252 с.;
69. Доклад о мировом развитии. Инфраструктура и развитие. Всемирный банк, 1994. с.14;
70. Дынкин А.А. Новый этап НТР: экономическое содержание и механизм реализации в капиталистическом хозяйстве. М.: Наука, 1991, 272 с.;
71. Жуков Е.В. Инвестиционные институты: Учебное пособие для вузов. М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998, 199 с.;
72. Зименков Р. Роль государства в зарубежных инвестициях США //РЭЖ, М., 1997, №3, с. 75;
73. Зубакин В. Инвестиции в приватизированные предприятия. Вопросы экономики. 1994, №7, с.22-30;
74. Игошин Н. Инвестиции. Организация управления и финансирование: Учебник для вузов. М.: Финансы, ЮНИТИ, 2000, 413 с.;
75. Илларионов А. Инвестиционный климат в России. М., Ж.: Вопросы экономики. №5, 1999 г., с. 34-42;
76. Инвестиционная политика России (Современное состояние, зарубежный опыт, перспективы). Доклад подготовлен институтом мировой экономики и международных отношений РАН авторским коллективом под руководством зам.директора ИМЭМО РАН д.э.н. А.А.Дынкиным. Общество и экономика. 1995. №4. с.3-21;
77. Инвестиционное проектирование: практическое руководство по экономическому обоснованию инвестиционных проектов. Под ред. С.И.Шумилина, М.: АО «Финстатинформ», 1995, 240 с.;
78. Караваев В. Региональная инвестиционная политика: мировой опыт и российские проблемы. Ж.: Проблемы теории и практики управления. 1995. №4. с.100-104;

79. Косов В. Инвестиции в российской экономике (новые условия и подходы). М., 1998, 153 с.;
80. Кулиев Т.А. Регулируемая рыночная экономика. Баку: ААКЦ, 1999, 391 с.;
81. Львов Д.С. Экономика развития. М.: «Экзамень», 2002, 512 с.;
82. Макконелл К.Р., Брю С.Л., Экономикс: принципы, проблемы и политика. М.: ИНФРА-М, 2003, 972 с.;
83. Маковецкий М.Ю. Инвестиционный процесс и рынок ценных бумаг: механизм функционирования, современное состояние, перспективы развития. М.: «Анкил», 2003, 312 с.;
84. Макроэкономика. Под ред. А.Г.Грязновой и Н.Н.Думной. М., КНОРУС, 2006. 523 с.;
85. Мамедов Р.М. Экономические связи Азербайджанской ССР. Баку: Азернешр, 1990, 128 с.;
86. Маршалл А. Принципы экономической науки, В 3-х т. Т.1, М.: Прогресс Фирма "Универс", 1993, 350 с.;
87. Маршалл А. Принципы экономической науки, В 3-х т. Т.2, М.: Прогресс Фирма "Универс", 1993, 414 с.;
88. Маршалл А. Принципы экономической науки. В 3-х т. Т.3, М.: Прогресс Фирма "Универс", 1993, 309 с.;
89. Мейер Маршал В. Оценка эффективности бизнеса. М.: ООО «Вершина», 2004, 272 с.;
90. Нестеров В.А. Механизм развития инновационно-инвестиционной сферы экономики. М.: Кругозор-нация, 1999, 340 с.;
91. Нефтеперерабатывающая промышленность России и ведущих стран мира 1990-2002 гг. ОАО «ЦНИИТЭнефтехим», 388 с.;
92. Никитенко П.Г. Модель устойчивого социально-экономического развития Беларуси: проблемы формирования и эволюции. Минск: 2000, 324 с.;

93. Первозванский А.А., Первозванская Т.Н. Финансовый рынок. Расчеты, риск. М.: 1994, 364 с.;
94. Портер М.. Конкуренция. М.: Издательский дом "Вильямс", 2003, 496 с.;
95. Радыгин А., Архипов С. Собственность, корпоративные конфликты и эффективность. Вопросы экономики, №11, 2000;
96. Рикардо Д. Начало политической экономии и налогообложения. М., 1961, с.594;
97. Роберт С. Пиндайк, Дэниел Л.Рубинфелд. Микроэкономика, М.: Дело, 2001, 808 с.;
98. Рустамов М.И. Концепция развития нефтеперерабатывающей и нефтехимической промышленности Азербайджана. Журн. «Azərbaycan neft təsərrüfatı», №5, 2006. с. 30-31;
99. Самуэльсон П.А., Нордхаус В.Д. Экономика. М.: "БИНОМ", 1997, 800 с.;
100. Стимулирование экспорта стран переходной экономикой. ООН, Нью-Йорк, 2001, 186 с.;
101. Султанова Р. Эффективность использования производственного потенциала в машиностроительном комплексе Азербайджана, Баку, 1995, 165 с.;
102. Схема развития и размещения производительных сил Азербайджанской ССР на период до 2000 года. Том 2. Под ред. В.Д.Ахундова. Баку, 1982, 556 с.;
103. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалези Р.. Экономика. М.: Дело ЛТД, 1993, 864 с.;
104. Харрод Р.Ф. К теории экономической динамики М., ИЛ. 1959. с.314.
105. Хей Д., Моррис Д. Теория организации промышленности. Том 2, Санкт-Петербург. Экономическая школа, 1999, 540 с.;
106. Ходов Л.Г. Основы государственной экономической политики. М.: БЕК, 1997, 324 с.;

107. Шапкин А.С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций. М.: Дашков и К°, 2003, 544 с.;
108. Шарп У., Александер Г., Бейли Дж. Инвестиции. М.: ИНФРА-М, 2003, 1028 с.;
109. Шихвердиев А. П., Гусятников Н. В., Беликов И. В. Корпоративное управление. М: "Акционер", 2001, 314 с.;
110. Шихвердиев А.П. Рынок ценных бумаг как фактор инвестиции. Журн. «Финансы», № 2, 2000;
111. Юзбашева Г.З. Проблемы структурной перестройки экономики Азербайджана в новых условиях развития. Баку, Элм, 1994, 247 с.;
112. Юзбашева Г.З. Реструктуризация промышленности Азербайджана. Баку: Элм, 2003, 352 с.;
113. Яковлев А.А. Корпоративное управление и реструктуризация предприятий в России: формальные институты и неформальные интересы собственников. Экономический журнал ВШЭ, №2 2003. с. 25-33;
114. Янковский К.П., Мухарь И.Ф. Организация инвестиционной и инновационной деятельности. СПб.: Питер, 2001, 448 с.;
- İngilis dilində
115. Pedro Belli, Jock R. Anderson, Howard N.Barnum, John F.Dixon, Jee-Peng Tan. Economic analysis of investment operations. The World Bank, Washington. D.C. 2000. 23 p.;
116. Porter, M.E. Building the Microeconomic Foundations of Prosperity: Findings from the Business Competitiveness Index. Harvard Business School, Boston, 2003, 154 p.;
117. Statistical Abstract of the United States. 1997, 510 p.;
118. World Development Report 2005. The World Bank, 2005, p.15.;
119. www.economy.gov.az;
120. www.sahibkar.biz;
121. www.taxes.gov.az.